

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ ДАНИҶАРА**

Ба ҳуқуқи дастнавис

ТДУ 809.155.0

ТКБ 81.2 Тоҷ

А-14

ФАЙЗУЛЛОЕВ АБДУРОЗИҚ АБДУЛҶАКИМОВИЧ

**ТАҶҚИҚИ ХУСУСИЯТҶОИ ЛЕКСИҚИ-СЕМАНИҚИ ВА
СОХТОРИИ ТОПОНИМИЯИ «ТАЗКИРАТ-УШ-ШУАРО»-И
ДАВЛАТШОҶИ САМАРҚАНДИ**

Диссертатсия

**барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ
аз рӯйи ихтисоси 10.02.01 – Забони тоҷикӣ**

Роҳбари илмӣ

н.и.ф., дотсенти кафедраи забонҳои ДДТХ
Қурбонмамадов Сомон Хушқадамовиҷ

Душанбе – 2024

Сарсаҳифа

Феҳристи ихтисораҳо ё аломатҳои шартӣ, луғату истилоҳот	4
Муқаддима	5
ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ.....	12
БОБИ I. ТАҲҚИҚИ ХУСУСИЯТҲОИ ВОЖАГОНИИ ТОПОНИМҲОИ «ТАЗКИРАТ-УШ-ШУАРО»-И ДАВЛАТШОҲИ САМАРҚАНДӢ.....	19
1.1. Мулоҳизаҳои муқаддимавӣ.....	19
1.2. Таснифи топонимҳои асар ва таҳлили лексикӣ-семантикии онҳо.....	24
1.3. Ойконимҳо ва мавқеи истифодабарии онҳо дар асар	28
1.3.1. Хоронимҳо дар асар.....	28
1.3.2. Полионимҳо дар асар.....	44
1.3.3. Комонимҳо дар асар.....	54
1.3.4. Урбанонимҳо дар асар.....	58
1.4. Гидронимҳо ва корбурди онҳо дар асар	61
1.5. Мавқеи истифодабарии оронимҳо дар асар	69
1.5.1. Номи кӯҳу дашт ва саҳро	69
1.5.2. Номи қалъа, қаср, работ ва ниғорхона	75
1.6. Дромонимҳо дар асар.....	81
1.7. Антропотопонимҳо ва истифодаи онҳо дар асар	84
1.8. Этнотопонимҳо ва мавқеи истифодабарии онҳо дар асар	86
Хулосаи боби якум.....	87
БОБИ II. БАРОМАДИ ЗАБОНӢ ВА СОҲТОРИ МОРФОЛОГИИ ТОПОНИМҲОИ «ТАЗКИРАТ-УШ-ШУАРО»-И ДАВЛАТШОҲИ САМАРҚАНДӢ	89
2.1. Мулоҳизаҳои муқаддимавӣ.....	89
2.1.1. Топонимҳои эронӣ дар асар.....	91
2.1.2. Топонимҳои иқтибосии арабӣ дар асар.....	102

2.1.3. Топонимҳои иқтибосии туркӣ-муғулӣ дар асар	109
2.1.4. Топонимҳои мутааллиқ ба дигар забонҳо	112
2.2. Таҳлили сохтори морфологии топонимҳои “Тазкират-уш-шуаро”-и Давлатшоҳи Самарқандӣ	115
2.2.1. Мулоҳизаҳои муқаддимаӣ.....	115
2.2.2. Топонимҳои содаи асар.....	117
2.2.3. Топонимҳои сохтаи асар	122
2.2.4. Топонимҳои мураккаб	132
2.2.5. Топоним-ибораҳо	137
Хулосаи боби дуюм	140
ХУЛОСАҲО	
1. Натиҷаҳои асосии илмии диссертатсия.....	143
2. Таъсиҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо.....	146
1. Феҳристи адабиёт	148
2. Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия.....	168
ЗАМИМА	170

Феҳристи ихтисораҳо ё аломатҳои шартӣ, луғату истилоҳот

ав.–забони авастӣ

ар.–забони арабӣ

вил.–вилоят

ғ.–ғайра

дар. кл.–дарии классикӣ

д.–деҳа

ибр.–забони ибронӣ

лот.–лотинӣ

м.–мавзеъ

маҳ.–маҳалла

н.–ноҳия

наср.–насронӣ

осет.–осетинӣ

пахл.–пахлавӣ

п. қ.–порсии қадим

п. м.–порсии миёна

п. н.–порсии нав

рус.–русӣ

тоҷ.–тоҷикӣ

турк.–туркӣ

ӯзб.–ӯзбекӣ

х.–ҳиндӣ

х. а.–ҳиндуаврупой

юн.–забони юнонӣ

ш.–шаҳр, шаҳрак

ҷ.–ҷилд

ҷ. д.–ҷамоати деҳот

ФЗТ–Фарҳанги забони тоҷикӣ

ЭСТ–Энсиклопедияи советии тоҷик

КОА–Комиссияи олии аттестатсионӣ

ДДД–Донишгоҳи давлатии Данғара

МУҚАДДИМА

Кори диссертационӣ ба таҳлили хусусиятҳои лексикӣ-семантикӣ ва сохтори топонимияи «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ, ки яке аз ёдгориҳои беназири адабиёти классикии форсу тоҷик ба ҳисоб меравад, бахшида шудааст.

Мубрами мавзу таҳқиқот. Ба риштаи таҳлил кашида шудани номҳои мавзёҳои чуғрофӣ, ки яке аз қисматҳои муҳими ономастика ба ҳисоб меравад, солҳои охир тавачҷуҳи забоншиносонро ба худ зиёдтар ҷалб намудааст. Мусаллам аст, ки илми ономастика нисбат ба дигар илмҳои забоншиносӣ ҷавонтар буда, тамоми самт ва паҳлуҳои нозуки он аз ҷониби муҳаққиқони соҳа пайваста мавриди омӯзиш ва пажӯҳиши илмӣ қарор гирифта истодааст.

Омӯзиши номҳои хос, бахусус номвожҳои мавзёҳои чуғрофӣ дар адабиёти классикии форсу тоҷик, на танҳо ба соҳаи номшиносӣ тааллуқ дорад, балки ба паҳлуҳои гуногуну норавшани таърих, этнография, чуғрофия, фарҳангу маданият, адабиёту санъат, ҳунармандиву меъморӣ, шаҳрсозиву муносибатҳои байнидавлатӣ ва ҳамзамон қисматҳои гуногуни забоншиносӣ алоқаманд буда, таъсири мусбат мерасонад, инчунин рушду такомул ва тағйирёбии забонро дар давраҳои мухталиф низ муайяну маълум менамояд.

Дар баробари он ки дар ин самт имрӯз рисолаву корҳои бисёри таҳқиқотӣ рӯйи кор омада ва андешаву фикрҳои ҷолиб баён гардида бошанд ҳам, вале баъзе паҳлуҳои таҳқиқнашудаи асарҳои бадеӣ ва осори удабову уламои бузургони мо то ҳанӯз норавшан боқӣ мондааст ва пажӯҳишу таҳқиқоти ҷудогонаро талаб менамояд. Бинобар ин, мавриди пажӯҳиш қарор дода шудани топонимияи чуғрофии «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ хеле муҳим ва бамавриду саривақтӣ мебошад.

Маҳз бо ин мақсад, мо хусусияти лексикӣ-семантикии топонимияи «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандиро, ки метавон онро аз асарҳои гаронарзиши асрҳои XIV ва XV шуморид,

мавриди таҳқиқ қарор додем. Дар ин асари бузург муаллиф номҳои мавзёҳои зиёди чуғрофиро мавриди қарор додааст, ки барои чуғрофияшиносон, таърихнигорону забоншиносон маводи ниҳоят гаронбаҳо ба ҳисоб мераванд.

Тазаккур бояд дод, ки тазкиранигорӣ дар адабиёти форсу тоҷик таърихи дуру дарозе дорад. «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ аз ҷумлаи муҳимтарин сарчашмаҳои маърифатии адабиёти тоҷик дар асрҳои XIV ва XV ба ҳисоб рафта, маҳз тавассути ҳамин сарчашма маълумоти арзишманди илмӣ-адабӣ ва сиёсӣ иҷтимоии Хуросону Мовароуннаҳр маҳфуз мондаанд. Тазкира вожаи арабӣ буда, маъноӣ луғавиаш “зикр қардан” мебошад. Дар илми адабиётшиносӣ маҷмуаест, ки дар он шарҳи ҳол ва намунаи осори удабову уламои ин ё он давраи муайян оварда мешавад. Бад-ин ҷиҳат, “Тазкират-уш-шуаро”-и Давлатшоҳи Самарқандӣ маҷмуаи зикри шоирон аст, ки дар он аз ашъори 141 нафар шоиру форсигӯ ва 10 нафар шуарои арабии асрҳои X-XV ёдоварӣ шудааст. Давлатшоҳи Самарқандӣ дар тазкираи худ дар бораи он шоирону нависандагоне маълумот додааст, ки онҳо дар байни мардум маълуму машҳур будаанд. Бештари онҳо соҳибдевор буда, дар таърихи адабиёти классикии форсии тоҷикӣ мақоми баландеро касб қардаанд. Давлатшоҳ дар асараш фикру андешаи хешро доир ба ҳаёту ҷаҳолият ва виваҷҳои ҳаётиву эҷодии устод Рӯдакӣ, Масъуди Саъди Салмон, Носири Хусрав, Низомии Ганҷавӣ, Хусрави Деҳлавӣ, Ҳасани Деҳлавӣ, Ибни Ямин, Убайди Зоконӣ, Камол, Ҳофиз ва даҳҳо адибон баён дошта, ба эҷодиёти онҳо баҳои баланд додааст.

Яке аз хусусиёти хоси асари Давлатшоҳи Самарқандӣ дар он зоҳир мегардад, ки тамоми ҳодисаву воқеаҳо ва маълумоти заруриро дар бораи ин ё он шоир ба таври муфассал овардааст. «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ як давраи муайяни таърихро дар бар гирифта, дар он адабиёти қариб 600-солаи форсу тоҷик ва намоёндагони аҳли илму адаби он зикр ёфтааст. Ҳамаи он маълумотномаҳое, ки

Давлатшоҳи Самарқандӣ дар китоби хеш зикр кардааст, сайъ дошта, то онҳоро бо далелҳои муътамад собит кунад.

Маҳз бо ин хусусияти хоси худ «Тазкират-уш-шуаро» яке аз сарчашмаҳои муҳим ва муътабари таърихии номвожаҳо буда, қорбасти номҳои мавзӯҳои ҷуғрофӣ дар асар мавқеи хос доранд. Ин аст, ки дар доираи кори ҷудогона ва мустақили диссертатсионӣ омӯзиш ва таҳлилу баррасии топонимҳои ин асар аҳаммияти хос дошта, маводи таҳқиқшавандаи асар тамоми қисматҳои номҳои мавзӯҳои ҷуғрофиро фарогир мебошад ва мавриди пажӯҳиш қарор дода шудани онҳо ба ташаккул ва рушд бахшидани таркиб, инчунин такмили фонди луғавии забони тоҷикӣ муфид мебошад.

Мусаллам аст, ки номгузорӣ ба мавзӯҳои ҷуғрофӣ маҳсули тафаккури давраҳои гуногуни ҷомеа мебошад ва инсонҳо дар баробари ба насли худ номи мувофиқ гузоштан, ҳамзамон, ашъи гирду атроф, мавзӯҳо ва дигар ҳодисаву воқеаҳоро номгузорӣ мекарданд. Дар баъзе ҳолатҳо агар номгузорӣ гардидани топонимҳо аз лиҳози мавқеи ҷуғрофӣ сурат гирад, дар ҳолати дигар метавонад он ба ягон ҳодисаву воқеа рабт дошта бошад. Ё худ маҳсули тахайюл ва эҷоди ин ё он шахс бошад ва ё ном аз рӯйи рангу намуд ва шакл интихоб гардида бошад. Умуман, номгузорӣ гардидани мавзӯҳои гуногуни ҷуғрофӣ сабабҳо ва омилҳои гуногуни худро дорад. Бинобар ба назар гирифтани чунин хусусият шарҳ ва тавзеҳи номвожаҳо ва таҳқиқи пажӯҳиш дар решашинохтии калима, сохтори таркибӣ ва қабатҳои забонии он ба паҳлуҳои гуногуни калимасозӣ, овошиносӣ, шевашиносӣ, таърихи забон ва дигар қисматҳои забоншиносӣ равшанӣ меандозад.

Бо дарназардошти ин, таҳлили хусусияти лексикӣ-семантикии номи мавзӯҳои ҷуғрофӣ, кӯҳу пушта ва биёбон, қалъаву работ, номи шаҳру деҳа, вилояту мамлакат, чашмаву рӯд, дарёву кӯл ва амсоли инҳо дар «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ аз масъалаҳои асосии пажӯҳиши ҳозир ба ҳисоб меравад ва мубрамии мавзӯи диссертатсия, мақсад ва вазифаҳои онро муайян менамояд.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Солҳои охир дар забоншиносии тоҷик ба масъалаи номшиносӣ, омӯзиши ономастика, таҳқиқи паҳлуҳои гуногуни он, бахусус пажӯиши номшиносӣ дар асарҳои бадеӣ-таърихӣ ва ҷуғрофӣ қорҳои зиёди илмӣ-таҳқиқотӣ рӯи қор омадаанд, ки ба ин васила роҳи равиши омӯзиши номҳо то андозае муайян гардидаанд. Дар ин самт саҳми олимони ватанӣ, ки дар роҳи омӯзиши ономастикаи тоҷик қадамҳои устуворе гузоштаанд, шоистаи арҷгузорӣ аст. Аз қорҳои анҷомдодашудаи олимони соҳа метавон аз қабилҳои О. Ғафуров «Мақолаҳои номшиносӣ», «Лақабнома», «Номвожаҳо», «Антропонимика. Топонимика. Этносоциоллингвистика»-и Ш. Ҳайдарӣ, «Лингвистические основы топонимики в трудах арабского средневекового автора Якута ал-Хамави [XIII в.]»-и С. Сулаймонов, «Ойконимияи ВМКБ»-и Н. Офаридоев, «Топонимика» (дастури таълимӣ), «Ономастика» (номшиносӣ)-и Ҷ. Алимӣ, Р. Х. Додихудоев, Р. Х. Ҳалимов, Ж. А. Ҳалимов, Т. Нафасов, С. А. Умурзоқов, Э. М. Мурзаев, А. И. Исаева, С. К. Караев, Ф. Абдулло, А. Девонакулов, Ш. Исмоилов, О. Маҳмадҷонов, А. Абдунабиев, Э. Давлатов, С. Шералиева, Шаҳбози Р, М. Саидов (Саидзода М.), С. Гуламадшоев, Ф. Давлатова, М. Қувватова ва дигаронро ном бурд.

Зикр қардан бамаврид аст, ки таҳқиқи омӯзиши ҳамаҷониба ва пажӯиши илмии ономастика ва қисматҳои он аз ҷониби олимони ватанӣ, асосан, аз солҳои 60-уми асри гузашта шуруъ гардида буд. Ин масъала аз ҷониби муҳаққиқони хориҷӣ–шарқшиносони рус, аз қабилҳои О. И. Смирнова, С. И. Климчитский, А. З. Розенфелд, А. А. Фрейман, В. А. Маллитский, Н. Г. Лившиц, А. Л. Хромов, М. И. Боголюбов, Д. И. Эделман, Т. Н. Пахалина, М. И. Стеблин-Каменский ва дигарон дар доираи асару мақолаҳои алоҳида мавриди пажӯиш қарор дода шуда буд. Асосан дар таҳқиқоти ин олимони номвожаҳои минтақаҳои мухталифи Осиёи Миёна ва хусусан маҳалҳои Тоҷикистон мавриди омӯзиш қарор дода шуда буданд. Дар баробари таҳлилу баррасии маводи ономастикӣ, тадқиқоти он солҳо бештар ҷанбаи этнографӣ ва

таърихию чуғрофиро дошт, вале бо вучуди ин, барои омӯзиши ономастикаи тоҷик заминаи мусоид фароҳам оварда тавонистанд.

Гуфтан чоиз аст, ки маҳз дар зери таъсири ономастикаи рус ва бо ёрии олимони бузурги он риштаи ономастика дар Осиёи Миёна низ чун як соҳаи мустақили забоншиносӣ мавқеъ пайдо кард ва тадричан рӯ ба инкишоф ниҳод. Маҳз аз ҳамин солҳо сар карда натавонанд олимони рус, балки олимони тоҷик низ ба таҳқиқу омӯзиши қисматҳои асосии ономастикаи сарзамини худ машғул шуданд ва дар натиҷа илми номбурда тамоми ҳудуди Осиёи Миёнаро фаро гирифт. Минбаъд, ки Осиёи Миёна мутахассисони соҳаи ономастикаро пайдо намуд, пажӯиш ва таҳлилу таҳқиқи илмии он низ дар ин сарзамин шакли мазмунӣ хоси худро пайдо карда, ҳамзамон, дар баробари қорҳои илмии олимони рус асару мақола, рисолаву монографияҳои олимони Осиёи Миёна пайдарпай рӯйи чоп омаданд ва дар ин замина ономастика чун илми наву муҳим қорбурди хоса пайдо кард. Таҳқиқоти олимони Осиёи Миёна, аз қабилӣ Р. Х. Ҳалимов, Ж. А. Ҳалимов, Т. Нафасов, С. А. Умурзоқов, Э. М. Мурзаев, Б. О. Орзубаева, О. Ғ. Ғафуров, Р. Х. Додихудоев, А. И. Исаева, С. К. Караев, У. Бекбаулов ва амсоли инҳоро метавон ёдовар шуд.

Тоҷикистон аз лиҳози мавқеи чуғрофӣ қисми таркибии Шарқ ба ҳисоб меравад ва тамоми рӯйдоду падидаҳои ҳаёти маънавии он пораи тамаддуни умумишарқӣ мебошад. Дар робита ба ин зикр бояд кард, ки омӯзиши номшиносӣ ё худ ономастикаи Шарқ аз давраҳои хеле пештар диққати шарқшиносони Аврупо ва дигар кишварҳои ҷаҳонро ба худ ҷалб карда буд ва онҳо паҳлуҳои гуногуни ономастикӣ мамӯлики Шарқро мавриди баррасии илмӣ қарор дода буданд, ки муҳимтарини онҳоро қорҳои таҳқиқотии шарқшиносони Аврупо А. Потт, В. Чексон, Ф. Юстӣ, Г. Хузинг, Л. Кастанӣ, А. Мангана, Х. Шедер, Ж. Дюмезил, Р. Шмит, Е. Бенвенист, О. Клима, Д. Вебер ва дигарон ташкил медиҳанд.

Таҳқиқоти ин олимон дар омӯзиши номҳои мамолики Шарқ аз ҷумлаи дастовардҳои ономастикашиносии Шарқ ба шумор меоянд.

Дар даврони мавҷудияти Иттиҳоди Шӯравӣ бошад, масъалаҳои асосии этнографияю ономастикаи кишвари Тоҷикистон аз ҷониби шарқшиносони рус ба риштаи таҳқиқ қашида шуда, асарҳои илмӣ-таҳқиқотӣ навиштаю нашр гардиданд. Ин муҳаққиқон бо равшанӣ андохтан ба расму оинҳо ва анъанаҳои тоҷикон, ҳамчунин, масъалаи ном ва номшиносӣ ё худ ономастикаи кишварро мавриди омӯзиш қарор доданд ва то ба имрӯз асару мақолаҳои зиёди онҳо дар самти пажӯҳиши номшиносӣ дар таърихи ономастикашиносии тоҷик дорои мақому манзилати хоса мебошанд.

Аз байни муҳаққиқони шарқшиноси рус олимони забоншинос А. З. Розенфелд, А. Л. Хромов, О. И. Смирнова, Г. Г. Дитрих дар ономастикашиносӣ саҳми зиёдтар доранд. Бахусус, таҳқиқоти А. З. Розенфелд ва А. Л. Хромовро дар пажӯҳиши ономастикаи тоҷик метавон чун асос ва пояи устувор шуморид, чун муҳаққиқони пасин ин олимонро асосгузори мактаби ономастикашиносӣ дар Тоҷикистон донистанд.

Шарқшинос ва забоншиноси рус А. З. Розенфелд дар ин ҷода аз аввалинҳо ба шумор меравад ва дар таҳлили номвожаҳои Тоҷикистон ва муайян намудани маъною таърихи баромади номҳо саҳми бузург гузоштааст. Мақолаи ӯ таҳти унвони «Название лангар в топонимике Таджикистана», ки дар соли 1940 рӯйи чоп омад, ҳамчун нахустин пажӯҳиш маҳсуб мешавад. Минбаъд дар таҳқиқоти ин олим масъалаи таҳлили номвожаҳои ҷуғрофии қисмати ҷанубии Тоҷикистон ва хусусияти забонию этнолингвистии топонимияи тоҷикӣ мавриди омӯзиши ҷиддӣ қарор гирифта, дар ин замина корҳои зиёди илмӣ ба сомон расонида шуд, ки асос ё бунёди номшиносии тоҷикро гузоштааст (Розенфелд, 1956; 1962; 1964; 1977 ва дигарон). Дар солҳои 50-60-уми асри гузашта, олимони ономастикашинос И. Я. Слоним, А. Л. Хромов, О. И. Смирнова ва худи А. З. Розенфелд ба омӯзиши номвожаҳои мавзӯҳои ҷуғрофии Тоҷикистон даст заданд ва ҳар кадоми ин олимон дар

ташаккул ва рушди ин илм дар Тоҷикистон саҳми арзанда гузоштанд. Дар солҳои 70-80-уми асри гузашта асарҳои таҳқиқоти А. Л. Хромов (Хромов, 1963, 1966, 1967, 1968, 1969, 1970, 1980) дар ономастикашиносии тоҷик тақони тоза бахшида, паҳлуҳои гуногуни ономастика, бахусус номвожаҳои мавзёҳои ҷуғрофӣ ба таври васеътар аз ҷониби ин олимони забоншинос мавриди пажӯҳиш қарор дода шуданд. Ҳамзамон, Д. И. Эделман (1980), Т. Н. Пахалина (Пахалина, 1976) ва И. М. Стеблин-Каменский (Стеблин-Каменский, 1976, 1978) номвожаҳои мавзёҳои ҷуғрофӣ чудагонаи минтақаҳои гуногуни Тоҷикистонро ба риштаи таҳқиқ кашиданд.

Таҳқиқоти шарқшиносони рус, ки дар боло зикр карда шуданд, барои чун илми мустақили забоншиносӣ рушд намудани ономастикаи тоҷик замина фароҳам овард. Аз солҳои 70-80-уми асри гузашта шуруфи карда, зери таъсири асарҳои муҳаққиқони номшиноси рус олимони тоҷик низ ба ин бахши илми забоншиносӣ тавачҷуҳ зоҳир намуданд ва ба омӯзиши ҷиддии номшиносии тоҷик камар бастанд. Р. Х. Додихудоев, О. Ғафуров, Ф. Абдуллоҳ, М. Қосимова аз аввалинҳо буданд, ки паҳлуҳои гуногун ва қисматҳои ономастикаро дар доираи кори таҳқиқотӣ ва мақолаҳои илмӣ мавриди пажӯҳиш қарор доданд. Минбаъд насли дигари ономастикашиносони тоҷик, аз қабилӣ: А. Девонакулов, Н. Офаридоев, Ҷ. Алимӣ, Ш. Ҳайдаров, Ш. Исмоилов, О. Маҳмадҷонов, Д. Ҳомидов, Р. Шоев, А. Абдунабиев, А. Мирбобоев ба пажӯҳиши номшиносии тоҷик пардохтанд ва дар баробари таҳлилу баррасии номвожаҳо, ҳамзамон, шогирдони зиёдро ба омӯзиши ономастика талқин намуданд. Ин аст, ки дар даври соҳибистиқлолии Тоҷикистон олимони ҷавон, ба монанди: М. Аюбова, С. Абдуллоева, Б. Тураев, Д. Майнусов, С. Қурбонмамадов, Э. Давлатов, С. Холиқназарова, Ҷ. Темуров, Ҳ. Элназарова, Ф. Давлатов, С. Шералиева, Шаҳбози Р, М. Саидов (Саидзода М. Б), Ш. Гуламадшоев, Ф. Давлатова, М. Қувватова ва дигарон рӯ ба ин илм оварданд ва корҳои назаррасро таҳти роҳбарии олимони тоҷик ба анҷом расониданд.

Муҳаққиқони зикргардида дар баробари омӯзиши номҳои мавзӯҳои ҷуғрофӣ, ҳамзамон ономастикаи асарҳои бадеиро низ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор доданд, зеро асарҳои адибони адабиёти классики муосири тоҷик барои номшиносӣ маводди бузургу пурарзише ба ҳисоб мераванд, ки дар худ номҳои зиёди одамон, мавзӯҳои ҷуғрофӣ, кӯлу дарёву чашмаву обанборҳо, баҳру уқёнусу хавзҳо, дашту саҳрову дараву водиҳо ва дигар намуди номвожаҳоро гирд овардаанд. Ин аст, ки фарҳанги номгузори миллати тоҷикро метавон дар дарозии таърих аз рӯйи ин асарҳо муайян намуд.

Дар баробари рӯйи қор омадани чунин таҳқиқот ва мавриди омӯзиш қарор гирифтани номвожаҳои ин ё он асари бадеӣ, то ба ҳанӯз номҳои мавзӯҳои ҷуғрофӣ «Тазкират-уш-шуаро» -и Давлатшоҳи Самарқандӣ дар доираи як қори ҷудогона ва мустақили илмӣ ба роҳ монда нашудааст. Бо дарназардошти ин, интихоби ин мавзӯ ва мавриди пажӯҳиши илмӣ қарор додани он аҳаммияти илмиву амалиро доро мебошад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ.

Мавзуи интихобгаридани таҳқиқотӣ бо барномаҳои таълимӣ ва илмӣ самтҳои филологӣ робита ва алоқамандии зич дорад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ.

Мақсади таҳқиқ: Мақсади асосии таҳқиқ ба таври муфассал мавриди баррасии илмӣ қарор додани топонимияи “Тазкират-уш-шуаро”-и Давлатшоҳи Самарқандӣ ва хусусияти лексикӣ-семантикӣ ва сохтори он мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Рисола ба таҳқиқу баррасии топонимияи «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ таҳсис ёфта, ки номҳои мавзӯҳои ҷуғрофӣ аз нигоҳи сохту таркиб, баромади забонӣ ва таҳлили маъноиву луғавӣ мавриди пажӯҳиш қарор дода шудаанд. Барои расидан ба ҳадафу мақсадҳои дар назди худ гузошташуда ҳаллу фасли вазифаҳои зерин ба назар гирифта шудааст:

–чамъоварии маводи топонимӣ дар асоси пажухиши «Тазкират-уш-шуаро»-и Далватшоҳи Самарқандӣ;

–тасниф ва гурӯҳбандии топонимҳои «Тазкират-уш-шуаро»-и Далватшоҳи Самарқандӣ;

–омӯзиш ва шарҳу тавзеҳи маъноию луғавии топонимҳои асар;

–муайян намудани қабатҳои забонии топонимҳои дар асар истифодагардида;

–муайян кардани сохту таркиби номвожаҳои асар;

–муайян намудани нақши формантҳо дар сохташавии топонимҳои асар;

– Ҷойгоҳи тазкираи адабии Давлатшоҳи Самарқандӣ барои омӯзиши илми ономастика ва фарҳанги номгузорӣ.

Объекти таҳқиқ. Объект ва сарчашмаҳои асосии таҳқиқот аз инҳо иборат мебошанд:

–асари «Тазкират-уш-шуаро» -и Давлатшоҳи Самарқандӣ;

–асару мақола ва корҳои илмии муҳаққиқони забоншиноси дохиливу хориҷии ба ономастика ва қисматҳои он бахшидашуда;

–фарҳанг ва луғатномаҳо, асарҳои таърихӣю ҷуғрофӣ дар асрҳои гузашта ва замони муосир таълифгардида;

Мавзӯи (предмет) таҳқиқотро шарҳу тавзеҳ ва таҳлилу баррасии тамоми намудҳои топонимияи дар асари «Тазкират-уш-шуаро» -и Давлатшоҳи Самарқандӣ истифодагардида ташкил медиҳад.

Асосҳои назарии таҳқиқ. Кори таҳқиқотӣ дар заминаи осори назарии ономастикаи умумӣ, аз ҷумла ономастикаи бадеӣ, асарҳо ва мақолаҳои илмии номшиносон А. В. Виноградов, В. В. Бартолд, А. С. Андреев, Э. М. Мурзаев, В. В. Виноградов, О. С. Ахманова, Г. О. Винокур, С. Айнӣ, А. Л. Хромов, А. З. Розенфелд, Р. Х. Додихудоев, Д. Саймуддинов, С. Назарзода, Ш. Исмоилов, Н. Офаридоев, Ҷ. Алимӣ, О. Маҳмадҷонов, Д. Ҳомидов, Р. Шоев, С. Қурбонмамадов, С. Абодуллоева, Д. Майнусов, С. Холиқназарова ва дигарон мавриди истифода қарор гирифтанд.

Навоварии илмий таҳқиқот. Дар диссертатсия бори нахуст таҳлили бонизоми топонимияи асари “Тазкират-уш-шуаро”-и Давлатшоҳи Самарқандӣ аз нигоҳи маъноӣ луғавӣ, қабатҳои забонӣ ва сохтору таркиб ба роҳ монда шудааст.

Навовариҳои мазкур, пеш аз ҳама, дар он зоҳир мегардад, ки:

1. Нахустин маротиба омӯзиши ҷанбаҳои сохторию таркибӣ ва луғавию семантикии номвожаҳои асари “Тазкират-уш-шуаро”-и Давлатшоҳи Самарқандӣ чун як ҷузъи муҳимми таркиби луғавӣ дар забоншиносӣ ба тариқи низомнок аз нигоҳи маъноӣ, баромад, шаклگیرӣ ва сохтор ба роҳ монда шудааст.
2. Дар натиҷаи таҳқиқи забоншиносӣ гурӯҳҳои асосии луғавӣ-маъноии лексикаӣ топонимӣ ва ҷойгоҳу мақоми он дар миёни дигар вижагиҳои луғавии топонимияи асари “Тазкират-уш-шуаро”-и Давлатшоҳи Самарқандӣ муайян карда шудааст.
3. Бисёрҷанба будани асари “Тазкират-уш-шуаро”-и Давлатшоҳи Самарқандӣ бо фарогирии масъалаҳои таърихӣ-ҷуғрофӣ, этнографӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ, фарҳангӣ ва ғайра муайян карда шудааст.
4. Зимни таҳқиқи забоншиносӣ бори аввал аст, ки маъниҳои асосии луғавӣ, қабатҳои забонӣ ва шаклҳои сохторию таркибии топонимияи асари “Тазкират-уш-шуаро”-и Давлатшоҳи Самарқандӣ муқаррар карда шудаанд.
5. Муайян карда шуд, ки асари “Тазкират-уш-шуаро”-и Давлатшоҳи Самарқандиро минбаъд низ бо дарназардошти фарогирии мавзӯ ва масъалаҳои гуногун метавон ҳамчун «Донишнома» ва ё энциклопедия арзёбӣ намуд.
6. Инчунин, дар натиҷаи таҳлили таърихӣ-лингвистӣ гурӯҳҳои муҳимтарини маъноӣ (семантикӣ), қишрҳои забонӣ ва қолибҳои сохтори топонимҳо муқаррар ва муайян гаштаанд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда

–нахустин маротиба дар ономастикашиносии тоҷик ба таври

муназзам топонимҳои асари “Тазкират-уш-шуаро”-и Давлатшоҳи Самарқандӣ мавриди таҳқиқоти илмӣ қарор дода шудааст, ки маводи таҳқиқшуда барои омӯзиши номвожаҳо дар оянда мусоидат хоҳанд намуд. Ҳамзамон дар фароҳам овардани луғатномаҳои топонимӣ мавриди истифода қарор хоҳад гирифт;

–дар кори илмӣ номвожаҳои мавзъҳои ҷуғрофӣ таҳқиқ таҳлил ёфта, аз рӯйи хусусияти назарраси худ ба қисматҳо гурӯҳбандӣ гардиданд;

–ҳангоми баррасии топонимияи асар муайян карда шуд, ки номвожаҳои форсии тоҷикӣ дар асар мавқеи асосиро ишғол намуда, ҳамзамон, топонимҳои арабӣ, туркӣ, ҳиндӣ ва дигар забонҳо низ қорбаст гардидаанд;

–таҳлилҳо нишон доданд, ки топонимияи “Тазкират-уш-шуаро”-и Давлатшоҳи Самарқандӣ аз лиҳози сохт гуногун буда, номвожаҳои мавзъҳои ҷуғрофӣ асар бори аввал ба сода, сохта, мураккаб ва топоним-ибораҳо ҷудо ва таҳлил карда шуданд;

–дар рисола ба фарҳангномаҳову луғатномаҳо мурочиат карда шуда, таърихи баромад ё худ этимологияи топонимҳо муайян карда шуд;

–муайян карда шуд, ки дар асар зиёда аз 1650 навъи гуногуни топоним мавриди истифода қарор гирифтаанд ва шумораи такроршавии баъзе аз онҳо то ба 50-80 маротиба ва аз он ҳам зиёдтар ба назар мерасад.

Аҳаммияти назарӣ ва амалии таҳқиқ: Аҳаммияти назарии таҳқиқ дар он зоҳир мегардад, ки ин асари таърихӣ-адабӣ бори нахуст аз нигоҳи номшиносӣ ба риштаи таҳқиқ кашида шуд. Муаллифи “Тазкират-уш-шуаро” нақлу ривоят ва воқеаҳои реалии дидаву шунидаи худро дар иртибот бо ҳаёт ва фаъолияти адабии удабову уламои давраҳои гуногун тасвир намуда, маълумоти хуберо аз таъриху адаби форсу тоҷик ба баъдинагон ба мерос гузоштааст. Ин аст, ки номвожаҳои мавзъҳои ҷуғрофӣ асар низ чун сарчашмаи асосии таркиби луғавии забони тоҷикӣ ба шумор мераванд ва дар омӯзиши ономастикаи таърихӣ саҳми

арзанда доранд.

Аҳаммияти амалии таҳқиқот дар он аст, ки маводи таҳқиқшударо дар фарҳанги номгузори миллати тоҷик ва барои таҳияи фарҳангномаҳо мавриди истифода қарор дод. Инчунин, дар курсҳои лексионӣ метавон аз он истифода кард. Дар таҳлил ва шарҳу маънидод намудани масъалаҳои гуногуни решашиносӣ, калимасозӣ, овошиносӣ, грамматика ва дигар қисматҳои забоншиносӣ низ маводди таҳқиқшуда бетаъсир нахоҳад буд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқотро сатҳи баррасии масъалаҳо, натиҷаҳои таҳқиқот, ки дар шакли мақолаҳои илмӣ, ки дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшаванда КОА-и назди Президенти ҶТ нашр шудаанд, хулосаҳои диссертант дар асоси манбаъҳои таҳқиқшуда собит менамоянд.

Мутобиқати мавзӯи диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ.

Диссертатсия ба шиносномаи ихтисос ва муҳтавои он ба тартиби муқарраршудаи таълифи диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.02.01 – Забони тоҷикӣ мутобиқат менамояд.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқ. Муаллиф дар раванди таълифи диссертатсия масоили назарӣ ва амалии дарпешгузоштаро ҳал намудааст. Диссертант дар таҳқиқи масъалаҳои матраҳшаванда аз равишҳои муосири пажӯҳиш, аз ҷумла тавсифӣ-таҳлилӣ, таҳқиқӣ-қиёсӣ, таҳлилӣ-оморӣ, сохторшиносӣ ва таҳлили луғавӣ-семантикӣ истифода карда, бори аввал дар забоншиносии тоҷик масъалаҳои ба таҳқиқи топонимияи сарчашмаи адабӣ-таърихӣ “Тазкират-уш-шуаро”-и Давлатшоҳи Самарқандӣ марбутаро дар қолаби таҳқиқоти диссертатсионӣ баррасӣ ва ҷамъбаст кардааст. Ҳамзамон, доир ба мавзӯи таҳқиқотӣ омода ва ба нашр расонидани мақолаҳои илмӣ, иштирок ва гузоришҳои илмӣ дар семинару ҳамоиш ва конференсҳо ҳамчун фаъолияти амалии муаллиф ба ҳисоб меравад.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Нуктаҳои асосии таҳқиқ дар конференсияҳои ҷумҳуриявӣ, аз қабили конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалии (III-солона) МДТ «Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон», бахшида ба 30-солагии Иҷлосияи XVI-уми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Данғара, 2022), конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ – фахру мубоҳоти миллат” (Данғара, 2023) ва конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ - назариявӣ дар мавзӯи «усулҳои тақмили таълими забони англисӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар доираи амалии «барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» (ш. Кӯлоб, 22 декабри соли 2023) ироа гардидааст.

Кори илмии муҳаққиқ дар маҷаллаҳои нашр шудаанд, ки ба номгӯи маҷаллаҳо ва нашрияҳои аз ҷониби Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгӯянд.

Натиҷаҳои бадастовардаи довталаб ба ягонагии мавзӯи дохилии рисола мусоидат карда, дар доираи таҳқиқи назарӣ ва амсиласозии таҳлилу таҳқиқоти топонимияи “Тазкират-уш-шуаро”-и Давлатшоҳи Самарқандӣ, ки ба қабатҳои забонӣ ҷудо намудани онҳо анҷом гирифтаанд, метавонанд дар рушди назария ва амалияи масъалаҳои забоншиносӣ ва луғатнигорӣ саҳм гузоранд.

Нуктаҳои асосии илмӣ ва хулосаҳои диссертатсионӣ тавассути усули диахронӣ синхронӣ таҳия, асоснок ва тасдиқи худро ёфтаанд.

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Хулосаи асосии диссертатсия дар автореферат ва 8 мақолаи илмӣ ба ҷоп расида инъикос ёфтаанд, ки 5-тои он дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба нашр расидаанд. Диссертатсия дар ҷаласаи кафедраи забон ва адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Данғара таҳти №2 аз 28-уми сентябри соли 2023 ва

чаласаи васеи Шурои олимони факултети филология ва рӯзноманигории Донишгоҳи давлатии Данғара таҳти №4 аз 30-юми ноябри соли 2023 муҳокима ва барои ҳимоя пешниҳод гардидааст.

Сохтор ва ҳачми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, ду боб ва 10 фасл, 15 зерфасл, хулоса, феҳристи адабиёт ва замима иборат мебошад, ки дар маҷмӯъ 192 саҳифаи чопи компютери ро ташкил медиҳад.

БОБИ I

ТАҲҚИҚИ ХУСУСИЯТҲОИ ВОЖАГОНИИ ТОПОНИМҲОИ «ТАЗКИРАТ-УШ-ШУАРО»-И ДАВЛАТШОҲИ САМАРҚАНДӢ

1.1. Мулоҳизаҳои муқаддимавӣ

Дар таърихи адаби форсу тоҷик асарҳое эҷод гардиданд, ки бо гузашти асрҳо шахомат, бузургӣ ва аҳаммияти амалию назарии онҳо даҳчанд зиёдтар гардида, барои наслҳои баъдӣ чун ганҷинаи бебаҳои таъриху адаб ва нишонаи олии соҳибтамаддуниву соҳибмаърифатии миллат хидмат менамоянд. Маҳз таълифоти мутафаккирону олимон, шоирону нависандагон, суҳандонону суҳанпардозон ва ҳақимону орифони давраҳои гуногун буд, ки илму адаби тоҷик оламгир гардидааст. Ва ҳам тавассути эҷодиёти бою рангинашон ин абармардон забони форсии тоҷикиро рушду такомул дода, ба беш аз пеш равнақу ривож ёфтанд ва чун забони ба талаботи замони ҷавобгӯ шудани он мусоидат карданд.

Мусаннифи “Тазкират-уш-шуаро” аз он суҳангустаронест, ки бо ин шоҳкорию бузургаш дар китоби таърихи миллати тоҷик сабти ҷовидонӣ ёфтааст ва чун муҳаққиқ, донандаи шеърӯ адаб, нигорандаи таърих ва инъикоскунандаи давронӯ замони зиндагонии удабову шуарои ҳамзамон ва гузаштагон, аз ҷониби донишмандони баъдӣ эътироф гардидаву маъруфияту маҳбубият пайдо намудааст.

“Тазкират-уш-шуаро” яке аз нодиртарин асарҳо ба шумор рафта, имрӯз ҳам дар таърихи адабиёт аҳаммияти бузурги илмӣ дорад. Муаллиф маълумоти муфид ва мушаххасу дақиқ перомӯни удабову шуарои пешгузаштагонашро бо сабку услуби хос ба риштаи тасвир кашидааст. Забон ва услуби нигориши тазкира хеле содаву равон мебошад. То ба имрӯз ин асари Давлатшоҳи Самарқандӣ бо забонҳои туркӣ, русӣ ва дигар забонҳо борҳо тарҷума шудааст.

“Тазкират-уш-шуаро”-и Давлатшоҳи Самарқандӣ – маъҳази муътамад ҷиҳати омӯзиш ва таҳқиқи номшиносии тоҷик. Лозим ба

ёдоварист, ки “Тазкират-уш-шуаро”-и Давлатшоҳи Самарқандӣ сарчашмаи илҳоми садҳо тазкиранигорон қарор гирифтааст ва дар байни бештар аз шашсад тазкираи шинохташуда эътибори бас баланд дорад. Давлатшоҳи Самарқандӣ дар ҷамъовариҳои маълумоти асар аз осори муттафаккирони бузург ва аз устодони даврони хеш истифода бурдааст. “Чаҳор мақола”-и Низомии Арузии Самарқандӣ (асри XII) ва “Лубоб-ул-албоб”-и Муҳаммад Авфӣ (асри XIII) кӯхнатарин кутуби тазкира ба ҳисоб рафта, сарчашмаҳои асосии “Тазкират-уш-шуаро” ба ҳисоб мераванд. Қисме аз манбаъҳо, аз қабили “Маноқиб-уш-шуаро”, “Таърихи Оли Салҷуқ”-и Абутоҳири Хотунӣ, “Одобу-л-арабӣ ва-л-фурс”-и Ибни Мискавайҳ, “Низом-ут-таворих”-и Қозӣ Абусаид Абдуллоҳи Байзовӣ, “Тоҷу-л-футуҳ”, “Таърихи истизҳорӣ” ва амсоли инҳо, ки муаллиф мавриди истифода қарор додааст, мутаассифона, то ба замони мо нарасидаанд.

Зикр бояд кард, ки аз қадимтарин асарҳо, ки дар таърихи адабиёти классикии форсии тоҷикӣ онҳоро ба жанри тазкира то андозае шабоҳат додаанд, метавон номи «Тазкираи мусаввар»-и Муҳаммади Ровандӣ (бо тасвири шуаро ба қалами Ҷамоли Наққоши Исфажонӣ, таълифаш 1172), «Маноқиб-уш-шуаро»-и Камолуддини Хотунӣ (асри 12), «Чаҳор мақола»-и Низомии Арузии Самарқандӣ (таълифаш 1177), «Китоб-уш-шеър ва -ш-шуаро»-и Ибни Қутайбаи Динаварӣ (охири асри 11 ибтидои асри 12) ва амсоли инҳоро ёдоварӣ намуд. Нахустин асаре, ки бо маънои том метавон онро тазкира номид, «Лубоб-ул-албоб»-и Муҳаммад Авфии Бухороӣ мебошад. Дар асрҳои баъд тазкираҳои зер таълиф шудаанд: равзаи 7-уми «Баҳористон»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ, «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ, «Тухфаи Сомӣ»-и Соммирзои Сафавӣ, «Музаккир-ул-аҳбоб»-и Нисории Бухороӣ, «Тазкират-уш-шуаро»-и Мутрибӣ, «Музаккир-ул-асҳоб»-и Малехои Самарқандӣ, «Тухфат-лу-аҳбоб фӣ тазкират-ил-асҳоб»-и Возеҳ, «Тазкор-ул-ашъор»-и Махдуми Садри Зиё ва ғайра, ки маълумоти муфидеро перомунӣ аҳли адаб дар худ ҷой додаанд.

«Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ соли 1487 таълиф гардида, дар баробари ҳамду наът, ҳамзамон, аз се фасл иборат мебошад, ки дар онҳо оид ба пайдоиши нутқ, мақоми шеърӯ шоирӣ дар зиндагӣ ва аз рӯзгору осори муаллиф сухан рафтааст. Қисми асосии «Тазкират-уш-шуаро» аз муқаддима, ҳафт табақа ва хотима иборат мебошад. Муқаддима зикри 10 нафар шуарои арабиасли тоисломӣ ва хотима зикри 6 нафар ҳамасрони Давлатшоҳи Самарқандиро дар бар мегирад. Ҳамагӣ дар «Тазкират-уш-шуаро» оид ба 151 шоири асрҳои X ва XV форсу тоҷик, араб ва турк маълумот дода шуда, аз осори онҳо намунаҳо оварда шудаанд. Давлатшоҳи Самарқандӣ ҳангоми таълифи «Тазкират-уш-шуаро» аз сарчашмаҳои таърихии муътабар, девонҳои устодони гузаштаву муосиронаш, рисолаву китобҳои гуногун истифода бурдааст. Аз ин ҷиҳат, «Тазкират-уш-шуаро» дар омӯзиши адабиёт ва таърихи мардуми форсу тоҷик, араб ва турк, сарфи назар аз баъзе нуқсонҳо, дар овардани санадҳои таърихӣ ва адабӣ сарчашмаи муфиду муътамад буда, аҳаммияти бузурги адабӣ ва таърихӣ дорад.

Давлатшоҳи Самарқандӣ зимни баёни ҳол ва эҷодиёти як силсила шоирон оид ба шеърӯ шоирӣ онҳо баъзе қайду ишораҳо намудааст ва мо маҳз ба туфайли онҳо аз осори адабӣ ва завқи бадеии даврони онҳо равшантар воқиф мегардем.

Чун муаллиф ҳангоми баёни аҳволи шоир, шарҳи ҳол, макони зодгоҳ аз номҳои зиёди ҷуғрофӣ истифода намудааст, метавон ин асарро аз сарчашмаҳои муҳим барои омӯзиши ономастикаи тоҷик шуморид. На танҳо аҳволи ҳуди шоирон, балки замону даврони онҳо ҳамачониба мавриди тасвир қарор дода шудааст ва як давраи муайяни таърихии миллати тоҷик бо инъикоси ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ, маданӣ ва дигар паҳлуҳои давлатдорӣ аз ҷониби Давлатшоҳи Самарқандӣ чун як таърихнигору ҷуғрофидон ва адабиётшиноси варзида дар «Тазкират-уш-шуаро» таҷассум ёфтааст.

Бо дарназардошти ин нуқта метавон дигарбора хулоса кард, ки барои муайян намудани нозуқиҳои номшиносӣ ё худ, ба истилоҳ

ономастика ва таҳлилу таҳқиқи таърихи он асари Давлатшоҳи Самарқандӣ чун манбаъ ва сарчашма аҳаммияти бузурги илмиро доро мебошад.

Ономастика чун як қисмати таркибии илми забоншиносӣ асосу қонуниятҳои таърихи инкишоф ва мавҷудияти исмҳои хосро таҳқиқу баррасӣ менамояд. Аммо, аз ҷиҳати доираи дарбаргирии маводу масоили омӯхташаванда ва усули тадқиқотӣ, метавонад чун як риштаи тому мустақили илм арзи эътироф шавад. Ономастика бо дарбаргирии масоили таҳқиқшаванда қисматҳои таркибии худро, ба монанди антропонимика - (юн. *antropos* –одам)–номгузори одамҳо, топонимика - (юн. *topos* - ҷой)- номи мавзӯҳои ҷуғрофӣ, гидронимия (юн. *hidro*–об) номҳои вобаста ба об ва дигар қисматҳо иборат мебошад, ки бевосита номи ин ё он падидаҳои замину осмониро ифода менамоянд. Номифодагари мафҳум, моҳият, табиат, хусусияти табиӣ ҷуғрофӣ, таърихӣ, этнография, сукунат ва муҳоҷирати қавму қабила, миллату наҷодҳои гуногун мебошад ва натиҷаҳои ба дастмадаи илми ономастика имрӯз бисёр паҳлуҳои норавшани таъриху ҷуғрофия, халқияту қавму қабилаҳоро муайян намудааст ва маводи пурқиммате барои ҷомеа дода истодааст. Олими ономастикашинос профессор Ҷ. Алимӣ қайд менамояд, ки: “Ономастика маводди арзишманде барои таърих дода, маконҳои сукунат ва роҳҳои муҳоҷират, аксаран мардумони азбайнрафтаре низ муайян карда метавонад, асоатири маҳаллиро тасвиру тавсиф намуда, оид ба навъи сукунатҳо, муносибатҳои ҷамъиятӣ ва оилавӣ тасаввурот медиҳад. Масалан, таҳлили номҳои ҷуғрофии қисматҳои ҷанубии ҳамвориҳои Аврупои Шарқӣ ба ҳаллу фасли мусбати масъалаи сахми скифҳо ба забони русӣ маълумот медиҳад. Топонимика (махсусан, гидронимика) аксаран ягона сарчашмаи маълумот оид ба забонҳои матрук ва мардумон буда метавонанд” [9, с.21].

Ин аст, ки таҳлили номҳои мавзӯҳои ҷуғрофии ин ё он асари бадеӣ барои ҳам забоншиносон ва ҳам олимони дигар соҳа муфиду муҳим арзёбӣ мегардад. Мавриди зикр аст, ки номҳои ҷуғрофии Осиёи

Миёна ва ҳудуди имрӯзаи Тоҷикистон дар осори асарҳои гаронбаҳои таърихию ҷуғрофии пешиниёну муосирон дарҷ гардидааст ва бархе аз онҳо бевосита чихати равшанӣ адохтан дар марзу бум, мавқеи ҷуғрофӣ, муайян намудани ҳудуди ин ё он минтақа ва дигар пахлуҳои номшиносӣ таълиф гардидаанд. Аз ин нуқтаи назар, агар ба таърихи дури номшиносии тоҷик назар андозем, асарҳои бисёри қадимаю асримиёнагии сайёҳон ва муҳаққиқони юнонӣ, форсу тоҷик, чиноӣ (хитой), араб ва амсоли инҳо ба монанди Хой Чао, Страбон, Аррион, Сюан Тсан., Прокопиос, Куртсий, Ҳеродот, Ибни Фақех, Ибни Батута, Ал-Муқаддасӣ, Ибни Ҳақвал, Истахрӣ, Ёқути Ҳумавӣ, Абурайҳони Берунӣ, Наршахӣ, Байҳақӣ, Балъамӣ, Ибни Надим, Ибни Яъқубӣ, Исфаконӣ, Гардезӣ, Ибни Хурдодбех, Низомулмулк, Сиистонӣ, Табарӣ, Шахристонӣ, Ҳофизи Аbru, Носири Хусрав, «Ал-масолик в-ал-мамолик»-и Асад ибни Хурдодбех, «Китоб-ул-хироч»-и Қудома ибни Чаъфар», «Ал-булдон»-и Аҳмад ибни Яъқуб, «Илм-ул-мамолик ан-нафиса»-и Ибни Русто, «Мухтасари китоб-ул-булдон»-и Ибни Фақех, «Ат-танбия ва-ш-шароф»-и Масъудӣ, «Ал-масолик в-ал-мамолик»-и Абуисҳоқ Иброҳими Истахрӣ, «Сурат-ул-арз»-и Ибни Ҳавқал, «Аҳсан-ут-тақосим»-и Муқаддасӣ, «Худуд-ул-олам мин-ал-машриқ илал-мағриб»-и маҷхулулмуаллиф, «Муъҷам-ул-булдон» ва «Китоб-ул-муштарак ваъзан ва муфтариқ суқъан»-и Ёқути Ҳамавӣ, «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, «Зайн-ул-ахбор»-и Гардезӣ, «Таърихи Табарӣ», «Мухтасар-ул-булдон», «Масолик ва мамолик», «Тақвим-ул-булдон», «Осор-ул-боқия», «Футуҳ-ул-булдон», «Сафарнома», «Таърихи Бухоро», «Таърихи Байҳақӣ», «Таърихи Балъамӣ», «Ал-Фехрист», «Ал-Булдон», «Сияр-ул-мулк», «Ал-милал в-ал-ниҳал», «Саёҳатнома», “Ахлоқи Носирӣ”-и Хоҷа Насируддини Тӯсӣ, “Исмҳои бузургони Бухорои Шариф”, “Дар баёни таврихи анбиё”, “Қомеъ-ут-тавориҳ”-и Рашидуддин, «Форснома»-и Ибни Балхӣ ва ғайраро метавон ба даст овард, ки маълумоти муфидро оид ба номҳои таърихии мавзёҳои ҷуғрофӣ дар худ ҷой додаанд.

Ҳамзамон, агар ба таърихи дуртари миллати форсу тоҷик, ба мероси бузургони адабиётамон диққат диҳем, таърихи қадима доштани ному номшиносиро пайдо хоҳем кард, зеро асарҳои бостонии “Авасто”, “Бундаҳишн”, “Фарҳанги Паҳлавик”, “Катибаи Бесутун”, катибаҳои “Кӯҳи Муғ”, “Қабои Зардушт”, “Тахти Ҷамшед” ва дигарон шаклу навъҳои қадимаи номҳои қавму халқҳои гуногуни қадимро дар бар гирифтаанд ва аз ин лиҳоз дар номшиносии тоҷик ин асарҳоро аз аввалинҳо метавон шуморид.

1.2. Таснифи топонимҳои асар ва таҳлили лексикӣ-семантикии

ОНҲО

Тавре ки дар боло ишора шуд, «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ яке аз ёдгориҳои беназири адабиёти классикии форсии тоҷикӣ ба ҳисоб меравад ва маълумоти доир ба шоирону нависандагон ва аҳли илму адаби дар тазкира овардашуда як ганҷи шоёнест, ки садсолаҳо, балки ҳазорсолаҳои дигар арзиши илмиву таърихӣ ва бадеии худро гум намекунад.

Ҳангоми баёни шарҳи аҳвол, зиндагинома ва меросии адабии шоирон Давлатшоҳи Самарқандӣ аз мавзӯҳои гуногуни ҷуғрофӣ низ ёдоварӣ намудааст, ки макони зодгоҳ, сафарҳо, истиқомати муваққатии ин ё он шоирро ташкил додаанд. Ҳамзамон, дар замони салтанати қадом ҳоким ё султони зиндагонӣ кардани шуароро низ сабаб кардааст, ки барои илми ономастика муҳим мебошад. Ин аст, ки дар асар миқдори зиёди номҳои мавзӯҳои ҷуғрофӣ ё худ ба истилоҳи забоншиносӣ–топонимҳо мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Зикр бояд кард, ки ёдоварӣ намудани номҳои мавзӯҳои ҷуғрофӣ зимни баёни зиндагиномаи шуарои даврони асрҳои X-XV шаҳодати он аст, ки маълумоти овардашудаи муаллиф ҳаматарафа амиқу дақиқ ва муътамад мебошанд. Ҳамзамон, ин маълумот барои мутахассисони соҳаи таърих, этнография, ҷуғрофия, адабиёт ва инчунин барои забоншиносон хеле муҳим мебошад. Мутахассисони соҳаи забоншиносӣ

тавассути маводи дар асар овардашуда метавонанд забону услуби ниғориши ин ё он шоир, вазъи забони адабии тоҷикӣ дар давраи муайяни таърихӣ, таъсири забонҳои ҳамҷавор ба ҳамдигар, истифодаи лексикаи куҳнашуда ва таърихӣ ва дигар хусусияти забони меросии адабии шоиронро таҳлилу баррасӣ намоянд. Илова ба ин, корбурди номҳои мавзӯҳои ҷуғрофӣ ва шарҳу тафсири онҳоро ба риштаи таҳлил кашанд. Аҳамияти омӯзиш ва таҳлилу баррасии топонимҳоро олими ономастикашиноси тоҷик О. Маҳмадҷонов хеле равшану баръало қайд намудааст, ки: «Омӯзиши ҳамҷонибаи топонимҳо имкон медиҳад, ки мо дар забон шаклҳои нави воҳидҳои луғавиро пайдо намоем. Ин воҳидҳои луғавӣ дар ҳаллу фасли мушкилоти мавзӯҳои бахши этнолингвистикаи забон, дарки амиқу дақиқ ва комили расму ойин, суннатҳои хуби мардумӣ, қиссаву ривоёт ва ба истилоҳ «таърихи зинда»-и халқ кӯмак менамояд» [35, 21].

Аз ин нигоҳ, мавриди омӯзиш қарор гирифтани номвожаҳои мавзӯҳои ҷуғрофӣ барои инъикоси ҳаёти маданӣ, фарҳангӣ ва анъанаву расму оинҳои қавму қабила ва миллату халқияти гуногун манфиатовар мебошад. Олиму муҳаққиқ ва номшиноси маъруф Э. М. Мурзаев дар ин маврид мулоҳизаҳои ҷолиб изҳор менамояд, ки ҳақ бо ӯст: «Таҳқиқи муқоисавии номҳои ҷуғрофӣ арзиш ва аҳамияти зиёди илмӣ дошта, имкон фароҳам меорад, ки аксари масъалаҳои таърихи қадим, палеолингвистика, инсонии то давраи оғози таърих ҳаллу фасл карда шаванд. Таҳлили ҷиддии номҳои ҷуғрофӣ аксаран ба ҷуғрофидон, геолог, ботаник, зоолог, иқтисоддон, этнограф маводи ҷолиб барои мулоҳиза рондан дар бораи сатҳи замин, макони маъданҳои муфиди табиӣ, гурӯҳҳои таҷаммуи фаровони растаниҳо, ҳайвоноти мавриди физо, тарзҳои хоҷадорӣ авлавиятноқ, муҳочират ва ҷойгиршавии инсонҳоро дода метавонад» [104, с. 48].

Ин аст, ки таҳқиқи топонимҳо дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ аз ин нигоҳ хеле дурусту саривақтӣ ва муҳим ба шумор меравад. Пеш аз он ки ба таҳлили маъноӣ-луғавии номҳои мавзӯҳои ҷуғрофӣ пардозем,

аввалан дар така ба андешаи муҳаққиқони забоншинос, бахусус топонимшиносони ватанию хориҷӣ, топонимҳои “Тазкират-уш-шуаро”-и Давлатшоҳи Самарқандиро ба гурӯҳҳо тасниф менамоем.

Зикр бояд кард, ки дар таҳқиқот ва андешаҳои илмии олимони соҳа вобаста ба дарбаргирии ҳадду ҳудуд номҳои мавзёҳои ҷуғрофӣ қабатҳои хоси худро доро мебошанд, ки бо мафҳумҳои ойконимия-номи мавзеи маскунӣ, гидронимия-номи мавзеи ба об алоқаманд, оронимия, теотопонимия - номҳои аз номи худоҳо гирифташуда, гелотопоним - аз номи ботлоқ, урбаноним - номи мавзеи дохилишаҳрӣ, криптонимия - номи тахайюлӣ, стратонимия - номи қишрҳои замин, полионимия - номи шаҳр, комонимия - номи деҳа, дромонимия - номи роҳ, зоотопонимия-номи мавзее, ки аз номи ҳайвонот гирифта шудааст, ойкодомонимия-номи бино, иншоот ва сохтмонҳо, агоронимия - номи қитъаи замин, глятсионимия - номи ях ва пирахҳо, дрионимия - номи ҷангал ва бешаҳо, годонимия- номи хиёбону гузарҳо, некронимия - номи маконҳои дафнӣ, оромгоҳҳо, экклезионимия - маконҳои иҷрои урфу одат ва маросимҳои динӣ, пелагонимия - номи баҳр ва дарёҳо, хрематонимия - номи мавзеи вобаста ба ҳаёти маданӣ, абионимия-мавзеи табиати ғайризинда, мифонимия - номи мавзеи аз афсона ва устураҳо баромада, батонимия - номи мавзеи зеробӣ, оронимия - номи мавзеи сатҳизаминӣ, лимнонимия - номи ҳавз ва кӯлҳо, океанонимия - номи уқёнус, инсулонимия - номи ҷазира, спелеонимия-номи мавзеи зеризаминӣ, литонимия - номи мавзеи наздизоҳилӣ, дромонимия - номи роҳҳо, фитотопонимия - номи мавзее, ки аз номи растанӣ ташаккул ёфтааст, регионимия - номи минтақа, потамонимия - номи дарё, хоронимия - номи ҳудуд ва вилоят, антропотопонимия - номи мавзее, ки аз номи инсон баромадааст, этнотопонимия - номи мавзеи ҷуғрофие, ки аз навъу номи қавму халқият баромадааст ва монанди инҳо дар илми топонимшиносӣ ёдрас шудаанд.

Дар адабиёти илмӣ аз ҷониби муҳаққиқони ватанию хориҷӣ вобаста ба шарҳу тафсири ин мафҳуми топонимикӣ ва таснифоти онҳо андешаҳои ҷолибу дақиқ оварда шудаанд ва бо далелу мисолҳои

мушаххас намудҳои топонимҳоро шарҳу тафсир намудаанд. Метавон аз таснифоти олими топонимшинос Э. Мурзаев ёдоварӣ намуд, ки номи мавзёҳои чуғрофиёро дар таҳқиқоти худ ба панҷ гурӯҳ ҷудо намудааст: “1. Оронимҳо - номи унсурҳои сатҳизаминӣ буда, ба он номи кӯҳҳо, теппаҳо, қуллаҳо, водиҳо, дашту саҳроҳо, нишебиҳо, пастхамиҳо, адирҳо ва амсоли инҳо дохил мешаванд. 2. Гидронимҳо - номи дарёҳо, чашмаҳо, шохобҳо, ҳавзҳо, ҷӯйҳо, баҳрҳо, укёнусҳоро дарбар мегиранд. 3. Номҳои наботот, ки номи чангалҳо, боғҳо, марғзорҳо ва ғайраро дарбар мегирад. 4. Номҳои нуқоти маскунӣ, ки номи шаҳр, деҳа, истгоҳҳои мухталиф, шаҳракро таҳлилу баррасӣ менамояд. 5. Номҳои масоҳат, дарозӣ ва андозаву қисматҳои алоҳидаи кӯчаҳо, майдонҳо, тангкӯчаҳо, кӯпрӯкҳо ва ғайраро ифода менамоянд. Ба андешаи ин олим тамоми мавзёҳои чуғрофӣ дар доираи ҳамин панҷ қисмат гурӯҳбандӣ мешаванд” [105].

Минбаъд бо таҳқиқу баррасии топонимҳо аз ҷониби муҳаққиқон ин таснифот васеътару пурратар гардида, номҳои мавзёҳои чуғрофӣ минтақаҳои гуногун ва асарҳои назмиву насрӣ ба риштаи таҳлил кашида шуданд. Дар ин самт метавон аз корҳои илмӣ ва таълифоти А. Хромов (1966, 1967, 1968, 1969, 1975, 1980), Р. Х. Додихудоев (1972, 1973, 1975, 1976), Ш. Исмоилов (1993, 1994), Н. Офаридоев (1984, 1985, 1991), А. Абдунабиев (1992), Ҷ. Алимӣ (1993, 1995), Д. Ҳомидов (1999, 2002, 2008), О. Маҳмадҷонов (1992, 2001, 2004, 2010), Р. Шоев (1997), С. Абдуллоева (2009), Д. Майнусов (2013), С. Қурбонмамадов (2014, 2022), Э. Давлатов (2016), Ҷ. Темуров (2016), Ф. Давлатова (2016), Ш. Рустамшо (2021) ва дигарон ёдовар шуд, ки хусусияти хоси номҳои мавзёҳои чуғрофӣ асарҳои бадеӣ ва ҳудуди муайяни чуғрофиёро таҳлилу баррасӣ намудаанд.

Дар таърих ба ин таълифоти илмӣ мо низ топонимҳои «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандиро вобаста ба хусусияти назаррасашон ба гурӯҳҳо ҷудо кардем ва ҳамзамон, дар асоси луғатномаҳо маънои луғавии онҳоро шарҳу тафсир намудем.

1.3. Ойконимҳо ва мавқеи истифодабарии онҳо дар асар

Қисмати аз ҳама калони топонимҳои «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандиро ойконимҳо ташкил медиҳанд. Ойконимҳо, ки аз бахшҳои топонимика ба шумор меравад, дар бораи номи маҳалҳои аҳолинишин баҳс мекунад. **Ойконим** аз вожаи юнонӣ **ουχιο** - "хона", "иншоот", "нуқтаи маскунӣ" ва **ονομιυ** - "ном" гирифта шудааст ва чун истилоҳи забоншиносӣ маҷмуи номи нуқтаҳои аҳолинишин (шаҳр, шаҳрак, деҳа, гузар, маҳалла)-ро мавриди омӯзиш қарор медиҳад. Вобаста ба дарбаргирии ҳадду ҳудуди нуқтаҳои маскунӣ топонимшиносон онҳоро низ ба гурӯҳҳо: **хоронимҳо** (номи ҳудуд ва вилоят; **полионимҳо** (маҷмуи номҳои шаҳр), **комонимҳо** (маҷмуи номҳои деҳот), **урбанонимҳо** (маҷмуи хиёбону кӯча, паскӯчаву гузаргоҳ), **агронимҳо** (маҷмуи номҳои майдон ва бозорҳои шаҳр), **эрготопонимҳо** (маҷмуи номҳои муассисаву корхонаҳо, заводу фабрика), **хрематонимҳо** (маҷмуи номҳои марбут ба ҳаёти маданияву равшаннамоӣ) ҷудо намудаанд [105, 45].

Таснифоти мазкур барои муайян намудани хусусияти хоси номи ин ё он мавзё аҳаммияти бузург дорад ва маҳз дар тақия ба ин таснифот ойконимҳои асарро, ки зимни баёни аҳволи шуаро муаллиф қайд намудани онҳоро муҳим шуморидааст, ба хоронимия, полионимия, комонимия ва урбанонимия ҷудо намудем ва дар зер ҳар кадоми онҳоро дар алоҳидагӣ мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

1.3.1. Хоронимҳо дар асар

Хоронимҳо як ҷузъи ойконимия буда, аз вожаи юнонии "χαγα"-фазо, ҷо, вилоят, кишвар, мамлакат ва **ονομιυ** – "ном" таркиб ёфтааст ва маҷмуи номи вилоятҳои ҷуғрофӣ, навоҳии иқтисодӣ, воҳидҳои калони маъмурию ҳудудӣ, мамлакатро дар бар мегирад [9, 96].

Дар «Газкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ ин намуди ойконимҳо корбурди васеъ дошта, ҳангоми тасвир намудани зиндагиномаи ин ё он шоир муаллиф аз номи навоҳӣ, вилоят, кишвар, мамлакат ё хитта низ ёдрас намудааст. Чун муаллиф замони салтанати шоҳони даврро низ ба риштаи тасвир кашидааст, маҳз ин шакли тасвир муаллифро водор намудааст, ки барои дақиқияти маълумот аз навоҳиву вилоят низ ҳарф занад.

Хоронимҳо дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ бо вожаҳои амсоли “мамлакат”, “вилоят”, “навоҳӣ”, “қасаба”, “аъмол”, “диёр”, “мулк” ва “хитта” корбаст гардиданд. Дар аксари мавридҳо хоронимҳо бо вожаҳои зикршуда якҷо омада, маҳз ба ин восита тасвири хоронимҳо мушаххастару дақиқтар мегардад. Ва ҳангоми тасвири ин ё он мавзеи чуғрофӣ муаллиф ин мафҳумҳоро ба таври фаровон истифода намудааст. Албатта, ин вожа дар алоҳидагӣ хороним шуда наметавонанд, вале бо ҳамроҳии номвожаҳо нишондиҳандаи намуди топонимҳои асар мебошанд. Ин ҷо истилоҳҳои ифодакунандаи хоронимҳоро дар асоси луғатномаҳо шарҳу тавзеҳ медиҳем. Дар фарҳангномаҳо мафҳумҳои зикршуда чунин шарҳ дода шудаанд:

Мамлакат - а. **مملکت** кишвар, сарзамин; кишвари тобеи як давлат, сарзамини як давлат... [173, с. 212].

Вилоят - а. 1 **ولاية**. минтақаи муайяне, ки аз якҷанд шаҳру ноҳия иборат буда, яке аз воҳидҳои маъмурии марказӣ ҳисоб меёбад: вилояти Суғд, вилояти Хатлон; вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон; маркази вилоят, шаҳре, ки дар он идораҳои роҳбарикунанда ва муассисаҳои дигари вилоятӣ ҷойгир шудаанд. 2. *кхн.* диёр, кишвар, мамлакат, сарзамин, хитта. 3. *кит.* волӣ будан, волигӣ, ҳокимӣ; мақоми ҷонишинӣ [173, с. 276].

Хитта - а. 1 **خطه**. заmine, ки барои иморат гирдогирди он хат кашидаанд. 2. мамлакат, сарзамин [174, с. 439].

Навоҳӣ – а. **نواحي** ҷ. ноҳия; дар ин навоҳӣ дар ин наздикиҳо [173, с. 881].

Қасаба - *а. قصبه* ободие, ки аз чанд деҳ ташкил ёфта бошад; шаҳрча, шаҳри майда [173, с. 671].

Аъмол–5.мач. ноҳия, вилоят, музофот [204].

Тавре ки аз луғатномаҳо аён мегардад, дар мачмуъ мафҳумҳои зикршуда мавзеи муайяни ҷуғрофино нишон дода, нисбат ба шаҳру деҳа ва шаҳрак аз лиҳози ҳудуди дарбаргирӣ васеътар мебошанд ва чанд шаҳру деҳахоро дар мачмуъ дар бар мегиранд.

Бояд қайд кард, ки хоронимҳое, ки бо вожаи “**мамлакат**” дар асар истифода гардиданд, зиёда аз 10 маротиба зикр шуда, вобаста ба банду басти ҳодисаву воқеаҳо ва тасвири шарҳи аҳволи шуаро мавриди қорбурд қарор гирифтаанд. Чунончи: “...*ва мамлақати Ғӯру Ҳиротро аз тасарруфи мулуки Ғӯр берун овард ва азамату шавкати ӯ ба мартабае расид, ки ҳафтод хирвор нуқра ва кӯзаи тиллову нуқра ба даргоҳи давлати ӯ навбат задандӣ ва ҳар деҳқонеро дар даври давлати ӯ таври маош мисли подшоҳе буд* [1, 138]. Ё: “*Ва Хоҷа Алӣ мамлақати Хуросонро ба амири кабир Темури Ғӯракон сунурд ва ба мулозимати соҳибқиронӣ машгул гардид*” [1, 272]. Ё худ: “*Ва баъд аз он ҳазрати соҳибқирон Хуросонро ба Шохрух султон дод ва мамлақати Табрез ва Озарбойҷону музофоти онро ба Амироншоҳ Мирзо бахшид ва чанд сол ба истиқлол дар Озарбойҷон салтанат ва ҳукумат намуд*” [1, 309].

Мамлақати Миср: хоронимияи Миср дар асар 18 маротиба дар шакли ибора чун Азизи Миср [1,18; 304], Мисри мамлакат [1, 80; 440], мулки Миср [1, 285], диёри Миср [1, 226], Юсуфи Миср [1, 286] ва дар дигар мавридҳо чун Миср [1, 145; 201; 211; 225; 254; 291; 292; 302; 304; 463] истифода шудааст ва чун мамлакат, диёр ва мулк тасвир ёфтааст.

Дар “Худуд-ул-олам” дар тасвири Миср муаллиф чунин нигоштааст: “Ноҳиятест, машриқи вай баъзе ҳудуди Шом аст ва баъзе биёбони Миср ва ҷануби вай ҳудуди Нӯба аст ва мағриби вай баъзе аз ҳудуди Мағриб аст ва баъзе биёбон аст, ки онро ал-Воҳот хонанд ва шимоли вай дарёи Рум аст. Ва ин тавонгартарин ноҳият аст андар мусалмонӣ. Ва андар вай шаҳрҳои бисёр аст, ҳама ободон ва хуррам ва

тавонгар ва бо неъматҳои бисёри гуногун. Ва аз вай чомаҳо ва дасторҳо ва ридойҳои гуногун хезад, ки андар ҳама ҷаҳон аз он боқиматтар набувад, чун суфи мисрӣ ва чомаҳо ва дасторҳои дабиқӣ (ва) хазз. Ва андар ин ноҳият харони нек уфтад боқимат [70, 133].

Миср - *а.* 1 **مصر**. *кит.* сарҳади байни ду замин. 2. *кҲн.* шаҳр. 3. номи яке аз давлатҳои араб, ки дар Шарқи Наздик воқеъ аст [173, 1807]. Дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ омадааст:

Он Мисри мамлакат, ки ту дидӣ, хароб шуд

В-он Нили макрамат, ки шунидӣ, сароб шуд [1, 440].

Ё худ: “...*Мисро* бигрифт ва ба рағми Фиръавни лаин савганд хӯрдӣ, ки ин мулкро надихам, илло ба ҳиндуи зарҳарида [1, 292].

Мамлақати Ироқ: ин ном дар асар 81 маротиба дар шаклҳои мамлақати Ироқ, мамолики Ироқ, мулки Ироқ, вилояти Ироқ, Ироқи Аҷам, Ироқи Араб мавриди қорбурд қарор гирифтааст.

Дар маъхазҳои дигари таърихӣ низ аз ин ҳороним бисёр истифода ва ёдоварӣ шудааст. Муҳаққиқи топонимшинос О. Ғафуров оид ба ин ном чунин навиштааст: “Номи Ироқ дар маъхазҳои таърихӣ нисбатан дертар, тақрибан дар асрҳои VII милодӣ, дар замони истилои араб пайдо шудааст. ...Дар замони хилофати араб ва баъд ду Ироқ: Ироқи Араб ва Ироқи Аҷам вучуд дошт. Ироқи Араб гуфта, ҳуди Байнанаҳрайро меномиданд. Ироқи Аҷам заминҳои қад-қади соҳилҳои шарқии дарёи Дачларо фаро мегирифтааст... [20, 49-50].

Давлатшоҳи Самарқандӣ овардааст: “...*Ва султон Абулғозӣ дар он ҳол садде шуд миёни Ҷаҳоншоҳ ва мамлақати Ироқ*” [1, 424].

Мамлақати Форс: ин ҳороним дар асар 48 маротиба дар шаклҳои Форс, мамлақати Форс, мулки Форс, диёри Форс мавриди қорбурд қарор гирифтааст. Дар асарҳои ҷуғрофӣ дар шакли “Порс” чунин тасвир ёфтааст: “Ноҳиятест, ки машриқи вай ноҳияти Қирмон аст ва ҷануби вай дарёи Аъзам аст ва мағриб рӯди Тоб аст, ки миёни Порс ва Хузистон бигзарад ва баъзе аз ҳудуди Сипохон аст ва шимоли вай биёбони Порс аст аз Каргаскӯх. Ва андар вай шаҳрҳои бисёр аст ва мардумоне

бисёранд. Ва ноҳиятест ободон ва тавонгар, бо неъматҳои гуногун ва ҷойи бозаргонон. Ва андар вай кӯҳҳо ва рӯдҳост ва мустақари хусравон будааст. Ва мардумони ин ноҳият мардумонеанд суҳандон ва хирадманд. Ва андар кӯҳҳои вай маъданҳои зар аст. Ва аз вай ҷомаҳои гуногун хезад аз катон ва пашму пунба ва оби гул ва оби бунафша ва оби талъ ва бисотҳо ва фаршҳо ва зилӯйҳо ва гилемҳои боқимат хезад. Ва аз вай ҳарчи ба дарё наздик аст, гармсёр аст ва ҳарчи ба биёбон наздик аст, сардсёр аст. Ва андар вай кӯҳҳо ва маъданҳои зар аст. Ва андар вай оташкадаҳои габрон аст. Ва осори қадимиёро бузург доранд ва зиёрат кунанд. Ва бештарини шаҳрҳои Порсро кӯҳ аст ба наздикии вай” [70, 103].

Давлатшоҳи Самарқандӣ овардааст: *«Аммо шоҳзода Абдуллоҳ ибни Иброҳим султон ибни Шоҳрух султони Гӯракон подшоҳзодаи каримтабъ ва зебоманзар ва хушхулқ буда ва баъд аз вафоти падар дар мамлақати Шероз ва Форс ба ҳукумат нишааст... [1, 394].*

Мамлақати Хуросон: хоронимияи Хуросон дар асар корбурди васеъ дошта, зиёда аз 170 маротиба истифода гардидааст. Дар “Худуд-ул-олам” омадааст: “...Ноҳиятест, ки машриқи вай Ҳиндустон аст ва ҷануби вай биёбони Синд аст ва биёбони Кирмон ва мағриби вай ҳудуди Ҳарист ва шимоли вай ҳудуди Фарҷистон ва Гӯзгонон ва Тухористон. Ва ин ноҳиятест баъзе аз ӯ гармсёр аст ва баъзе сардсёр. Ва аз кӯҳҳои вай бардаи ғурӣ уфтад ба Хуросон. Ва ҷое бисёркишту барз аст ва олоғи Ҳиндустон бад-ин ноҳият афтад [1, 84].

Муаллифи “Тафсири мухтасари номҳои ҷуғрофӣ” дар шарҳи маъноӣ луғавӣ ин ном чунин ишора намудааст: “Сарзамине дар шимоли шарқии Эрон. Ба форсӣ маъноӣ ин ном “шарк, тарафи офтоббаро” мебошад [20, 121].

«Тазкират-уш-шуаро» овардааст: *“...Ва амири кабир Темури Гӯраконро, анораллоҳу бурҳонаҳу, аз истиқболи ӯ мусодиқат воқеъ шуд ва Хоҷа Алӣ мамлақати Хуросонро ба амири кабир Темури Гӯракон супурд ва ба мулозимати соҳибқиронӣ машгул гардид” [1, 272].*

Мамлакати Ғӯр: дар асарҳои ҷуғрофӣ оид ба ин мамлакат маълумоти зиёд дода шудаанд. Аз ҷумла: “Ғӯр ноҳиятест андар миёни кӯҳҳо ва шикастагиҳо. Ва ӯро подшоест, ки «Ғӯршоҳ» хонанд. ӯро қуташ аз мири Ғӯзгонон аст. Ва андар қадим ин ноҳияти Ғӯр ҳама кофирон буданд, акнун бештар мусалмононанд. Ва эшонро шаҳракҳо ва деҳҳои бисёр аст. Ва аз ин ноҳият барда, зирех ва ҷавшан ва силоҳҳои нек уфтад. Ва мардумонаш бадхоҳанд ва носозанда ва ҷохил. Ва мардумонаш сапеданд ва асмар” [70, 84].

Хороними “Ғӯр” дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ 12 маротиба истифода гардидааст. Ҷунончи: «...*ва мамлакати Ғӯру Ҷиротро аз тасарруфи мулуки Ғӯр берун овард*” [1, 138].

Қайд бояд кард, ки хоронимҳои **Ғӯр, Ироқ, Миср, Озарбойҷон, Табрез, Форс, Хуросон, Ҷирот, Ҷам, Шероз** дар асар қорбурди васеъ дошта, банду басти воқеаҳо талаб кардааст, ки муаллиф аз номи онҳо ҳамчун мамлакат ёдоварӣ намояд.

Хоронимҳое, ки бо вожаи “вилоят” мавриди қорбурд қарор гирифтаанд, дар асар хеле зиёд ба назар расида, миқдорашон то ба 40 адад мерасад. Қайд бояд дошт, ки баъзе хоронимҳо ҳам бо мафҳуми “мамлакат” ва ҳам бо мафҳуми “вилоят” қорбаст шудаанд.

Ин намуди ойқонимҳо аз аввал то охири асарро фаро гирифта, барои дақиқтару аниқтар маълумот додан дар бораи замон ва макони зиндагии шуаро хизмат намудаанд. Ҷунончи: *вилояти Абевард* [1, 95], *вилояти Бадахшон* [1, 419], *вилояти Балх* [1, 56], *вилояти Қандаҳор* [1, 367], *вилояти Каиш* [1, 302], *вилояти Ҷом* [1, 179], *вилояти Маишҳад* [1, 268], *вилояти Тӯс* [1, 268], *вилояти Хатлон* [1, 368], *вилояти Хуҷанд* [1, 305], *вилояти Ҷамадон* [1, 223] ва амсоли инҳо дар асар вобаста ба банду басти ҳаёти шуаро истифода шудаанд. Дар фарҳангномаҳо ва маъхазҳои таърихӣ-ҷуғрофӣ вобаста ба ҳудуди дарбаргирӣ ва маъноии луғавии ин намуди мавзӯҳои ҷуғрофӣ маълумоти гуногун дода шудааст.

Вилояти Балх: дар «Тазкират-уш-шуаро» ин хороним ҳамчун вилоят маънидод шудааст. Дар маҷмӯъ, ин ном дар асар 57 маротиба

зикр шудааст. Чунончи: “...*Манучехрӣ дар замони давлати Султон Маҳмуди Ғазнавӣ буда ва аз вилояти Балх аст, аммо дар Ғазнин будӣ ва ӯро аз шуарои Султон Маҳмуд шумурдаанд ...*” [1, 56]. Ё ин ки: “*Ва мавлиди устод Унсурӣ вилояти Балх аст ва маскан дорулмулки Ғазнин...*” [1, 62]. Аммо дар “Бурҳони қотеъ” он ҳамчун шаҳр шарҳ дода шудааст: “Балх - номи шаҳрест машҳур аз Хуросон; ва он аз шаҳрҳои қадим аст, ҳамчу Истаҳри Форс. Ва онро қуббатулислон хонанд ва лақаби он Бомӣ аст. Гӯянд баромака аз он ҷо будаанд ва мафтункунанда аст; ва кадуеро низ гӯянд, ки шароб дар он кунанд” [175, 7; 183].

Вилояти Қандаҳор: хангоми нақли аҳвол ва зиндагиномаи Хоҷа Алии Шаҳоби Туршезӣ муаллиф аз вилояти Қандаҳор ёдовар мешавад. Ин хороним дар асар 3 маротиба истифода шудааст. Дар “Худуд-ул-олам” дар бораи Қандаҳор чун шаҳр ба қалам дода шудааст: “Қандаҳор шаҳре азим аст. Ва андар ӯ бутони заррин ва симин аст бисёр. Ва ҷойи зоҳидон аст ва бараҳманонанд ва шаҳри бонемат аст ва ӯро ноҳиятест хоса” [70, 60].

Муаллифи “Тафсири мухтасари номҳои ҷуғрофӣ” низ дар шарҳи ин ном пардохта, аз ҷумла қайд менамояд, ки: “Номи ин шаҳри воқеъ дар ҷануби Афғонистонро, одатан, ба номи Искандари Мақдунӣ вобаста мекунад. Барои исбот онро далел меоранд, ки шаҳрро дар соли 329 пеш аз мелод подшоҳи мақдунӣ таъсис карда будааст. Аммо Искандари Мақдунӣ шаҳрҳоро, одатан, дар наздикии масканҳо таъсис меод. Баъд, аз нуқтаи назари татавбури ном Александр ба Қандаҳор мубаддал шуданаш дар гумон аст. Бояд хотирнишон кард, ки ноҳияи Қандаҳор дар қадим ба худуди мулки ҳиндии Гандҳра дохил буд. Шояд ҳамин номи Гандҳра дар давраи истилоҳи араб ба Қандаҳор мубаддал шуда бошад. Ҳарфҳои –г ва –қ-ро дар бисёр номҳои эронӣ ҳиндӣ арабӣ бо ҳарфи қ ифода мекарданд...” [20, 131].

Дар асар омадааст: *Ҳикоят кунанд, ки Мавлоно Алӣ ҳамроҳи мавқабии зафар пайкари султон Ҷӯкӣ ба вилояти Қандаҳор афтод ва*

шаҳзодаи мушорун илайҳи мавлоноро дар рикобхона ба ҷанби худ васоқе муайян фармуда буд” [1, 367].

Вилояти Бадахшон: доир ба шарҳи маънои луғавӣ ва макони Бадахшон дар фарҳангнома ва асарҳои ҷуғрофӣ маълумоти бисёр дода шудааст. Муаллифи “Худуд-ул-олам” онро чун шаҳр тасвир намудааст: Бадахшон шаҳрест бисёрнеъмат ва ҷойи бозаргонон. Ва андар вай маъдани сим аст ва зар ва бечода ва лочвард ва аз Тибет мушк бад-он ҷо баранд” [70, 86]. Дар «Бурҳони қотеъ» хоронимияи Бадахшон чунин арзёбӣ шудааст: «...вилоятест дар мобайни Ҳиндустон ва Хуросон. Гӯянд маъдани лаъл ва тило дар он ҷо ҳаст» [167, 158].

Давлатшоҳи Самарқандӣ онро 25 маротиба дар шаклҳои «Бадахшон», «вилояти Бадахшон», «мулки Бадахшон» «лаъли Бадахшон» ба қалам додааст: “*Ба рӯзгори салотини Эрону Турон ҳамвора эшонро тавқирӯ эҳтиром буда ва подшоҳон ба **вилояти Бадахшон** таарруз намерасонидаанд ва аз мулуки Бадахшон ба мулозимат ва тараддуде қонеъ будаанд*” [1, 419].

Вилояти Каш: чун номи вилоят ду маротиба дар асар мавриди қорбурд қарор гирифтааст. Тибқи маълумоти луғатномаҳо, аз ҷумла «Ғиёс-ул-луғот»-и Муҳаммади Ғиёсуддин, “Бурҳони қотеъ», «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ва дигарҳо калимаи тоҷикӣ буда, маънои “бағал”, “оғӯш”, “бар”, “канор”-ро дорад. Дар “Худуд-ул-олам” омадааст: “...Истаҳрӣ дар мавриди Каш ва бандҳои баъдӣ матолибе овардааст [113, 324-325 ва 343]. (Ба таври қулӣ, Истаҳрӣ Кашро шаҳре бо қухандизу рабаз медонад. Ду шористон дорад, ки яке хароб аст ва масҷиди одина дар он қарор дорад. Бозор дар рабаз аст ва масоҳати шаҳр се фарсах дар се фарсах аст. Шористони дарунӣ ҷаҳор дарвоза ба номҳои «Оҳанин», «Убайдуллоҳ», «Қассобон» ва «Шористон» дорад [70, 495].

Дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ омадааст: “...*Асл ва маниши он ҳазрат аз **вилояти Каш** аст ва ӯ писари амир Тарогой аст, ки аз умарои бузурги Барлос будааст...*” [1, 302].

Вилояти Хатлон: Хатлон имрӯз ҳам чун вилоят дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон арзи ҳастӣ дорад. Вобаста ба таърихи баромади ин калима ономастикашиносон фикру мулоҳизаҳои зиёдро баррасӣ намудаанд ва аз асарҳои гуногуни ҷуғрофӣ-таърихӣ мисолҳои зиёдро овардаанд. Забоншинос Л. Хромов дар мақолаашон рӯзе ба вожаи Кӯлоб андешаронӣ намуда, аз ҷумла қайд доштааст: “Дар ибтидои асрҳои миёна Кӯлоб ва атрофи он ба ҳайати вилояте дохил мешуд, ки дар асоси манбаҳои хаттии арабӣ ва форсӣ ҳамчун Хуттал, Хутталон, Хатлон маълум аст. Шакли ахирӣ, ҳамчунин дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ низ вомахӯрад... Тахмин кардан мумкин аст, ки забони бохтарӣ ва хатти бохтарӣ дар Хутталон то асри XII мелодӣ мустаъмал буд. Аммо дар ин давра, ки маҳдудкунии шеваҳои бохтарӣ аз ҷониби шеваҳои форсии тоҷикӣ ба мушоҳида мерасид, ҳамчунин барои ҳудуди ҳамчавори Суғд дар Хатлони ин давра низ марҳилаи дузабонии оммавӣ, дар айни ҳол бохтарӣ-форсӣ (Тоҷикистон) хос буд” [13, 12]. Дар «Худуд-ул-олам» омадааст: “Хутталон (Хаттулон) ноҳиятест андар миёни кӯхҳо бузург ва ободон ва бисёркишт ва бисёрмардум ва неъматҳои фарох. Ва подшоҳи вай аз мулуки атроф аст [70, 95]. Аз ин андешаҳо маълум мегардад, ки ин ном дар шакли “Хутталон”, “Хуттал” ва “Хатлон” дар маъхазҳои таърихӣ-ҷуғрофӣ зикр гардидааст. Дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ дар шакли Хатлон мавриди корбурд қарор гирифтааст. Чунончи: *“Фархор” ном дар вилояти Хатлон мавзеи дигар низ ҳаст ва дар миёни Хито ва Кошгар вилоятест «Фархор» ном*” [1, 83].

Вилояти Тӯс: хоронимияи Тӯс низ бо мафҳуми вилоят дар асар ёдовар шуда, дар бисёр мавридҳо муаллиф аз ин ном истифода намудааст. Дар дигар асарҳои таърихӣ низ ин мавзеъ ба таври фаровон мавриди корбурд қарор гирифта, бо вожаҳои ифодакунандаи мавзеи ҷуғрофӣ «шаҳристон», «шаҳр», «ноҳият» ба қалам дода шудааст: «Шаҳристони Тӯс. Бунёдгузори он қаҳрамонест асотирӣ бо ном Тӯс ёд мешаванд. Номи ин қаҳрамон дар Авесто Туса» [56, с. 112]. Муаллифи

«Худуд-ул-олам» чунин нигоштааст: “Тӯс ноҳиятест ва андар вай шаҳракхост чун Турон ва Навқон, Баждеғур (Баруғун), Ройгон, Банвода. Ва андар миёни кӯҳхост” [70, с. 60]. Гардезӣ дар асараш «Зайн ул-ахбор» низ онро чун номи шаҳр истифода бурдааст: “Ва Гев шаҳри Бовард бино кард ва Тӯси Нӯзар шаҳри Тӯс ба айёми ӯ бино кард” [15, с. 65]. Дар асар бо вожаҳои шаҳри Тӯс, мулки Тӯс, Тӯс ва ҳамчунон вилояти Тӯс мавриди истифода қарор гирифтааст. Дар маҷмӯъ, 34 маротиба ин ном мавриди қорбурд қарор гирифтааст. “...*Ва қанавоти вилояти Тӯс ва Маиҳадро ҷорӣ сохт ва дарवेशони Шайх Ҳасанро ҳурмат медошт...*” [1, 268].

Вилояти Хучанд: ин ном дар маъхазҳои таърихӣ ҳамчун шаҳр ёдовар гардидааст ва имрӯз низ бо номи шаҳри Хучанд дар вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон арзи ҳастӣ дорад. Дар “Худуд-ул-олам” чун шаҳр ба қалам дода шудааст ва муаллифи он овардааст: “Хучанд шаҳрест ва он қасабаи он ноҳият аст ва бо кишту барзи бисёр аст. Ва мардумоне бомурувват ва аз вай анор хезад [70, 91]. А. Девонакулов дар таъриҳ ба луғатномаҳо ва асарҳои таърихӣ-ҷуғрофӣ маънои этимологии “Хучанд”-ро аз ду калимаи қадима мо: яъне “хвар” ва “канд” (Хварканд) - ба маънии “макони офтобрӯя” [23, 198] шарҳ додааст.

Муаллифи «Газкират-уш-шуаро» хангоми баёни аҳволи шуаро аз ин хороним 5 маротиба истифода намудааст: *Ва Хучандро дар «Сувари ақолим» арӯси олам гуфтаанд ва вилояте назаҳ ва васеъ ва дилкушой аст ва фавокеҳе, ки дар он вилоят ҳосил мешаванд, ба тухфа ба ақолим мебаранд*” [1, 305].

Вилояти Рай: дар аксарияти маъхазҳои таърихӣ ин ном чун шаҳр ба қалам дода шудааст. Чунончи, муаллифи “Худуд-ул-олам” овардааст: “Райшаҳр шаҳрест азим ва ободон ва бохоста ва мардум ва бозаргонони бисёр. Ва мустақарри подшоҳи Ҷибол, ...зин, обҳои эшон аз корез аст. Ва аз вай қарбос ва бурд ва пунба ва ғазора ва равған ва набид хезад. Ва аз навоҳии (вай) тайласонҳои пашмини неку хезад. Ва Муҳаммад Закариёи пичишк аз он ҷо буд. Ва турбати Муҳаммад ибн ал-Ҳасан ал-

Фақеҳ ва Кисоии Муқрӣ ва Фазории мунаҷҷим аз он ҷост» [70, 111]. Дар «Бурҳони қотеъ» доир ба номгузорӣ ва пайдо шудани он чунин омадааст: «...Рай шаҳр шаҳрест дар Ироқ ва номи подшоҳзодаи араб ҳам буда, гӯянд ўро бародаре буд Роз ном. Ва ҳар ду бо иттифоқ шаҳре бино карданд, ки дар охир эшонро бо ҳам низоъ шуд, чи ҳар як мехост онро бо номи худ гардонанд, он замон бузургон барои дафъи низоъ шаҳрро ба номи Рай ва аҳли онро бо номи Роз карданд ва ҳоло низ ин шаҳрро Рай мегӯянд ва аҳли шаҳрро розӣ...» [167, 615].

Муаллифи «Тазкират-уш-шуаро» дар асараш 35 маротиба аз ин ном дар шакли **мулки Рай, Рай, вилояти Рай** истифода намудааст: “...*Ва баъд аз он ки султон Халилро Шохрух султон ба Ҳирот овард, салтанат ва иёлати вилояти Рай ва Қум ва Ҳамадон ва Динавар то ҳудуди Бағдод бад-ӯ арзонӣ дошт ва ливову кӯсу нақорахона ҳамроҳи ӯ карда, умарои бузургро ба мушойиати ӯ то чанд манзил фиристод*” [1, 333].

Бояд зикр кард, ки хоронимҳо дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ корбурди васеъ дошта, зиёда аз 40 номи вилоятро истифода намудааст ва ҳамзамон баъзе аз ин номҳо дар ҷойҳои дигари асар ҳамчун шаҳр ва мамлакат низ тасвир гардидаанд.

Дар «Тазкират-уш-шуаро» дар баробари “мамлакат”-у “вилоят” барои инъикоси мавзёҳои ҷуғрофӣ аз лиҳози дарбаргирии ҳудуди васеътар вожаҳои “хитта”, “навоҳӣ”, “қасаба” ва “аъмол” низ истифода гардиданд. Чунончи: **хиттаи Шероз** [1, 283, 422], **хиттаи Бухоро** [1, 333], **хиттаи Исфаҳон** [1, 64], **хиттаи Ғазнин** [1, 67], **хиттаи Марв** [1, 423], **хиттаи Сорӣ** [1, 356], **хиттаи Табрез** [1, 181, 305, 307, 309], **хиттаи Хоразм** [1, 99], **хиттаи Астаробод** [1, 363], **хиттаи Бағдод** [1, 425], **хиттаи Самарқанд** [1, 329, 337]; **навоҳии Кирмон** [1, 202], **навоҳии Нишопур** [1, 462], **навоҳии Фарғона** [1, 442], **навоҳии Байлақон** [1, 125], **навоҳии Дарбанди Шукқон** [1, 480], **навоҳии Лоҳур** [1, 149], **навоҳии Мурғоб** [1, 485], **навоҳии Тирмиз** [1, 489], **навоҳии Хониқин** [1, 46], **навоҳии Ҳазорасп** [1, 101], **навоҳии Ҳурмуз** [1, 210]; **қасабаи Озодвор** [1, 114], **қасабаи Утрор** [1, 304], **қасабаи Фарюмад** [1, 259, 260], **қасабаи Ҷочарм** [1, 482]; **аъмол**

Байхақ [1, 264], *аъмоли Бастом* [1, 64], *аъмоли Бовард* [1, 438], *аъмоли Бодғис* [1, 338], *аъмоли Исфароин* [1, 382], *аъмоли Кобул* [1, 148], *аъмоли Қарий* [1, 116], *аъмоли Қазвин* [1, 274], *аъмоли Қум* [1, 223], *аъмоли Қаҳистон* [1, 407], *аъмоли Фаргона* [1, 128]. Мо инчо намунаҳои хоронимҳои “Тазкират-уш-шуаро”-и Давлатшоҳи Самарқандиро дар ҷадвал нишон хоҳем дод:

№	Номи мавзеи чуғрофӣ	Транскрипсия	Намуди мавзеи чуғрофӣ	Чандомад
1.	Абевард	Abevard	хоронимия	10
2.	Андалус	Andalus	хоронимия	2
3.	Андигон	Andigān	хоронимия	1
4.	Андахуд	Andakhud	хоронимия	3
5.	Антокия	Antākiya	хоронимия	1
6.	Арғиён	Arġiīān	хоронимия	1
7.	Астаробод	Astarābād	хоронимия	45
8.	Ахсикат	Akhsikat	хоронимия	1
9.	Аҷам	Aĵam	хоронимия	28
10.	Бағдод	Baġdād	хоронимия	83
11.	Бадахшон	Badakhshān	хоронимия	25
12.	Байлақон	Bailaqañ	хоронимия	2
13.	Байхақ	Baihaq	хоронимия	6
14.	Балх	Balkh	хоронимия	57
15.	Банҷаҳир	Banĵahir	хоронимия	1
16.	Бастом	Bastām	хоронимия	3
17.	Бовард	Bāvard	хоронимия	4
18.	Бодғис	Bādġis	хоронимия	7
19.	Бозир	Bāzir	хоронимия	1
20.	Бохтар	Bākhtar	хоронимия	4
21.	Булғор	Bulġār	хоронимия	1
22.	Бухоро	Bukhārā	хоронимия	24

23.	Восит	Vāsīt	хоронимия	2
24.	Ганча	Ganĵa	хоронимия	3
25.	Гелон	Gelān	хоронимия	4
26.	Ғазнин	Ĝaznin	хоронимия	32
27.	Ғарҷистон	Ĝarĵistān	хоронимия	3
28.	Ғӯр	Ĝōr	хоронимия	12
29.	Динавар	Dainavar	хоронимия	5
30.	Дарбанд	Darband	хоронимия	2
31.	Дарбанди Шукқон	Darbandi	хоронимия	4
32.	Динавар	Dainavar	хоронимия	4
33.	Домғон	Dāmġān	хоронимия	9
34.	Дорулмарз	Dārulmarz	хоронимия	5
35.	Занҷон	Zanĵān	хоронимия	2
36.	Зобул	Zābul	хоронимия	2
37.	Зова	Zāva	хоронимия	3
38.	Ироқ	Irāq	хоронимия	81
39.	Ироқайн	Irāqain	хоронимия	5
40.	Исфаҳон	Isfahān	хоронимия	40
41.	Исфароин	Isfarāin	хоронимия	14
42.	Караҷ	Karaĵ	хоронимия	1
43.	Каш	Kaš	хоронимия	2
44.	Кирмон	Kirmān	хоронимия	23
45.	Кошғар	Kāšġar	хоронимия	7
46.	Кошон	Kāšān	хоронимия	2
47.	Кобул	Kābul	хоронимия	7
48.	Кӯшки зар	Kōški zar	хоронимия	1
49.	Қайравон	Qairavān	хоронимия	1
50.	Қаршй	Qaršy	хоронимия	3
51.	Қазвин	Qazvin	хоронимия	5

52.	Қоин	Qāin	хоронимия	1
53.	Қубо	Qubā	хоронимия	7
54.	Қум	Qum	хоронимия	4
55.	Қандаҳор	Qandahār	хоронимия	3
56.	Қаҳистон	Qahistān	хоронимия	5
57.	Қануҷ	Qanuĵ	хоронимия	1
58.	Лохур	Lāhur	хоронимия	1
59.	Мағриб	Mağrib	хоронимия	2
60.	Марв	Marv	хоронимия	21
61.	Мароға	Marāğa	хоронимия	3
62.	Машҳад	Mašhad	хоронимия	16
63.	Миҳна	Mihna	хоронимия	3
64.	Миср	Misr	хоронимия	18
65.	Мовароуннаҳр	Māvarāunnahr	хоронимия	23
66.	Мозандарон	Māzandarān	хоронимия	8
67.	Мочин	Māchin	хоронимия	1
68.	Мурғоб	Murğāb	хоронимия	1
69.	Мўлтон	Mōltān	хоронимия	2
70.	Наҳованд	Nahāvand	хоронимия	3
71.	Насаф	Nasaf	хоронимия	1
72.	Насо	Nasā	хоронимия	4
73.	Нишопур	Niśāpur	хоронимия	15
74.	Озарбойҷон	Āzarbāijān	хоронимия	44
75.	Озодвор	Āzādvār	хоронимия	3
76.	Омул	Āmul	хоронимия	5
77.	Рай	Rai	хоронимия	35
78.	Родикон	Rādikān	хоронимия	8
79.	Рум	Rum	хоронимия	28
80.	Самарқанд	Samarqand	хоронимия	33
81.	Сарахс	Sarakhs	хоронимия	8

82.	Систон	Sistān	хоронимия	3
83.	Сова	Sāva	хоронимия	6
84.	Сомира	Sāmira	хоронимия	2
85.	Сорй	Sārī	хоронимия	3
86.	Сӯфиобод	Sōfiābād	хоронимия	1
87.	Табаристон	Tabaristān	хоронимия	3
88.	Табас	Tabas	хоронимия	2
89.	Таратус	Taratus	хоронимия	1
90.	Тахористон	Takhāristān	хоронимия	1
91.	Тирмиз	Tirmiz	хоронимия	6
92.	Тун	Tun	хоронимия	3
93.	Тур	Tur	хоронимия	2
94.	Туркистон	Turkistān	хоронимия	15
95.	Туршез	Turšez	хоронимия	8
96.	Турон	Turān	хоронимия	11
97.	Тӯс	Tus	хоронимия	34
98.	Утроп	Utrār	хоронимия	2
99.	Фарғона	Fargāna	хоронимия	5
100.	Фароҳон	Farāhān	хоронимия	1
101.	Фароҳи Систон	Farāhi sistān	хоронимия	1
102.	Фархор	Farkhār	хоронимия	1
103.	Фарюмад	Faryomad	хоронимия	5
104.	Фирӯзғанд	Firōzğand	хоронимия	3
105.	Форс	Fārs	хоронимия	48
106.	Хабушон	Khabušān	хоронимия	3
107.	Хатлон	Khatlān	хоронимия	6
108.	Хито	Khitā	хоронимия	6
109.	Ховар	Khāvar	хоронимия	2
110.	Ховарон	Khāvarān	хоронимия	4
111.	Хониқин	Khāniqin	хоронимия	1

112.	Хоразм	Khārazm	хоронимия	16
113.	Хоф	Khāf	хоронимия	3
114.	Хузистон	Khuzistān	хоронимия	3
115.	Хучанд	Khuḡand	хоронимия	5
116.	Хуросон	Khurāsān	хоронимия	170
117.	Хутан	Khutan	хоронимия	3
118.	Ҳаётила	Haiātila	хоронимия	1
119.	Ҳазорасп	Hazārasp	хоронимия	2
120.	Ҳамадон	Hamadān	хоронимия	11
121.	Ҳичоз	Hiḡaz	хоронимия	6
122.	Ҳинд	Hind	хоронимия	33
123.	Ҳирот	Hirāt	хоронимия	92
124.	Ҳисор	Hisār	хоронимия	3
125.	Ҳурмуз	Hurmuz	хоронимия	3
126.	Ҳувайза	Huvaiza	хоронимия	1
127.	Чигил	Chigil	хоронимия	2
128.	Чин	Chin	хоронимия	11
129.	Ҷам	Ĵam	хоронимия	4
130.	Ҷаҳон	Ĵahān	хоронимия	1
131.	Ҷелон	Ĵelān	хоронимия	1
132.	Ҷочарм	Ĵāḡarm	хоронимия	3
133.	Ҷом	Ĵām	хоронимия	9
134.	Ҷувайн	Ĵuvain	хоронимия	9
135.	Шарвон	Šarvān	хоронимия	7
136.	Шероз	Šerāz	хоронимия	39
137.	Шом	Šām	хоронимия	17
138.	Шохҷон	Šāhḡān	хоронимия	4
139.	Шубонкора	Šubānkāra	хоронимия	1
140.	Эрон	Erān	хоронимия	29
141.	Юнон	Yonān	хоронимия	4

142.	Яман	Yaman	хоронимия	4
143.	Ямома	Yamāma	хоронимия	2

Чадвали овардашуда нишон медиҳад, ки хоронимҳо дар асар зиёда аз 140 ададро ташкил дода, баъзе аз онҳо то 170 маротиба низ мавриди корбурд қарор гирифтаанд. Аз таҳлилу баррасиҳо маълум мегардад, ки хоронимҳо дар асар корбурди васеъ дошта, дар муайян намудани ҳудуд, андоза, мавқеи дарбаргирии минтақаи муайян нақши бузург доранд. Ҳамзамон, аз ҷониби муаллиф истифода гардидани онҳо маълумоти дар бораи шуаро овардашударо дақиқтар намуда, эътимоднокии маълумотро ба маротиб зиёд мегардонад.

1.3.2. Полионимҳо дар асар

Қисмати дигари ойконимҳои «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандиро полионимҳо ташкил медиҳад. Худи полионимия чун вожаи юнонии аз **polis**-шаҳр ва **onimiy**-ном таркибёфта номи шаҳрҳоро меомӯзад. Мусаллам аст, ки шаҳр чун мавзеи маскунӣ бо бисёр хусусияти худ аз кишвару мамлакат, вилояту қасаба ва ҳам аз деҳаву русто фарқ мекунад. Албатта, дар муқоиса бо деҳаву русто дар шаҳр маданият хеле пешрафта аст ва аксарияти уламо ва шуаро низ барои пешрафту комил шудан шаҳрро сукунат ихтиёр мекунанд. Асари Давлатшоҳи Самарқандӣ, ки аз ҳолу аҳволи шуарои маъруфи адабиёти бузурги гузаштагон мо сухан мекунад, дар кадом шаҳру навоҳӣ зиндагӣ кардан ё ба кадом шаҳр сафар кардану сайру саёҳатҳои онҳоро ба қалам овардааст. Аз ин рӯ, истифодаи номи шаҳр дар асар мавқеи муҳимро ишғол менамояд.

Дар «Тазкират-уш-шуаро» зиёда аз 100 номи шаҳр зикр гардидааст, ки бархе аз онҳо то имрӯз ҳам чун шаҳр боқӣ мондаанд. Чунончи: Астаробод, шаҳри Бағдод, шаҳри Байлақон, шаҳри Балх, шаҳри Бозаргон, шаҳри Ғазнин ва амсоли инҳо. Зикр кардан бамаврид

аст, ки баъзе аз шаҳрҳо бо вожаи “**билод**”, “**чирд**” ва “**обод**”, ки маҳалли аҳолиниш ё худ шаҳрро ифода мекунанд, низ дар асар ёдрас гардидаанд.

Дар фарҳангномаҳо вожаи “**билод // балда**” ҳамчун калимаи арабии ифодакунандаи шаҳр–маҳалли аҳолинишин шарҳу тавсеа ёфтааст [176, 3, 127]. Дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ бо ин вожа чанд номи шаҳр қайд гардидааст:

Билоди Маарра: “...«*Маарра*» аз ҷумлаи *билоди Шом аст, дар ҷавори Ҳимс. Ва Абульғало аз он ҷост...*” [1, 42].

Билоди Озарбойҷон: “...*Аслаш аз Туркистон аст, аз ноҳияти Ахсикат мин аъмоли Фарғона, аммо дар Ироқи Аҷам ва билоди Озарбойҷон сокин шуда*” [1, 128].

Билоди Эрон: “...*Чун султон Муҳаммад бар аксари билоди Эрон истило ёфт, гуруру нахват кард ва бо Носир–халифаи аббосӣ қудрат зоҳир сохт...*” [1, 138].

Билоди Хуросон: “...*Аз роҳи Исфарион ва Кубон мутаваҷҷеҳи доруссалтанаи Ҳирот ва билоди Хуросон шуданд...*” [1, 481].

Полионимҳое, ки бо вожаи “**чирд**” зикр ёфтаанд, миқдоран кам мебошанд ва ин вожаҳо ба бунёд гардидани мавзее аз ҷониби касе далолат мекунанд ва чун ҷузъи ҷудонашавандаи полионимҳо маҳсуб мешаванд. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» вожаи *чирд* муарраби *гирд* буда, ба маънои “*барпо кардан, ораста кардан*” омадааст [175, 264]. Яъне, метавон гуфт, ки “чирд” як ҷузъи полионимҳои мураккаб буда, шаҳри аз ҷониби касе бунёдшударо ифода менамояд. Чунончи:

Хусравчирд: аз рӯйи сохтори таркибии полионим маълум мегардад, ки бунёдгузор ва таъсисдиҳандаи шаҳр Хусрав буда, минбаъд шаҳрро бо номи Хусрав ёд мекарданд. “...*Ва баъзе гӯянд, ки дар гунбази Имомзодаи Хусравчирд аст...*” [1, 272].

Фарҳодчирд: шаҳре, ки аз ҷониби Фарҳод сохта шудааст ва “чирд” бо антропоними Фарҳод алоқаи ногустастанӣ дорад. “...*ва дар ҳудуди Фарҳодчирд, ки аз аъмоли вилояти Ҷом аст, миёни бародарон мулоқот ва масоф даст дод...*” [1, 379].

Вожаи “обод” низ дар таркиби номҳои мавзеҳои ҷуғрофии дар асар истифодагардида ҳамчун ҷузъи ҷудонашаванда омадааст. Маънои он дар фарҳангномаҳо чунин шарҳ дода шудааст: Обод: آباد 1. маъмур, ободон, иморатшуда; муқоб. **вайрон, хароб**. 2. ба охири номҳо илова шуда, маконро ифода мекунад... [174, 11].

Дар хусуси ин анҷома дар сарчашмаҳои таърихӣ ва манбаъҳои илмӣ андешаҳо бисёранд, чунончи: «Аммо» -abad: он аксаран дар таркиби номҳои шаҳрҳо, деҳаҳо ва рустокҳо дар ин китоб дучор мешавад, масалан, мегӯянд: Асадобод, Рустамобод, Асад- номи одам аст, «обод» бошад, номи маҳалли аҳолинишин ба форсӣ. Биноан, маънии он- «маҳаллаи Асад». Ҳамин тариқ, ҳамаи он чизе, ки ба он илова мешавад, шарҳ меёбад. Он хеле сермаҳсул аст [132, 81].

Бахробод: “...Ва ўро ба асти ём аз **Бахробод** ба андак фурсате ба Озарбойҷон бурданд...” [1, 207].

Суфиобод: “...Ва солҳо дар **Суфиобод** суфӣ буд ва ашъори ҳазрати шайхро чамъ намуда...” [1, 238].

Султонобод: “... Ва Бобур султон дар ҳудуди **Султонобод** буд ва бузургони Самарқанд дар миёни эшон ба ислоҳ машғул шуданд...” [1, 381].

Барои ифодаи полионимҳои асар истилоҳи “шаҳр” ба таври васеъ мавриди қорбурд қарор гирифтааст. Вобаста ба таърихи баромади вожаи “шаҳр” андешаҳои олимони топонимшинос хеле муҳиму бамаврид мебошад. Мувофиқи маълумоти олимони соҳа “шаҳр” дар забони форсии қадим шакли “*xšaθra*”-ро дошта, маънии кишвар, мамлакат, музофот ва шаҳрро ифода мекард. Х. Додихудоев оид ба таърихи баромади ин калима изҳори назар намуда, вожаи “*xšaθra*”-ро аз решаи қадимаи забонҳои эронии “*xša*” гирифташуда меҳисобад, ки маънои ҳокимият, ҳукмрониро дорад [94, с. 25].

Дар «Тазкират-уш-шуаро» бо ин вожа полионимҳои зиёд қорбаст гардиданд. Чунончи: *шаҳри Астаробод, шаҳри Бағдод, шаҳри Балх, шаҳри Ғазнин, шаҳри Деҳлӣ, шаҳри Кеш, шаҳри Қуния, шаҳри Сарой,*

шаҳри Султония, шаҳри Табрез, шаҳри Тӯс, шаҳри Ҳирот, шаҳри Шероз, шаҳри Шодёх ва амсоли инҳо.

Шаҳри Астаробод: дар фарҳангномаҳо ва асарҳои ҷуғрофӣ перомуни ин шаҳр маълумот оварда шудаанд. Чунончи: “...**Астаробод шаҳрест** бар домани кӯҳ ниҳода ва бонемат ва хуррам ва обҳои равон ва ҳавои дуруст. Ва эшон ба ду забон сухан гуянд... Ва аз вай ҷомаҳои бисёр хезад аз абрешим, чун мубрам ва заъфурии гуногун” [70, 113]. Дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ омадааст: “*Ва бори дувум рахт аз Ироқи Аҷам ба диёри Табаристон ва Дорулмарз кашид ва дар шаҳри Астаробод иқомат намуд*” [1, 362].

Шаҳри Бағдод: муаллифи “Худуд-ул-олам” дар тасвири ин шаҳр навиштааст, ки: “**Бағдод шаҳре** азим аст ва қасабаи Ироқ аст ва мустақарри хулафост ва ободонтарин шаҳрест андар миёни ҷаҳон. Ва ҷойи уламоست ва хостаи бисёр аст ва Мансур кардааст андар рӯзгори ислом. Ва рӯди Дачла андар миёни вай бигзарад. Ва бар Дачла пулест аз киштиҳо карда. Ва аз вай ҷомаҳои пунба ва абрешим ва обгинаҳои махрут ва олотҳои мадхун хезад ва равғанҳо ва шаробҳо ва маъҷунҳо хезад, ки ба ҳама ҷаҳон бибаранд [70, 118]. Маълум мегардад, ки Бағдод аз шаҳрҳои маълуми маъруф ва пешрафтаи даврон будааст, ки қариб дар тамоми асарҳои ҷуғрофӣ ва таърихӣ аз ӯ ёдрас шудааст. Дар «Тазкират-уш-шуаро» омадааст: “...*Ва дар даруни шаҳри Бағдод низ аз имтидоди муҳосира қаҳт хост ва маъкулоту захоири аҳли шаҳр ва қалъа тамом шуд...*” [1, 426].

Шаҳри Балх: муаллифони фарҳангномаҳо ва асарҳои ҷуғрофӣ овардаанд, ки: “**Балх** номи шаҳрест машҳур аз Хуросон; ва он аз шаҳрҳои қадим аст, ҳамчу Истаҳри Форс. Ва онро куббатулисом хонанд ва лақаби он Бомӣ аст... ва кадуеро низ гуянд, ки шароб дар он кунанд [167, 183]. Ё ин ки: “**Балх** шаҳре бузург аст ва хуррам ва мустақарри хусравон будааст андар қадим. Ва андар вай биноҳои хусравон аст бо нақшҳо ва коркардҳои аҷаб ва вайрон гашта. Онро «Навбахор» хонанд. Ва ҷойи бозаргонон аст. Ва ҷое бисёрнеъмат аст ва

ободон ва боркадаи Ҳиндустон аст. Ва ўро рӯдест бузург, аз ҳудуди Бомиён биравад ва ба наздики Балх ба дувоздаҳ қисм гардад ва ба шаҳр фуруд ояд. Ва ҳама андар кишту барзи рустоҳои ў ба кор шавад. Ва аз он чо турунҷ ва нораҷ ва найшакар ва нилуфар хезад. Ва ўро шаҳристонест бо бораи муҳкам ва андар рабази ў бозорҳои бисёр аст” [70, 82]. Муаллифи «Тазкират-уш-шуаро» ин ин полионим истифода намудааст: «*Бибояд донист, ки Балх шаҳри қадим ва бинои аввал аст дар дунё ба заъми аксари арбоби таворих...*» [1, 487].

Шаҳри Табрз: “Номи шаҳрест дар Озарбойҷон, дар иқлими панҷум; ва номи шуъбае аз мусиқӣ (аз «Чаҳор шарбат» ва ғайра). Ва мардумони он чо аксар оҳангаранд. Ва Ҷалолуддини Суютӣ дар «Лубоб-ул-албоб» навишта, ки Тибрез (билкаср) шаҳрест қариби Озарбойҷон ва ин *муарраби* он аст” [159, 179]. “**Табрз шаҳракест** хурд ва бонемат ва ободон ва аз гирди вай борае ва он Алӣ ибни Аҳмад кардааст” [70, 123]. Дар аксарияти фарҳангномаҳо аз ин полионим ёдрас карда шудааст ва чун шаҳр ёдоварӣ гардидааст. Давлатшоҳи Самарқандӣ вобаста ба банду басти ҳодисаву воқеаҳои асараш ин номро чунин мавриди истифода қарор додааст: “*Аммо соҳиби назми «Силсилату-з-заҳаб» оварда, ки шайх Шамсуддинро он ки мегӯянд, ки фарзанди Хованд Ҷалолуддин, ки мавсум аст ба «навмусалмон», галат аст ва ў писари базозест аз шаҳри Табрз...*” [1, 191].

Шаҳри Шероз: Ибн ал-Балхӣ дар асараш перомуни бунёдгузори шаҳри Шероз чунин овардааст, ки: “Муҳаммад ибни Юсуф исми яке аз волиёни Порс буд, ки мувофиқи маълумоти «Форснома» бунёдгузори **шаҳри Шероз** мебошад: “...Муҳаммад ибни Юсуфро бар Порс волӣ гардонид ва Шерозро бино кард ва бисёр иморатҳо дар Порс мекард” [163, 157]. Муаллифи “Ҳудуд-ул-олам” нигоштааст: “...**Шероз** қасабаи Порс аст, **шаҳре** бузург аст ва хуррам, бо хоста ва мардумони бисёр ва дорулмулк аст. Ва ин шаҳро ба рӯзгори ислом кардаанд. Ва андар вай яке қухандиз аст қадим, саҳт устувор, онро Қалъаи Шаҳи Мӯбад хонанд. Ва андар вай ду оташкада аст, ки онро бузург доранд. Ва андар вай як

гуна испарғам аст, «савсаннарғис» хонанд, баргаш чун барги савсан аст ва миёна чун нарғис» [70, 104]. Давлатшоҳи Самарқандӣ овардааст: “Гўянд, ки Мавлоно Камол марди зебосухан ва латифманзар буд ва дар **шаҳри Шероз** дар майдони саодат намози дигар бисоте афкандӣ ва ба сухангӯӣ ва маноқибхонӣ машғул шудӣ...” [1, 389].

Шаҳри Тӯс: дар асари “Таърихи Систон” омадааст: “...Сус (Шуш)–номи **шаҳре**, ки имрӯз бо номи **Тӯс** дар масофаи 10 километр аз Машҳад вучуд дорад ва зодгоҳи Ҳаким Фирдавсӣ мебошад [28, с. 362]. Тӯс ноҳиятест ва андар вай шаҳракҳост чун Турон ва Навқон, Баждегур (Баруғун), Ройгон, Банвода. Ва андар миёни кӯҳҳост. Ва андар кӯҳҳои вай маъдани пирӯза аст ва маъдани мис аст ва сурб ва сурма ва шаба ва деги сангин ва санги фасон ва шалворбанд ва чӯраб хезад. Ва ба Навқон марқади мубораки Алӣ ибни Мӯсо ар-Ризо аст. Ва он чо мардумон ба зиёрат шаванд ва ҳам он чо гӯри Ҳорунаррашид аст. Ва аз вай деги сангин хезад [70, 76]. Дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ омадааст: “...*Ва вафоти Фирдавсӣ дар шуҳури санаи ихдо ашара ва арбаа миата буда ва қабри ӯ дар **шаҳри Тӯс** аст ба ҷанби мазори Аббосия ва алявм марқади шарифи ӯ муайян аст ва завворро бад-он марқад илтиҷост*” [1, 69].

Шаҳри Ҳарӣ: “Ҳарӣ шаҳре бузург аст ва шаҳристони вай саҳт устувор аст ва ӯро қуҳандиз аст ва рабаз аст ва андар вай обҳои равон аст. Ва мазгити ҷомеи ин шаҳр ободонтари мазгитҳост, бамардум аз ҳама Хуросон. Ва бар домани кӯҳ аст ва ҷойи бисёрнеъмат аст ва андар вай тозиёнанд бисёр. Ва ӯро рӯдест бузург, ки аз ҳадди миёни Ғур ва Ғўзгонон равад ва андар навоҳии ӯ ба қор шавад. Ва аз ӯ қарбос ва ширхишт ва дӯшоб хезад” [70, 77]. Ҳарӣ // Ҳарой - паҳлавӣ–Harai, Harak, дар Авасто–harōiva-, катибаи Дориюш дар Бесутун–haraiva, дар катибаи порти Шопур дар Каъбаи Зардушт hruw, дар «Шоҳнома» - Ҳарӣ [56, 112].

Дар «Тазкират-уш-шуаро» дар осори шоир Қосимӣ омадааст:

Аз ҳиммати баланд набошад, ки Қосимӣ

Шаҳри Ҳарӣ гузораду қонеъ ба Тун шавад [1, 417].

Шаҳри Омул: “Омул шаҳрест азим ва аз қасабаи Табаристон аст. Ва ўро шаҳристонест бо хандак, бебора ва аз гирди рабази вай аст ва мустақарри мулуки Табаристон аст. Ва ҷойи бозаргонон аст. Ва хостаи бисёр аст. Ва андар вай уламои бисёранд ба ҳар илме. Ва обҳои равон аст сахт бисёр. Ва аз вай ҷомаи катон ва дастори хайш ва фарши табарӣ ва ҳасири табарӣ ва ҷӯби шамшод хезад, ки ба ҳама ҷаҳон ҷое дигар набувад. Ва аз вай турунҷ ва норанҷ хезад ва гилеми сапедгӯш ва гилеми дайламии зарбофт ва дасторчаи зарбофти гуногун ва кемухта хезад. Ва аз вай олотҳои ҷӯбин хезад чун кафча ва шонаву шонаниём ва тарозухона ва косаву табақ ва тайфурӣ ва он-ч бад-ин монад [70, 114]. Дар асар омадааст: “Аммо **шаҳри Омул** аз ҷумлаи билоди қадима аст ва бинои онро гӯянд *Ҷамшед карда* ва баъзе гӯянд, ки *Афредун сохта* ва ҳоло ҷаҳор фарсанг аломати шаҳр аст, ки маҳсус мешавад ва ҳар ҷо заминро бикованд, *хишти пухта* ва *санги рехта* зоҳир мешавад. Ва ҷаҳор гунбаз аст дар он шаҳр, ки мақбараи Афредун ва авлоди ӯ, гӯянд, онҷост” [1, 280].

Шаҳри Самарқанд: муаллифи «Зайн-ул-ахбор» оид ба пайдоиши ин шаҳр чунин изҳори ақида кардааст: «Чун Ковус ба подшоҳӣ бинишаст, ҳафт кишвар бигирифт, ҳамаи подшоҳони рӯйи замин зери фармони ӯ буданд. Ва сирати некӯ гирифт ва бо мардумон муҳомалат кард ва некӯ рафт ва расмҳои некӯ овард. Ва шаҳре бино кард аз сӯйи Машриқ ва онро Қайгирд ном кард ва ҳафт шаҳри дигар бино кард. Ва **Самарқандро** ӯ бино кард ва Сиёваш тамом кард” [3, 59]. Дар «Ғиёс-ул-луғот» омадааст: «...**Самарқанд - муарраби Самарқанд**; соҳиби «Муайяд» ва «Кашф» навиштанд, ки дар «Таворихи Табарӣ» марқум аст, ки Самар номи подшоҳе ва қанд ба забони туркон шаҳрро гӯянд»; ва маънии таркибии он шаҳри Самар аст, таммакаломухумо. Ва Ибни Халликон дар «Таворих»-и худ навиштааст, ки ганд (ба кофи аҷамӣ) ба маънии хароб ва Самар номи подшоҳ, шаҳреро хароб карда буд, лиҳозо он шаҳрро Самарқанд гуфтандӣ. Ҳоло муарраб карда Самарқанд гӯянд. Ва соҳиби «Рашидӣ» навишта, ки “дар асл Шамарқанд (ба шини муъчама),

зеро ки Шамар ибни Яқш ибни Абраҳа бо аҳли мадинаи Суғд чанг намуда ва баъди фатҳ кардан мадинаи Суғдро вайрон карда, шаҳр аз сари нав таъмир намуда, Шамарканд ном ниҳод; ва канд дар луғати Мовароуннаҳр ба маънии шаҳр ва қария бошад” [18, 426]. Муаллифи «Худуд-ул-олам» овардааст: “...**Самарқанд шаҳре** бузург аст ва ободон аст ва бо неъматӣ бисёр ва ҷойи бозаргонони ҳама ҷаҳон аст. Ва ӯро шаҳристон аст ва қуҳандиз аст ва рабаз аст. Ва аз болои боми бозорашон яке ҷӯи об равон аст аз арзиз ва об аз кӯҳ биёварда. Ва андар вай хонагоҳи монавиён аст ва эшонро «нағушок» хонанд. Ва аз вай коғаз хезад, ки ба ҳама ҷаҳон бибаранд ва риштаи қанаб хезад. Ва рӯди Бухоро бар дари Самарқанд бигзарад” [70, 88]. Дар асар чунин омадаст: «...аз урдуи Улугбек ҷудо шуданд ва ба **шаҳри Самарқанд** омаданд ва шаҳрро муҳосира карданд...” [1, 339].

Шаҳри Сипоҳон: Сипоҳон низ аз полионимҳои қадима ба ҳисоб меравад ва дар осори насриву назмии классикони форсу тоҷик бисёр дучор мегардад. Чунончи, шоири маъруф Манучехрии Домғонӣ мефармояд:

Муддате **мулки Сипоҳонро** бибозиду бибурд,

Румро мондаст акнун, ки бимонад надабе [175, 823].

Дар асари ҷуғрофии «Худуд-ул-олам» чунин тасвир ёфтааст: «**Сипоҳон шаҳре** азим аст ва он ду шаҳр аст: якеро Ҷухудон хонанд (ва якеро Шаҳристон]. Ва дар ҳар ду минбар ниҳодаанд. Ва миёни эшон нуҳ (ним) фарсанг аст ва шаҳре хуррам аст ва бисёрнеъмат... андар Ҷибол. Ва ӯро рӯдест, ки онро Заранрӯд хонанд, ки андар кишту барзи ӯ ба кор шавад. Ва аз вай... ҷомаи абрешими гуногун чун хулла ва аттобӣ ва сақлотун [70, 110]. Давлатшоҳи Самарқандӣ зимни баёни ҳолу аҳволи Бадри Ҷочармӣ, ҳамзамон, намунае аз ашъорашро низ дар асар ҷо додааст, ки полионими мазкур дар он истифода гардидааст:

Бадр, ин манзили вайрон, ки ба дилхоҳи ту аст,

*Аз ақолими ҷаҳон **шаҳри Сипоҳон** кам гир [1, 212].*

Шаҳри Сабзавор: Сабзавор шахракест хурд ба роҳи Рай ва қасабаи Рустоия аст [70, 75]. “...*ва баъзе гӯянд, ки дар қадамгоҳи Имом Ҳасани Моҳрӯӣ, ки дар суқи шаҳри Сабзавор воқеъ аст, мадфун аст...*” [1,272].

Шаҳри Кеш: дар асарҳои чуғрофӣ перомунӣ ин шаҳри қадим чунин маълумот дода шудааст: “...**Кеш шаҳре** гармсёр аст ва андар вай борон бисёр ояд ва ўро шаҳристон ва қухандиз ва рабаз аст. Ва ўро ду рӯд аст, ки бар дари шаҳр бигзарад ва андар киштҳои вай ба қор шавад. Ва андар кӯҳҳои вай маъдани доруҳост. Ва аз ў астарони нек хезад ва тарангубин ва намаки сурх, ки ба ҳама ҷаҳон баранд” [70, 88]. Дар асар омадааст: «...Аммо асли Амир Хусрав турк аст. Гӯянд, асли ў аз **шаҳри Кеш**, ки он шаҳро «Қуббату-л-хазро» меноманд, будааст...» [1, 229].

Зикр бояд кард, ки дар асар номҳои мавзёҳои чуғрофӣ бо истилоҳоти топонимӣ тасвир гардидаанд ва дар бисёр мавридҳо як номи мавзеи чуғрофӣ ифодагари ҳам номи деҳа, ҳам номи шаҳр ва ҳам номи вилояту кишвар ё сарзамин гардидааст. Албатта, ин як ҳодисаи маъмул аст ва имрӯз ҳам як номро метавон ҳам номи шаҳру номи вилоят дучор омад. Чунончи Бағдод дар *шаклҳои шаҳри Бағдод* [1, с. 426], *деҳаи Бағдод* [1, с. 75], *навоҳии Бағдод* [1, с. 378], *аъмоли Бағдод* [1, с. 151], *хиттаи Бағдод* [1, с. 425] дар асар мавриди истифода қарор гирифтааст. Ҷадвали ойконимҳои “Тазкират-уш-шуаро”-и Давлатшоҳи Самарқандӣ дар зер меорем:

№	Номи мавзеи чуғрофӣ	транскрипсия	Намуди мавзеи чуғрофӣ	Чанд омад
1.	Астаробод	Astarābād	полионимия	45
2.	Бағдод	Bağdād	полионимия	83
3.	Байлақон	Bailaqañ	полионимия	2
4.	Балх	Balkh	полионимия	57
5.	Баҳробод	Bahrābād	полионимия	5
6.	Бардаъ	Bardaъ	полионимия	1
7.	Басра	Basra	полионимия	7
8.	Бидлис	Bidlis	полионимия	2

9.	Бозаргон	Bāzargān	полионимия	1
10.	Бомиён	Bāmiīān	полионимия	1
11.	Гулбирга	Gulbirga	полионимия	1
12.	Ғазнин	Ġaznin	полионимия	32
13.	Дайлам	Dailam	полионимия	2
14.	Дехлӣ	Dehlī	полионимия	6
15.	Исфаҳон	Isfahān	полионимия	40
16.	Кайлакӣ	Kailakī	полионимия	1
17.	Кеш	Keš	полионимия	1
18.	Қуббату-л-хазро	Qubbatu-l-khazrā	полионимия	1
19.	Қубо	Qubā	полионимия	7
20.	Қуния	Quniya	полионимия	3
21.	Мадина	Madina	полионимия	1
22.	Макка	Макка	полионимия	1
23.	Мосула	Māsula	полионимия	1
24.	Назлобод	Nazlābād	полионимия	1
25.	Нишопур	Nišāpur	полионимия	15
26.	Омул	Āmul	полионимия	5
27.	Самарқанд	Samarqand	полионимия	33
28.	Сарой	Sarāi	полионимия	4
29.	Сичистон	Sijīstān	полионимия	2
30.	Сипоҳон	Sipāhān	полионимия	3
31.	Сова	Sāva	полионимия	6
32.	Султония	Sultāniya	полионимия	4
33.	Табрез	Tabrez	полионимия	45
34.	Тирноб	Tirnāb	полионимия	1
35.	Толиқон	Tāliqān	полионимия	2
36.	Туруқи Реваш	Turuqi revaš	полионимия	1
37.	Тус	Tōs	полионимия	34

38.	Урдубозор	Urdubāzār	полионимия	2
39.	Халхол	Khalkhāl	полионимия	1
40.	Ҳамадон	Hamadān	полионимия	11
41.	Ҳарӣ	Harī	полионимия	6
42.	Ҳирот	Hirāt	полионимия	92
43.	Шероз	Šerāz	полионимия	39
44.	Шодёх	Šādiākh	полионимия	3

Истифодабарии номи шаҳрҳо дар асар мавқеи хосаи худро дорад ва муаллиф ин гуна ойконимҳоро ҳам зиёд истифода бурдааст. Аз таҳлилу баррасиҳо маълум мегардад, ки аксарияти ин номҳо то ба имрӯз ҳам дар номгузории форсизабонон роиҷ аст ва бо чунин номҳо имрӯз ҳам ёд мешаванд ва бархе аз номи шаҳрҳои асар бошад, ба тағйироти овозӣ рӯбарӯ гардидаанд ва ё худ ҳамчун номи деҳа ё баръакс номи вилоят ё мамлакат истифода мегарданд.

1.3.3. Комонимҳо дар асар

Комонимия қисмати ойконимия буда, маҷмуи номҳои деҳаву русторо мавриди омӯзиш қарор медиҳад.

Дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ комонимҳо бо вожаҳои «деҳ // деҳа», «қаря // қария» ва «русто // русток» зикр гардидаанд ва дар баробари маълумот додан дар бораи ҳаёту фаъолияти шуаро муаллиф аз номи ин мавзёҳо низ ёдоварӣ намудааст.

Дар луғатномаҳо қария, қаря, деҳа, русто ва русток ба як маънӣ омадаанд ва «мавзеи аҳолинишин», «макони истиқомати мардум дар берун аз шаҳр», «қишлоқ»-ро ифода менамояд.

Дар «Тазкират-уш-шуаро» комонимҳои зиёд ба монанди: қарияи Андода, Боштин, Гароб, Кадкан, Пӯстфурӯш, Фарюмад, Хуриён, рустоки Тӯс, деҳаи Асфарис, Будна, Моҳон, Сангон ва амсоли инҳо истифода гардиданд.

Сангон: мувофиқи ишораи Давлатшоҳи Самарқандӣ ин номвожа чун ифодакунандаи номи деҳа оварда шудааст ва аз чузъи «санг» ва пасванди «он» таркиб ёфтааст. Муаллиф чунин мегӯяд: “...*Ва Бобо Савдоӣ дар Абевард деҳе дошт «Сангон» ном ва ҳоло он мавзеъ мадфани ӯст ва тааллуқ ба авлоди ӯ медорад* [1, 391]. Муаллифи «Худуд-ул-олам» бошад, онро чун номи шаҳр тасвир намуда, овардааст: «Сангон шаҳрест ва ӯро ноҳияте бузург аст ва подшоии Сунбот аст» [70, 119].

Сарсар: дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ ин номи мавзеи чуғрофӣ чун номи қаря ё худ деҳа ба қалам дода шуда, аз аъмоли Бағдод маҳсуб меёбад. Дар асари таърихӣ-чуғрофии «Худуд-ул-олам» бошад, он чун номи шаҳр овардашудааст ва дар худуди ноҳияи Ироқ ҷойгир будани он ишора рафтааст: «Сарсар шаҳракет ободон ва неъматӣ бисёр ва рӯди Сарсар андар вай бигзарад» [70, 229]. Дар тазкира омадааст: “...*Дар ин рӯзҳо дар қаряи Сарсар, аз аъмоли Бағдод, ба ҳирфаи тинадӯзӣ машгул будаву ба ҷавори раҳмати Ҳақ пайваста буд* [1, 151].

Сабзавор: дар асари Далвтшоҳи Самарқандӣ ин номвожаи чуғрофӣ зиёда аз 40 маротиба ҳамчун ифодакунандаи номи деҳа, аъмол, ноҳият, шаҳр ва қалъа мавриди истифода қарор гирифтааст. Яъне, бо сабаби бисёр маъмул будан бо ин ном ҳам номи қалъаву шаҳру деҳа ёд шудааст. Ҳамчун комоним ё худ номи деҳа танҳо як маротиба дар асар мавриди қорбурд қарор гирифтааст: “*Таъвил он аст, ки деҳе бошад дар якфарсангии Марв «Омул» ном, ҳамчунон ки деҳест дар Самарқанд «Сабзавор» - ном ва дар Хоразм деҳест «Бағдод» - ном*” [1, 75].

Разон: аз чузъи “раз”–ток, ангур ва ҷамъбандии “он” таркиб ёфтааст ва дар асар дар ду маврид зимни тасвири ҳаёт ва зиндагиномаи Абулқосим Фирдавсӣ чун комоним истифода гардидааст: *Аммо исми Фирдавсӣ Ҳасан ибни Исҳоқ ибни Шарафшоҳ аст ва дар баъзе суҳан «Ибни Шарафшоҳ» тахаллус мекунад ва аз даҳоқини Тӯс буда. Гӯянд аз қаряи Разон аст, мин аъмоли Тӯс* [1, 75].

Дилобод: ин номвожа дар «Тазкират-уш-шуаро» танҳо як маротиба истифода гардидааст ва аз ду чузъ: дил–қалб, замир ва обод

таркиб ёфтааст. Муаллиф овардааст: Ва дар қаряи Дилобод аз ҳудуди кӯҳсори Кабудчома хочаро гирифтанд ва ба шаҳодат расониданд [1, с. 263].

Дар асар зиёда аз 50 номи деҳаву русто қаламдод гардидааст, ки дар зер бо миқдори истифода гардидан ё худ чандомади номҳо нишон дода шудааст.

№	Номи мавзеи чуғрофӣ	Транскрипсия	Намуди мавзеи чуғрофӣ	Чанд омад
1.	Андода	Andāda	КОМОНИМИЯ	1
2.	Асфарис	Asfaris	КОМОНИМИЯ	1
3.	Бағдод	Bağdād	КОМОНИМИЯ	83
4.	Будна	Budna	КОМОНИМИЯ	1
5.	Бақишон	Baқишān	КОМОНИМИЯ	1
6.	Барҷанд	Barҷand	КОМОНИМИЯ	1
7.	Гармсер	Garmser	КОМОНИМИЯ	3
8.	Гароб	Garāb	КОМОНИМИЯ	2
9.	Гизев	Gizev	КОМОНИМИЯ	1
10.	Ғаззол	Ġazzāl	КОМОНИМИЯ	1
11.	Деҳистон	Dehistān	КОМОНИМИЯ	2
12.	Диёрбакр	Diiārbakr	КОМОНИМИЯ	2
13.	Дилобод	Dilābād	КОМОНИМИЯ	1
14.	Дуния	Duniya	КОМОНИМИЯ	1
15.	Исфаранг	Isfarang	КОМОНИМИЯ	1
16.	Кавалон	Kavalān	КОМОНИМИЯ	2
17.	Кадкан	Kadkan	КОМОНИМИЯ	2
18.	Куч	Kuch	КОМОНИМИЯ	1
19.	Кӯҳдистон	Kōhdistān	КОМОНИМИЯ	1
20.	Қаробоғ	Qarābāğ	КОМОНИМИЯ	4
21.	Кӯксарой	Kōksarāi	КОМОНИМИЯ	1
22.	Қисор	Qisār	КОМОНИМИЯ	1
23.	Қушанқон	Qušanqān	КОМОНИМИЯ	1

24.	Ланбон	Lanbān	КОМОНИМИЯ	1
25.	Муғиса	Muğisa	КОМОНИМИЯ	1
26.	Моҳон	Māhān	КОМОНИМИЯ	1
27.	Омул	Āmul	КОМОНИМИЯ	5
28.	Пустфурӯш	Pustfurōš	КОМОНИМИЯ	1
29.	Разон	Razān	КОМОНИМИЯ	2
30.	Рӯдак	Rōdak	КОМОНИМИЯ	1
31.	Сабзавор	Sabzavār	КОМОНИМИЯ	20
32.	Салома	Salāma	КОМОНИМИЯ	1
33.	Сангон	Sangān	КОМОНИМИЯ	2
34.	Сарсар	Sarsar	КОМОНИМИЯ	1
35.	Симнон	Simnān	КОМОНИМИЯ	5
36.	Фарюмад	Farjomad	КОМОНИМИЯ	5
37.	Фашорӯд	Fašārōd	КОМОНИМИЯ	1
38.	Харчирд	Kharjird	КОМОНИМИЯ	3
39.	Хизравон	Khizravān	КОМОНИМИЯ	1
40.	Хуриён	Khuriiān	КОМОНИМИЯ	1
41.	Хуррамдара	Khurramdara	КОМОНИМИЯ	1
42.	Хӯсф	Khōsf	КОМОНИМИЯ	1
43.	Ҳамдуниён	Hamduniīān	КОМОНИМИЯ	1
44.	Ҳимс	Hims	КОМОНИМИЯ	2
45.	Чакмансарой	Chakmansarā	КОМОНИМИЯ	1
46.	Чинорон	Chinārān	КОМОНИМИЯ	1
47.	Ҷавна	Ĵavna	КОМОНИМИЯ	1
48.	Ҷипол	Ĵipāl	КОМОНИМИЯ	1
49.	Ҷифа	Ĵifa	КОМОНИМИЯ	1
50.	Ҷушам	Ĵušam	КОМОНИМИЯ	1
51.	Ҷӯбора	Ĵōbāra	КОМОНИМИЯ	1
52.	Эйлоқ	Eilāq	КОМОНИМИЯ	1

53.	Якалинг	Yakaling	комонимия	1
-----	---------	----------	-----------	---

Мавриди тасвир ва истифода қарор додани номи деҳа ва рустоҳо шаҳодати он аст, ки муаллиф дар тасвири шарҳу аҳволи шуаро чи қадар нозукбин будааст ва то ба рустою кишлоқҳо низ даҳлат кардаву номҳои онҳоро зикр намудааст ва дар баробари маълумот додан оид ба зодгоҳу ҳаёти рӯзмарраи шуаро, ҳамзамон, барои илми топонимика манбаи бузургро ба мерос гузоштааст, ки нишона аз фарҳанги номгузориҳои ниёғони мо ба ҳисоб мераванд.

1.3.4. Урбанонимҳо дар асар

Қисмати дигари ойконимҳоро урбанонимия ташкил медиҳад. Дар луғатҳои ономастикӣ урбанонимия чунин шарҳ дода шудааст: урбанонимия аз забони латинии **“urbanus”** - «шаҳрӣ» гирифта шудааст ва номҳои объектҳои дохилишаҳриро дар бар мегирад. Дар навбати худ, ин намуди топонимҳо ба гурӯҳҳои зерин: **агоронимия** (аз забони юнонии **«agora»** «майдон, бозор» - номи бозору майдонҳои дохили шаҳр, **годонимия** (аз забони юнонии **“hodos”**–“куча”–номи кӯчаҳои дохили шаҳр), **эκκлезιονимия** (аз забони юнонии **“ekklesia”**–“ҷой барои ҷамъ шудан, маъбад”–ҷойи тоату ибодат), **некронимия** (аз забони юнонии **“nekros”**–“мурда”–номи гӯристонҳо” ва амсоли инҳо гурӯҳбандӣ мешаванд.

Дар «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ аз қисматҳои урбанонимия зиёдтар **эκκлезιονимия** ва **некронимия** дучор гардиданд. **Эκκлезιονимия** номҳои ибодатгоҳ, калисо, монастир, масҷид, салибҳои ибодатӣ, қурбонгоҳ, сангҳои муқаддас ва амсоли инҳоро мавриди омӯзиш қарор медиҳад. Дар доираи ин намуди топонимҳо дар асар номи масҷидҳо зиёдтар омадааст.

Масҷиди Сунқурӣ: Дар асар омадааст: *“Ва марде шучоъ ва ботаҳаввур буд ва масҷиди Сунқурӣ дар Шероз ӯ бино карда...”* [1, 203].

Масчиди чомеи Сабзавор: номи масчид аз номи маҳалла ё деҳа гирифта шудааст ва дар асар як маротиба мавриди истифода қарор гирифтааст: *“Истиқлоли ӯ дараҷаи олий ёфт ва тамоми Хуросонро мусаххар кард. Ва марди хаййир буда ва масчиди чомеи Сабзавор ӯ бино кардааст”* [1, 118].

Масчиди Қазвин: ин ном низ дар асар як маротиба мавриди қорбурд қарор гирифтааст ва муаллиф овардааст: *...Ҳикоят кунанд, ки ҳазрати саййид Қосим, қуддиса сирруҳу, дар бидояти ҳол риёзоту муҷоҳидат бисёр кашидӣ ва дар масчиди Қазвин ба эътиқоф нишастӣ ва баъд аз он ки мардум берун рафтандӣ, худро аз гесуи муборак даровехтӣ ва ба зикр машғул шудӣ, то гояте ки пойи муборакаш омос кардӣ* [1, 327].

Хонақоҳи Саккокияи Симнон: дар луғатномаҳо дар шарҳи вожаи “хонақоҳ” омадааст, ки хонақоҳ ин зовия, работ, маҳалли чамъомади дарвешон ва солиқони роҳи тариқат мебошад, ки бо ҳамроҳӣ ва роҳнамоӣ пир роҳу усули маърифати ирфониро меомӯзанд. Аксарияти хонақоҳҳо аз ҳисоби хайру саховат ва ҳадяву назри саховатмандон сохта мешуданд ва ба он як нафар шайх ё муршид сардорӣ менамуд. Маънои вожаи “саккок” бошад ба маънои нафаре, ки пули танга сикка мезанад, кордсоз ва оҳангар дар луғатномаҳо омадааст. Дар асар омадааст: *“Ва баъд аз он дар хонақоҳи Саккокияи Симнон муддате ба ҳамсухбатии Аҳӣ Шарафуддини Симнонӣ ба ибодат машғул мебуда ва чандон ки хон муроот ва истимолат дода, аз хирқаи фақр ба чомаи аҳли дунё дарнаёмада* [1, 240].

Ҳамзамон, намуди дигари урбанонимия, ки некронимия ном дорад, дар асар дучор гардидааст. Чунонки дар боло зикр карда шуд, некронимия номи гӯристонҳо ва мақбараҳоро таҳлилу баррасӣ менамояд.

Мақбараи Ҷокардиза: Чун номи мақбара дар асар мавриди қорбурд қарор гирифтааст, вале маънои луғавии худ номи мақбара маълум нест. Дар асар омадааст: *“...Ва қабри ӯ дар мақбараи Ҷокардиза аст”* [1, 112].

Мақбараи Афредун: ин некроним ба Фаридун мутааллиқ мебошад. Худи подшоҳии Фаридун ва писарони ӯ дар “Шоҳнома”-и Абдулқосим Фирдавсӣ ва дигар сарчашмаҳои таърихӣ ба қалам дода шудааст, ки аз барҷастатарин нақшо ба шумор меравад. Фаридун писари Обтин ва аз табори Чамшед буда, бо ёрии Коваи Оҳангар бар Заҳҳоки ситамгар зафар меёбад ва ӯро дар кӯҳи Дамованд зиндонӣ мекунад. Давлатшоҳи Самарқандӣ овардааст: “Ва чаҳор гунбаз аст дар он шаҳр, ки мақбараи Афредун ва авлоди ӯ, гӯянд, ончост” [1, 280].

Мазори Аббосия: некроними мазкур ба номи силсилаи халифаҳои аббосӣ, ки баъд аз хилофати банӣ Умайя, аз соли 132 то 656 ҳиҷрӣ (750–1258 мелодӣ) ҳукмронӣ намудаанд, алоқамандӣ дорад ва дар асар хангоми тасвири шарҳи аҳволи Ҳаким Фирдавси аз он истифода гардидааст: “Ва вафоти Фирдавсӣ дар шухури санаи ихда ашара ва арбаа миата буда ва қабри ӯ дар шаҳри Тӯс аст ба ҷануби мазори Аббосия” [1, 69].

Мазори султон Аҳмади Хизравия: дар асар омадааст: “...*Ва қабри ӯ дар Балх аст дар ҷанби мазори султон Аҳмади Хизравия, қаддасаллоҳу таъоло руҳаҳу-л-азиз*” [1, 98].

Мазори Имомзода: муаллиф овардааст: *Ва марқади мунаввари Мавлоно Котибӣ дар хиттаи Астаробод аст, дар беруни мазори мутабарриқи Имомзодаи маъсум, ки мавсум аст ба «Нуҳгӯрон»* [1, 363].

Зикр бояд кард, ки номҳое, ки ба эkkлeзионимия ва некронимия тааллуқ доранд, дар асар танҳо яқборӣ аз онҳо ёдоварӣ шудааст. Чунончи:

№	Номи мавзеи чуғрофӣ	транскрипсия	Намуди мавзеи чуғрофӣ	Чандомад
1.	Аббосия	Abbāsiya	некронимия	1
2.	Афредун	Afredun	некронимия	1
3.	Имомзода	Imāmzāda	некронимия	1
4.	Қазвин	Qazvin	эkkлeзионимия	1
5.	Сабзавор	Sabzavār	эkkлeзионимия	1
6.	Саккокияи Симнон	Sakkākiyai simnān	эkkлeзионимия	1

7.	Султон Аҳмади Хизравия	Sultān ahmadi khizraviya	некронимия	1
8.	Сунқурӣ	Sunquri	экклезионимия	1
9.	Ҷокардиза	rdiza	некронимия	1

Аз таҳлилу баррасиҳои урбанонимия дар асар маълум мегардад, ки экклезионимия ва некронимия нисбат ба дигар намудҳои урбанонимия дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ қорбурди васеътар доранд ва ҳамзамон, мавқеи хосаи истифодабарии худро доранд. Ин нишонаи эътиқод, боварӣ, эҳтиром ба расму оинҳо ва ҳамзамон, поқ муқаддас нигоҳ доштани мазору масҷидҳо, мақбараву оромгоҳҳо мебошад.

Дар маҷмӯъ, дар «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ ойконимҳо ба таври фаровон истифода бурда шуда, дар равшанӣ андохтан ба маълумот дар бораи аҳли удабову шуаро ва макону зодгоҳи онҳо, сафарҳои онҳо ба мамлакатҳои ҳамсоя, шухрати шахомати онҳо дар дарбори шохонӣ берун аз он аҳаммияти бузургро касб кардаанд. Ойконимҳои асар инъикоскунандаи фарҳанги номгузории миллати тамаддунофари форсу тоҷик буда, истифодаи онҳо дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ низ аз ин шаҳодат медиҳад.

1.4. Гидронимҳо ва қорбурди онҳо дар асар

Қисмати дигари топонимияи асари Давлатшоҳи Самарқандиро гидронимҳо ташкил медиҳанд, ки тасвири ҳодисаву воқеаҳои асар талаб доштанд, ки барои дақиқияти фикру андешаҳои худ муаллиф аз онҳо истифода намояд. Гидронимия аз калимаи hidro- и юнонӣ гирифта шуда, дар илми топонимика мавзеи ҷуғрофиеро мефаҳмонад, ки бо об, дарё, баҳр, укёнус, ҳавз, кӯл, чашма, шаршара, чоҳ (қудук), ҷӯй, наҳр, қорез (обҳои зерзаминӣ) обанбор, ботлоқзор ва ғайра алоқаманд буда, гидронимия маҷмӯи номҳои мавзеҳои обӣ мебошад [6, с. 114]. Чунонки муҳаққиқони ономастикашинос иброз доштаанд, гидронимия аз

муҳимтарин қисматҳои топонимика ба шумор рафта, тамоми номҳои вобаста ба обро мавриди омӯзиш қарор медиҳанд.

Тазаккур бояд дод, ки номҳои вобаста ба об ё худ гидронимҳо хусусияти зиёди забонӣ, таърихӣ ва ҷуғрофиро дар худ таҷассум менамоянд ва аз ин лиҳоз омӯзиши ин намуди топонимика низ аз манфиат холи нест. Таърихи баромад ва таҳлили маводи гидронимӣ маълум менамояд, ки дар давоми мавҷудияти худ бисёре аз номҳои гидронимӣ тағйири ном карданд, баъзеҳо бо як ё ду овоз дигар шуданд ва барҳи дигар то ба ҳанӯз бо ҳамон ном боқӣ мондаанду байни мардум маъруфу серистеъмол мебошанд.

Чунонки маълум аст, аксарияти гидронимҳо бо номи мавзеи ҷуғрофӣ алоқамандии зич доранд ва аз рӯи мавҷудияти таърихии худ гидронимҳо назар ба ойконимҳо қадимтаранд ва номи нуктаҳои маскунӣ аксаран аз номи чашмаву дарёву ҳавзу кӯл, ки баъдтар дар соҳилҳои онҳо пайдо шудаанд, гирифта шудааст. Ҳамзамон, ҳолатҳои низ рӯи қор омадаанд, ки номҳои гидронимӣ дуюмбора аз номи мавзеи ҷуғрофии навапайдошуда тағйири ном кунад. Яъне, ҳар ду ҳолат дар номгузориҳои номҳои гидронимӣ дучор мегарданд ва яке дигарро ташаккул ва пурра ҳам менамояд. Дар ин бора муҳаққиқ Э. М. Мурзаев бамаврид зикр кардааст, ки: “Як хусусияти топонимияи Син-Сзан ва қисман Осиёи Миёна аз он иборат аст, ки номи дарёҳо аз номи шаҳрҳои маҳалҳо ташаккул ёфтаанд: дарёҳои **Яркент, Хутан, Қошғардарё, Тошқурғон** ходисаи баръакс, яъне ташаккули номҳои нуктаҳои маскунӣ аз номи дарёҳо зиёдтар мушоҳида мешаванд” [106, с. 87]. Ҳамзамон, дар номгузориҳои номҳои гидронимӣ номҳои хоси одамон низ ҷойгоҳи махсуси худро доранд ва номи кӯлу ҳавзу обанбор ва ҷӯву дарёҳоро метавон дучор омад, ки ба антропонимҳо алоқамандии зич ва робитаи ногусастанӣ доранд. Инчунин, дар номҳои гидронимӣ номи ҳайвонот низ қорбурди васеъ дорад.

Аз рӯи хусусияти худ, аз қабилӣ фарогирии мавзеи обӣ, ҷоришаванда ё ҷоринашаванда будани он ва ё ин ки дар асоси

мансубияти маконӣ гидронимҳоро муҳаққиқони топонимшинос ба бахшҳои алоҳида ҷудо намуданд: **океаноним** - номи укёнус, **пелагоним** - номи баҳр, **потамоним** - номи дарё, **лимноним** - номи ҳавз ва кӯлҳо ва амсоли инҳо. Дар тақия ба ин таснифот мо гидронимҳои дар асари «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ истифодашавандаро мавриди баррасӣ ва шарҳ қарор додем.

Дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ гидронимҳо бо вожаҳои «об», «ҷӯй», «чашма», «дарё» мавриди қорбурд қарор гирифтаанд. Нахуст мехостам перомуни худӣ ин истилоҳҳои гидронимӣ ва шарҳи онҳо дар асоси луғатномаҳо чанд суҳан баён созам.

Об: истилоҳи гидронимӣ буда, барои ифодаи гидронимҳо қорбаст гардидааст. Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” зиёда аз 10 маънии об шарҳу тавзеҳ ёфтааст ва ҳамзамон, бисёре аз фразеологизмҳои бо вожаи «об» сохташуда маънидод шудаанд [176, 5]. Ва яке аз он шарҳҳо маънии «дарё, рӯд; оби шӯх - дарёе, ки бо шӯру ғалаён равон аст»-ро ифода менамояд. Аз ин ҷо бармеояд, ки вожаи «об» тамоми намудҳои гидронимро дар бар мегирад ва вобаста ба дарбаргии хусусиятҳои мо метавонем онро ба бахшҳои гидронимӣ ҷудо намоем.

Ҷӯй: ин истилоҳ ифодакунандаи номҳои гидронимии ҷоришаванда буда, дар шакли «ҷӯй» ва «ҷӯйбор» дучор мегардад. Дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ бо ин истилоҳ чанд ном мавриди қорбурд қарор гирифтаанд.

Дарё: чун истилоҳи гидронимӣ дар фарҳангномаҳои тафсири ба чунин тарз шарҳу тавзеҳ ёфтааст: Дарё чун калимаи тоҷикӣ маънои баҳрро дорад. Инчунин, маънои дигараш укёнус мебошад. Чунончи дарёи Хазар, баҳри Каспий, дарёи Ҳинд, укёнуси Ҳинд [176, 5, 337]. Вожаи «дарё» аз калимаи «...форсии бостонии *draua*, авестӣ *zraua*, форсии миёнаи *draua*» [170, 18] пайдо шудааст. Ҳамзамон, дар дигар фарҳангномаҳо аз қабилӣ «Ғиёс-ул-луғот», «Бурҳони қотей» ва дигарҳо низ вожаи мазкур шарҳ дода шудааст. Дар «Луғати нимтафсири тоҷикӣ»-и Садриддин Айнӣ бошад, маълумоти пурратар ва як навъи

чамъбасти тамоми андешаҳои ин луғатнома ба чунин тарз омадааст: Дарё - 1. Баҳре, ки гирдогирди заминро иҳота кардааст; 2. Баҳрҳое, ки ба баҳри муҳит мепайвандад; 3. Кӯлҳое, ки дар калонӣ ба баҳрҳо монандӣ доранд (кӯли Арал, Кӯли Хазар); 4. Наҳрҳо ва рӯдҳои калон (монанди Аму, Сир, Зарафшон, Вахш) [5, 30].

Чашма: низ истилоҳи гидронимӣ буда, аз даруни замин ё худ сангу кӯҳ чӯшида баромадани обро ифода мекунад. Дар луғатномаҳо низ ба ҳамин маънӣ шарҳ дода шудааст. Чунончи: **Чашма 1.** چشمه. обе, ки бо роҳи табиӣ аз зери замин чӯшида мебарояд, чойи чӯшида баромадани об аз зери замин; чашмаи маъданӣ; чашмаи оби маъдан; чашмаи ҳайвон д. мувофиқи таълимоти дини ислом чашмаи афсонавиест, ки Ҳазрати Хизр аз оби он нӯшида, умри абадӣ ёфтааст, чашмаи ҳаёт, чашмаи Хизр; чашма барин чӯшида баромадан фаровон chorӣ шудан. 2. маҷ. манбаъ, саргах, чойи пайдоиши чизе [176, 545].

Ба ҳамин тариқ, гидронимҳо дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ бо истилоҳҳои мазкур корбаст гардидаанд ва чанде аз онҳоро дар зер хоҳем овард:

Оби Атрак: ин вожа ҳамчун ифодакунандаи номи гидронимӣ дар асар корбаст гардидааст. Зикр бояд кард, ки дар «Тазкират-уш-шуаро» номҳои дарёҳо, аксаран, бо истилоҳи “об” омадааст, яъне об гуфта, муаллиф дарёро дар назар доштааст. Атрак дар маъхазҳо чунин шарҳ ёфтааст: Яке аз дарозтарин дарёҳои Эрон дар шимолу шарқии кишвар. Тулаш 699 км. Атрак аз кӯҳҳои Ҳазормасҷид дар маҳалле ба номи Лоларӯён воқеъ дар 40 - километрии шимолу шарқии Қучон сарчашма мегирад. Аз ҷиҳати табиӣ–худудӣ–маъмурӣ аз 3 бахш иборат аст: Атраки дохилӣ ё бахше, ки дар дохили марзу буми Эрон аст; Атраки хоричӣ, бахше, ки аз сарзамини Туркманистон убур мекунад ва Атраки муштарак, ки марзи байни Эрон ва Туркманистон аст. Мутобиқи баъзе сарчашмаҳо оби Атрак мебоист дар қисмати марказӣ баробар байни ду кишвар тақсим мегардид, аммо дар ибтидои асри XX дар маҳалле ба

номи Годарӣ садде тавассути Россия сохта шуд, ки боиси тағйири чараёни оби дарё ба самти Шимол гардид ва дар натиҷа ба хушкшавии қисматҳои марзӣ боис шуд. Соли 1957 тавофуқномаи дигаре ҷиҳати баҳрабардории муштарак ақд гардид. Низоми обдихии Атрак мисли ҳамаи дарёҳои сарзаминҳои хушк ва нимахушк номурағтаб ва фаслӣ мебошад. Оби Атрак гилолуд ва талху шӯр аст [182, 78-79].

Оби Ҷайхун: ин ном бо истилоҳи гидронимии «об» мавриди қорбурд қарор гирифтааст. Дар асарҳои таърихӣ-ҷуғрофӣ ва фарҳангномаҳо «Ҷайхун» чун рӯд ва дарё қаламдод шудааст. Чунончи: «...Ва дигар рӯди Ҷайхун аст, аз ҳудуди Вахон биравад ва бар ҳадди миёни ноҳияти Булӯр ва миёни ҳудуди Шикнони Вахон биравад то ба ҳудуди Хатлон ва Тухористон ва Балх ва Ҷағониён ва Хуросон ва Мовароуннаҳр, ҳамеравад то ба ҳудуди Хоразм, он ғаҳ андар дарёи Хоразм уфтад» [70, 40]. Дар Ғиёс-ул-луғот ба ҳамин маънӣ омадааст: Ҷайхун рӯдест миёни Хуросон ва Мовароуннаҳр, наздики Балх [159, 240]. Дар асари Давлатшоҳ омадааст: *“Ва мардонагӣ намуда, султони аз ҷангоҳ берун овард ва ба маъдуде чанд аз оби Ҷайхун убур карданд ва он шикаст дар номуси султон Санҷар нуқсонӣ куллӣ кард”* [1, 116].

Оби Дачла: Дачла низ зимни тасвири ҳодисоту воқеоти асар мавриди истифода қарор гирифтааст. Дар фарҳангномаҳо чун номи рӯд омадааст. Чунончи: Дачла // Дичла - тибқи нишондоди «Қомус» ва «Мунтахаб» ва «Баҳори Аҷам» рӯдест, ки зери Бағдод меравад; ва маҷозан ҳар рӯдро дачла гӯянд ва соҳиби «Муайид» ва «Мадор» ва «Канз» ва «Кашф» фақат билқаср (яъне дичла) навиштаанд» [159, 327]. Муаллифи «Ҳудуд-ул-олам» дар мавриди рӯди Дачла овардааст: *“Ва дигар рӯди Дачла аст. Аз кӯҳҳои Имад бигшоёд бар Балад ва Мавсил ва Тикрит ва Сомира бигзарад, миёнаи Бағдод бибурад ва миёнаи Восит бибурад, то ба Мазор ва Абуло ва ҳудуди Басра расад...”* [70, 45].

Давлатшоҳи Самарқандӣ дар асараш дар мавриди воҳӯрии шоир Носири Бухорӣ бо Хоча Салмон аз ин гидроним истифода намудааст:

“...Рӯзе дид, ки Хоҷа Салмон дар бораи қалъаи Бағдод **оби Даҷларо**, ки ба ҳангоми баҳор ба тариқи сел тугён карда буд, тафарруҷ мекунад ва ҷамъи мустаидон бо ӯ ҳамроҳанд. Носир бар Хоҷа Салмон салом кард. Салмон пурсид, ки: «Чӣ касӣ?» Гуфт: «Марди ғариб ва шоирам». Хоҷа Салмон ӯро имтиҳон кард ва фармуд, ки:

Даҷларо имсол рафторе аҷаб мастона аст.

Носир гуфт:

Пой дар занҷиру каф бар лаб, магар девона аст” [1, с. 257].

Оби Синд: дар асари таърихӣ-ҷуғрофӣ омадааст: «Ва дигар рӯдест, ки онро **Синдрӯд** хонанд. Ва аз мағриби кӯҳи Қасак биравад ва ин кӯҳи Қасакро низ кӯҳи Ях хонанд. Ва ҳамеравад аз сӯйи ҷануб ва ба худуди Мултон андар равад ва андар рӯди Ламқон уфтад, аз сӯйи машриқ [70, 41]. Дар «Шохнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ дар шакли дарёи Синд корбаст гардидааст:

Ҳама Кобулу Дамбару Мои Ҳинд,

Зи дарёи Чин то ба **дарёи Синд** [176, с. 243].

Дар «Тазкират-уш-шуаро» муаллиф ин гидронимро якҷо бо истилоҳи “об” корбаст намудааст, ки маънои “дарё”-и имрӯзаро дорад. Чунончи: “...*Ҷалолуддинро қуввати муқовимат набуд, лашқари ӯ парешон шуд ва хон дар канори об фуруд омад ва Ҷалолуддин асп дар **оби Синд** ронд ва филҳол аз об убур кард ва тамоми лашқари хон мушоҳида мекарданд” [1, 149].*

Ҷӯйи Мӯлиён: дар баъзе сарчашмаҳо ё адабиёти бадеӣ дар шакли “Ҷӯйи маволиён” низ дучор мегардад, ки он ҳам номи ҷӯй ва ҳам номи мавзеи ҷуғрофиеро ифода мекунад, ки дар қарнҳои IX ва X дар наздикии Кухандиз ва Регистони Бухоро ҷойгир буд. Аксаран, аввал номи ҷӯй маълуму машҳур мегардад ва сипас мавзеи дар наздикии он пайдошуда низ номи ҷӯйро ба худ касб менамояд. Дар даврони салтанати хонадони Сомониён дар ин мавзеъ боғу роғҳо ва қасру кӯшкҳои зебо бино гардида буданд ва минбаъд низ чун як мавзеи зебои лаби ҷӯйи хушбоду хаво маъруфият дошт. Дар «Тазкират-уш-шуаро» низ муаллиф ҳангоми

тасвири ҳаёт ва фаъолияти Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ва зикри таърихи эҷоди шеъри «Бӯи Чӯи Мулиён...» аз забони шоир аз ин гидроним истифода намудааст:

Бӯи *Чӯи Мулиён* ояд ҳаме,
Ёди ёри меҳрубон ояд ҳаме [1, 49].

Чӯи Байлақон: аз гидронимҳое мебошад, ки дар асар истифода гардидааст. Дар асари таърихӣ-ҷуғрофӣ бо ин ном шаҳре «бо неъматӣ бисёр ва аз вай бардаҳои бисёр ва чул ва бурқаъ ва нотиф хезад [70, 124]» ба қайд гирифта шудааст. Дар асари Давлатшоҳ низ ҳам номи навоҳӣ, ҳам номи қалъа ва ҳам номи чӯй қаламдод гардидааст. Мусаллам аст, ки номи чӯй низ ба номи ин мавзеи ҷуғрофӣ гузошта шудааст ва дар «Тазкират-уш-шуаро» бо фармони султон Шохрух қанда шудани чӯй қайд гардидааст: *...Аммо ба ҳафри чӯи Байлақон Шохрух султон амр фармуда ва он чӯиро ҷорӣ сохтанд ва тавоҳини он ҷоро доир гардониданд ва алявм барқарор аст* [1, 125].

Зикр бояд кард, ки баъзе аз номҳои гидроними муаллиф агар бо мақсади муайян намудани макону ҷойи воқеъ будани дарёву чашмаву хавзу рӯд хангоми тасвири ҳодисаву воқеаҳои даврони зиндагии шоир истифода намуда бошад, қисмати дигар дар шеъри шуарои дар асар мавриди корбурд қароргирифта истифода гардидаанд ва дар бисёр ҳолатҳо чун сарчашмаи воситаҳои тасвири баён маънидод гардиданд. Дар баробари номҳои гидронимии дар боло зикршуда муаллиф номҳои дигари вобаста ба обро, аз қабили: *чӯи Анҷил* [1, 462], *Ому* [1, 49], *оби Чурҷон* [1, 228, 490], *оби Атрак* [1, 265], *оби Чарандоб* [1, 292, 306], *оби Гачил* [1, 292, 306], *оби Равшан* [1, 339], *оби Сӯҷ* [1, 339], *Нил* [1, 80], *чаишмаи Омӯй* [1, 82], *чаишмаи Чайхун* [1, 147], *чаишмаи Кавсар* [1, 164, 182], *чаишмаи Мурғоб* [1, 485], *чаишмаи Хизр* [1, 170], *чаишмаи Гул* [1, 463] ва дигарҳоро низ мавриди корбурд қарор гирифтааст.

№	Номи топонимӣ	Транскрипсия	Намуди топонимия	Чанд омад
1.	Атрак	Atrak	гидронимия	1

2.	Дачла	Daġla	гидронимия	6
3.	Кавсар	Kavsar	гидронимия	7
4.	Нил	Nil	гидронимия	4
5.	Оби Ҷурчон	Ābi ĵurĵān	гидронимия	3
6.	Оби Чарандоб	Ābi charandāb	гидронимия	2
7.	Оби Гачил	Ābi gaġil	гидронимия	2
8.	Оби Равшан	Ābi ravšan	гидронимия	1
9.	Оби Сӯч	Ābi sōĵ	гидронимия	1
10.	Панҷоб	Pañĵāb	гидронимия	1
11.	Оби равшан	Puli ābi ravšan	гидронимия	1
12.	Синд	Sind	гидронимия	4
13.	Сурхоб	Surkhāb	гидронимия	6
14.	Сӯч	Sōĵ	гидронимия	1
15.	Уммон	Ummān	гидронимия	4
16.	Форёб	Fāriāb	гидронимия	2
17.	Чашмаи Мурғоб	Chašmai murġāb	гидронимия	1
18.	Чашмаи Хизр	Chašmai khizr	гидронимия	1
19.	Чашмаи Гул	Chašmai gul	гидронимия	1
20.	Ҷайхун	Ĵaihun	гидронимия	16
21.	Ҷӯи Анҷил	Ĵōi anĵil	гидронимия	1
22.	Байлақон	Ĵōii bailaqān	гидронимия	1
23.	Ҷӯйи Мӯлиён	Ĵōii mōliiān	гидронимия	1

Тасвири хама гуна номҳои гидронимӣ, ки дар шакли чадвал зикр гардиданд, аз номгузори таърихӣ миллати куҳанбунёди тоҷик шаҳодат медиҳад ва аксарияти онҳо дар давоми гузашти қарнҳои солҳо дигар нашудаанд ва то ба замони мо омада расидаанд.

Ҳар кадоми ин номвожаҳои вобаста ба об дар худ як хусусияти фарҳанги номгузори қадимаи миллати тоҷикро ҷойгир намудаанд ва аз ин нуқтаи назар омӯзиши онҳо ба манфиати кор аст ва барои аҳли соҳибзабонон хеле муҳим ва манфиатовар мебошанд.

1.5. Мавқеи истифодабарии оронимҳо дар асар

Вобаста ба таснифоти муҳаққиқони соҳа бахши дигари топонимҳоро оронимҳо ташкил медиҳанд. Оронимия гуфта, маҷмуи номҳои ба мавзӯҳои сатҳизаминӣ алоқамандбударо меноманд, номи кӯҳҳо, шаҳу тегаҳо, тепаҳову баландиҳо, кӯталу ағбаҳо, қуллаҳои кӯҳ,

кӯхпораҳо, ғор, дара, водӣ, дашту саҳро, биёбон ва ғайраро дар бар мегирад. Албатта, инсоният дар тули мавҷудият ва ташаккули худ тамоми мавзёҳои сатҳизаминиро вобаста ба хусусияташон номгузорӣ намудааст ва бо ин васила барои шинохтану доништан онҳоро аз ҳамдигар ҷудо намудааст. Дар «Тазкират-уш-шуаро» ин намуди топонимҳо низ мавриди қарор гирифтаанд. Оронимияи аз калимаи юнонии «oros» гирифта шуда, маънои «кӯх»-ро дорад ва дар илми топонимикашиносӣ мавзёҳои сатҳизаминиро меомӯзонад. Дар асар истилоҳҳои оронимии «кӯх», «саҳро», «дашт», «пушта», «бодия», «биёбон» ва ғайра истифода гардидаанд, вале на номи ҳамаи онҳо оварда шудааст. Ин аст, ки мо барои тақвияти фикр ва мавқеи истифодабарии оронимҳо дар асар танҳо номвожаҳои оронимиро мавриди баррасӣ қарор додем ва онҳоро ба ду гурӯҳ ҷудо намудем:

1.5.1. Номи кӯху дашт ва саҳро

Ба ду гурӯҳ ҷудо кардани оронимҳо низ ба хусусияти назарраси онҳо вобастагӣ дорад. Аввалан оронимҳое, ки бидуни таъсири қудрати инсон ба вучуд омадаанд ва дуҷумла бо қувваи инсонӣ сохта шудааст. Ин аст, ки ба қисмати аввал номи кӯх, дашт ва саҳро дохил мешаванд.

Истилоҳи «кӯх» аз серистеъмолтарин вожаҳои оронимии асар мебошад ва худи вожаи «кӯх» аз забонҳои бостонии эронии «kauṣa» сарчашма гирифта, маънои «баландӣ»-ро дорад. Дар асар ҳам вожаи «кӯх» ва ҳам муродифҳои он «ҷабал» ва «ҷибол» низ мавриди қарор гирифтаанд:

Кӯхи Тур: вобаста ба кӯхи Тур ривоятҳои бисёре маъруфанд ва тибқи онҳо Тур кӯхест, ки Мӯсо пайғамбар бар он ба муноҷот мерафт. Гӯянд, ки Мӯсо чун аз Худо хост, ки ӯро бубинад, хитоб омад, ки: «Лантаронӣ» (яъне «маро намебинӣ»). Пас Худо ба сатҳи кӯх таҷаллӣ кард ва аз нури ҷамоли ӯ кӯх пора-пора шуду Мӯсо мадхуш афтод. Муаллиф ҳангоми баёни шарҳи ҳол ва эҷодиёти Хоча Хумомуддини

Табрезӣ ғазалеро аз шоир меорад, ки дар он аз кӯҳи Тур ба ин тарз истифода шудааст:

Бар сари кӯҳ аҷаб боргаҳе мебинам,

Кӯҳи Тур аст магар, Муши Имрон ин ҷост [1, 210].

Тур [Tur] вожаи мансуби забони сурёни буда, ба маънои «кӯҳ» меояд, инчунин, номи кӯҳе, ки тибқи нақлу ривоятҳо болои он паёмбар Мӯсо бо Худованд сухан гуфтааст: «Савганд ба кӯҳи Тур» (Тур, 1) Ин кӯҳ дар давлати Исроил мавқеъ дошта, онро Тури Сино низ ном мебаранд «Ва қасам ба Тури Сино» (Тур, 2) Сарчашмаҳо вожаи «Тур»-ро ба маънии мутлақи «кӯҳ» маънидод намудаанд. Дар фарҳанги «Ғиёс-ул-луғот» гуфта шудааст. «Тур» бо лафзи сурёни кӯхро мегӯянд [25, 54]. Таркиби вожаи Турро танҳо як реша созмон дода, аз нигоҳи сохт сода мебошад.

Номшинос Д. Ҳомидов менависад, ки вожаи «Тур» аз вожаи «Турон» гирифта шудааст. Турон//Тӯрон номи яке аз кишварҳои қадимае, ки марзу ҳудуди он ба Мовароуннаҳр мутобиқат мекунад. Вожаи Тӯрон аз чузъҳои turā (тӯр) (дар китоби «Авасто» turā-далер, диловар) ва пасванди-ān (он) таркиб ёфтааст. Дар замонҳои қадим дар марзи Мовароуннаҳр қабилае бо номи «Тура» мезистааст ва номи кишвар–Турон ҳам ба онҳо марбут аст. Қабилаи тӯра мутааллиқи гурӯҳи этникии ориёӣ буда, ин қабила, асосан, дар Осиёи Миёнаи имрӯза сукунат доштаанд ва ин сарзаминро дар гузашта тибқи маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ Турон//Тӯрон низ мешумориданд [74, 27].

Дар «Ғиёс-ул-луғот» вожаи «тур» «номи писари калони Фаридун, ки мулки Турой мансуб ба ӯст; ва низ номи вилояти Турон аст; ва ба маънии паҳлавон ва баҳодур; ва номи гиёҳест туршмазза; ва ба маънии «рам» ва «рамидагӣ» ва тур дар туркӣ қолиро гӯянд, ки бар миҳаффаи савории ароис ва бегимот андозанд; ва ба маънии доми моҳӣ низ омада; ва ба арабӣ тавр (билфатҳ) ба маънии тағор ва кӯзаи об ва табақ ва чамъи он атвор [158, 200].

Инчунин, «Тур» номи сураи 51-уми Қуръони мачид буда, дар Макка нозил шуда, дорои 49 оят аст. Турро тафсири «Анвор-ул-Қуръон» мансуби забони арабӣ медонад ва мегӯяд, ки Тур ба маънои «кӯҳи дарахтдор» аст. Ва кӯҳе, ки дарахт надорад, ба он «Тур» намегӯянд, балки «чабал» мегӯянд». Дар саҳифи дигари тафсири мазкур кӯҳи «Тур»-ро мансуби забони сурёни номида, ба маънои «кӯҳ» шарҳ медиҳад [3, 76].

Дар «Бурҳони қотей» вожаи «Тур» бар вазни шӯр; гиёҳе бошад турушмаза, ки онро дар ошҳо истифода кунанд ва ин ном дар «Муайид-ул-фузало» бо форсӣ (яъне Туж) ҳам омадааст ва вилояти Туронро низ гӯянд; ва ба маънии диловар ва паҳлавон ва баҳодур ҳам ҳаст; ва туркро низ гӯянд, ки нақизи тоҷик аст; ва ба маънии тафаҳхус кардан ва таҷассус намудан; ва ваҳшат ва рамидан ва тулидан, яъне ба тарафе рафтан ва дур шудан бошад; ва маъшук ва матлуби ҳар ҷойро низ гӯянд; ва ба маънии меҳмонӣ ва зиёфат; ва ба маънии андак ва қалил ҳам омадааст; чи дар форсӣ бо ба «вов» ва баръакс табдил меёбад. Тур бар вазни дуғ; ҳезуми тоғро гӯянд ва оташи он бисёр монад [162, 297]. «Ва ўро аз чониби рости кӯҳи Тур нидо кардем ва ўро розгуён наздик сохтем» [12, 54].

Кӯҳи Саҳанд: ин оронимро муаллиф ҳангоми овардани намунаи ашъор аз осори Авҳадӣ истифода намудааст. Маҳз шоир ҳангоми баёни фикр ғаму андӯҳ ва ҷудоиро дар кӯҳи мазкур шабоҳат додааст ва ин аз он шаҳодат медиҳат, ки дар он даврон номи ин кӯҳ ба хосу ом маълум будааст. Чунончи:

То бубастӣ бори Табрес, эй писар,

Бар дилам кӯҳи Саҳанде бастай [1, 205].

Кӯҳсори Кабудчома: ин ороним каторкӯҳхоро дар бар гирифта, ҳамзамон, чун номи мавзеи ҷуғрофӣ низ маъруф аст. Дар асар як маврид истифода гардидааст: “*Ва дар қаряи Дилобод аз ҳудуди кӯҳсори Кабудчома хоҷаро гирифтанд ва ба шаҳодат расониданд*” [1, 253].

Кӯҳи Қоф: номи кӯҳи афсонавист, ки дар асар як маротиба хангоми овардани намунае аз ашъори шоир истифода шудааст:

Симургвор аз чӣ кунӣ қасди кӯҳи Қоф,

Чун саъва хурд бошу фурӯ рез болу пар [1, 288].

Қоф номи ҳарфи 24-уми алифбои арабиасоси тоҷикӣ аст, ки дар алифбои кириллиасос муодили «қ» ва дар ҳисоби абҷад ба адади 100 баробар мебошад; лофу қоф киноя аз худситоию дурӯғгӯйӣ; лофу газоф [194, 692].

Аз инҳо воҳиди луғавӣ «қоф» муодили тағйирёфтаи kof/koḥ-и форсии миёна аст [62, 13] ки маънии «кӯҳ»-ро дошта, дар як қисм забонҳои шарқиэронӣ, аз ҷумла забонҳои помирӣ, ба баъд шакли овозии «хуф» [8, 37]. пайдо кард ва ҳоло метавон афзуд, ки топонимия «Хуф» (Бадахшон), «Хуфак» (Рашт), «хуфар» (Сурхандарёи Ўзбекистон) аз ҳамин асос рӯйидаанд.

Қоф – номи кӯҳи асотирӣ, ки ба қавле панҷсад фарсанг баландӣ дораду қисми зиёди он дар миёни об ҷойгир аст, нурҳои сахарии офтоб дар он сабз ва инъикосашон кабуд метобад, дар баъзе маъҳазҳо чун кӯҳи бузурге тасвир гардидааст, ки гирди дунёро печонидааст. 2. номи сураи панҷоҳумини Қуръон, ки дар Макка нозил гаштаву 45 оят дорад, номи дигари ин сура «Босикот» аст ба маънии «нахлҳои баланд»; қоф то қоф сар то сари дунё, тамоми ҷаҳон [16, 692]. «Қоф. Қасам ба Қуръони бузургвор» [12, 91].

Кӯҳи Соф: ин ороним дар «Тазкират-уш-шуаро» дар ду маврид истифода гардидааст ва аз рӯйи тасвири муаллиф ҷойи мубораку пок мебошад. Чунончи: «...Кушоиши кори ҷаноби сиёдатмаобӣ дар кӯҳи Соф буд, ки дар навоҳии Балх аст ва он кӯҳсорест муборак ва қадамгоҳи риҷолуллоҳ. Маиҳур аст, ки Саййид чиҳил арбаин дар он манзили муборак баровард ва дар ин боб мефармояд.

Байт:

Зоҳирам дар Кӯҳситону ботинам дар кӯҳи Соф,

Сӯфиёни софро сад марҳабо бояд задан [1, 312].

Кӯҳи Калот: ин ороним дар ашъори Бобои Савдой ном донишманду шоир мавриди истифода қарор дода шудааст, ки муаллифи «Тазкират-уш-шуаро» намунаи ашъори ӯро дар асарашон овардааст. Чунончи:

*Подшоҳо, бикун ин қавми муҳолифро дур,
Ё бикун кӯҳи Калоти чу фалакро вайрон [1, 392].*

Кӯҳи Шукқон: ин ороним дар асар як маротиба истифода гардидааст: “...*Ва рӯзи дигар, ки душман дар кӯҳи Шукқон нузул кард, хусрави қавонбахт ба оини лашкар ва пайкор машгул гашт ва аз қуллаи кӯҳ чун лашқари анбӯҳи хасм дар назар омад...*” [1, 480].

Кӯҳи Кайтун: ороними мазкур дар асар як маротиба ба ин тарз истифода гардидааст: “...*Ва ҳар якеро аз умарои изом ба гирифтани яке аз умарои душман номзад кард ва ба таъҷил аз кӯҳи Кайтун фуруд омад ва нимшаб ба навоҳии турбати анбарсиришти Пири Ҳарӣ Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ расид...*” [1, 484].

Вожаи «**ҷабал**» ва «**ҷибол**» низ маънои кӯҳро дошта, чун истилоҳи ороним дар асар мавқеъ доранд.

Ҷабали Солиҳия: як маротиба ин ном дар асар истифода гардидааст: “...*Ҳаштоду ду сол умр ёфт ва марқади муборакаш дар ҷабали Солиҳия аст...*” [1, 209].

Ҷиболи Ғозқард: ин ороним низ як маротиба дар асар истифода шудааст: “...*ӯ писари Қароюсуф аст ва ӯ валади Қаромуҳаммад ва асли эшон аз ҷиболи Ғозқард аст...*” [1, 363].

Ҳамзамон, бо истилоҳи «**дашт**» низ оронимҳо дар асар истифода гардидаанд. Вожаи *дашт* ҳамчун истилоҳи ҷуғрофӣ буда, биёбон, замини ҳамвори васеъро дар бар мегирад ва дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ низ истифода гардидааст. Чунончи дар поён аз асар оварда шуданд.

Дашти Ховарон: муаллиф аз ин ороним ду маротиба истифода намудааст: “...*Ва сару по бараҳна чанд сол дар дашти Ховарон мегардид. Баъд аз он ба Савдой шитиҳор ёфт ва ба рӯзгори худ сархайли шуаро буда ва ин тоифа ӯро иззатеву ҳурмате медоштаанд...*” [1, 391].

Дашти Қипчоқ: ин ороним дар асар корбурди васеътар дошта, хамагӣ дувоздаҳ маротиба аз чониби муаллиф мавриди истифода қарор гирифтааст. Вобаста ба шарҳи маъноии он муҳаққиқ Олимҷон Маҳмадҷонов чунин овардааст: “...Вожаи «қипчоқ» ва гунаҳои савтии он қибчоқ // хифчоқ номи қавми бодиянишинҳои Дашти Қипчоқ будааст, ки замоне ҳамроҳи лашкари Султон Муҳаммад Хоразмшоҳ (солҳои 1207) ба Мовароуннаҳр омада бошанд” [34, 88]. Дар асар омадааст: “...*Ва чун хабари муроҷиати Чингизхон ба тарафи **дашти Қипчоқ** бишнуд, султон Ҷалолуддин аз диёри Ҳинд ба роҳи Кеч ва Мукрон ба Қирмон омад...*” [1, 149].

Вожаи «**сахро**» низ чун истилоҳи оронимӣ шинохта шудааст ва дар асар бо ин вожа чанд номи оронимӣ истифода гардидаанд.

Сахрои Рай: ин ороним дар асар се маротиба мавриди корбурд қарор гирифтааст: “...*Ва Хоҷа Алоуддини Атомалики Ҷувайнӣ дар «Таърихи Ҷаҳонқушой» меоварад, ки Тақишхон азимати Ироқ қард ва дар **сахрои Рай** бо Туграл ибни Арслони Салҷуқӣ, ки валинеъматзодаи ӯ буда, масоф дод...*” [1, 149].

Сахрои Ардугаш: ороними мазкур дар асар танҳо як маротиба мавриди истифода қарор гирифтааст: “...*Ва намози дигари ҳамон рӯз Аргуношоҳ бо сӣ ҳазор мард ба сари ӯ расид, дар **сахрои Ардугаш**, ӯро низ бизад...*” [1, 265].

Сахрои Хӯй: ин ороним низ як маротиба истифода гардидааст: “...*Ва султон Аҳмад аз сари тарокима дар **сахрои Хӯй** манорае сохт ва Қароюсуф он манораро хароб қард ва сарҳои ақраборо дафн фармуд...*” [1, 363].

Ин намуди оронимҳо дар асар мавқеи махсуси истифодабарии худро доранд. Чунонки дар боло ишора шуд, дар асар чун аз шарҳи ҳол ва аҳволу осори шоирон сухан меравад, барои пурра қардани фикри худ муаллиф аз ин намуди оронимҳо низ ба таври васеъ истифода намудааст. Ба замми ин, воситаҳои тасвири баён дар шеъри шоир талаб менамоянд, то оронимҳо низ ба риштаи тасвир кашида шаванд. Ин аст, ки ин намуди

оронимҳо тавассути шеърӣ шуаро дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ мавриди қорбурд қарор гирифтаанд.

1.5.2. Номи қалъа, қаср, работ ва ниғорхона

Қисмати дигари топонимҳои «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандиро номи ёдгориҳои таърихӣ, аз қабилӣ қалъа, қаср, работ ва ниғорхона ташкил медиҳад, ки метавон онҳоро маҳсули тахайюл ва эҷоди инсон номид. Ҳангоми таҳлили топонимҳо ин навъи оронимҳо низ дар асар дучор гардиданд, ки муаллиф ҳангоми баёни аҳволи шуаро аз онҳо истифода намудааст.

Зикр бояд кард, ки муаллиф дар баробари тасвири зиндагиномаи шоирон ҳамзамон, ҳаёти маданӣ, вазъияти сиёсӣ иҷтимоӣ даврро низ инъикос намудааст ва зимни ин тасвирҳо номи қалъаҳо низ ёдрас гардидаанд. Дар луғатномаҳо вожаи «қалъа» чунин шарҳ дода шудааст: «Қалъа - *ا. قلعه* ҳисор бо деворҳои баланду ғафс ва бурҷҳои мустаҳкам, ки барои муҳофизат аз душман ва муқовимат намудан ба он сохта шудааст; ҳисори баланд, диж...» [173, 664].

Э. М. Мурзаев оид ба вожаи «қалъа» ва паҳншавии он чунин маълумотро пешниҳод намудааст: «Қалъа - истехком, диж, макони мустаҳкам, шаҳр, маҳал. Калима дар забонҳои туркӣ, иронӣ ва арабӣ аз соҳилҳои уқёнуси Атлантика то Ҳиндустон густариш ёфтааст. Он, ҳамчунин, ба баъзе забонҳои славянӣ, албанӣ ва испанӣ иқтибос шудааст. Қалъа унсури ғаёли топонимсоз аст ва ҳудуди густариши он нисбати доираи маъниҳои истилоҳаш хеле васеъ аст. Осиёи Миёна: дар Хоразм «қалъа» - маҳалли будубош, ки атрофаш деворҳои қавӣ ва дарвозаи дохилии маҳкам дорад, дар Қирғизистон дар ибтидо маънии «деҳа» ва сипас «шаҳр»-ро мефаҳмонд, дар Қазоқистон - «шаҳр». Узбекҳо таҳти мафҳуми «қалъа» шаҳри русиро мефаҳмиданд, ки аз ин ҷо «қалъачӣ» - амволи русӣ, амволи аз Россия воридшуда фаҳмида мешуд (муқ, кала, калуш- айнан калушҳо (пойафзолҳо) - и шаҳрии резинӣ). Дар туркманҳо ва озарбойҷонҳо «гала» - истехком, баъзан шаҳр, шаҳрак. Дар

Тоҷикистон «қалъа» - истехком, қалъа, диж, маҳалли истехкомие дар баландӣ, шаҳр, калот - маҳалли истехкомӣ, деҳа дар баландӣ, истехком ва деҳае, ки дар он бозор ва қалъа вучуд дорад. Дар Бадахшон - истехкоми сангин, нишонаҳои хотиравии аз сангҳо сохташуда. Дар Гурҷистон - «калаки» - шаҳр, дар забонҳои арманӣ ва абхазӣ «калак» айнан ҳамин тавр. Осетинии «галван», «галаон» - девор, ҳаёти сангин, девори қалъа, қалъа, қаср. Дар ин калима унсурҳои «гал» ва «гала» ба «қалъа» баробар аст. Ин калима дар Доғистон ва Шимоли Қавқоз низ мустақим аст: аварии «къале» - қалъа, шаҳр, қалъаи кӯҳна, харобихои деворҳои қалъа, шаҳрак, баландӣ. Дар Поволже тотории «қалъа» - шаҳр, чувашӣ «кула» - шаҳр ва ғайра» [105, с. 59].

Дар баробари вожаи «қалъа» ҳамзамон, синонимҳои «хисор» ва «диз // диз» низ мавҷуд астанд, ки дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ танҳо бо ду шакл - қалъа ва хисор ифода гардиданд. Дар асар зиёда аз номи 20 қалъа истифода гардидааст ва аксарияти номи қалъаҳо аз номи мавзеи чуғрофӣ гирифта шудааст, яъне дар кадом мавзее, ки қалъа бунёд гардидааст, ба номи он мавзеъ маъруф гардидааст. Чунончи: **қалъаи Бағдод**. “*Рӯзе дид, ки Хоҷа Салмон дар бораи қалъаи Бағдод оби Даҷларо, ки ба ҳангоми баҳор ба тариқи сел тугён карда буд, тафарруч мекунад*” [1, 257]. **Қалъаи Сабзавор**. *Ва Ҳайдари Қассоб дар қалъаи Сабзавор ўро бидушт* [1, 267]. **Қалъаи Исфароин**. *Муддати як солу як моҳ ҳукумат кард. Ва Насруллоҳи Боштинӣ дар Исфароин бад-ӯ ёғӣ шуд ва ӯ ба панҷ ҳазор мард ба дари қалъаи Исфароин омад ва муддати як моҳ ҳисорро дарбандон кард* [1, 269]. **Қалъаи Самарқанд**. “*Дар навоҳии Самарқанд миёни падар ва писар масоф даст дод ва Абдуллатиф зафар ёфт ва Улугбек Мирзо илтиҷо ба қалъаи Самарқанд бурд*” [1, 339]. **Қалъаи Балх**. “*Баъзе умаро ва ақобир ба арзи подшоҳи ислом расониданд, ки гирифтани қалъаи Балх амре муҳол аст ва рӯзгорро зоеъ кардан бад-ин амр бефоида*” [1, 488]. Албатта истифодаи номи ёдгориҳои таърихӣ, аз ҷумла номи қалъа дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ шаҳодат аз он аст, ки дар ҳар даври замон аз ҷониби ҳокимону шоҳон ва қудратмандон ҳисоре ё худ

қалъае барои муҳофизати марзу буми кишвар сохта мешуд ва ҳар як навоҳӣ ё мамлакат ҳатман қалъаеро доро мебуд.

Қалъаи Тирмиз: номи ин қалъа дар асарҳои таърихӣ ва луғатномаҳо низ ёдрас гардидааст. Дар китоби «Равзат-ус-сафо» дар шакли «Тирмид» оварда шудааст: “Дар ин асно хабар мутавотир шуд, ки Аҳмади Қумоч султон Санҷарро рабуда ва ба **қалъаи Тирмид** (Тирмиз) бурдааст” [175, с. 767]. Дар асари «Тазкират-уш-шуаро» як маротиба дар шакли «қалъаи Тирмиз» истифода шудааст: “*Ва султон баъд аз он ки аз қайди Ғузон дар қалъаи Тирмиз халос ёфт, пиру фартут шуда буд*” [1, 81].

Қалъаи Чаношак: дар «Ҷомеъ-ут-таворих» низ аз ин қалъа сухан гуфта шудааст ва муаллиф чунин нигоштааст: Роёти ҳумоюн аз роҳи қалъаи Чаношак ба Ҷурҷон даромад [176, 835]. Дар асари Давлатшоҳ омадааст: “*Чун Фаҳруддавла вафот ёфт, боз Қобус қасди Ҷурҷон ва мамлақати маврусӣ худ карду ба даст овард ва дар он ҳин ба дастӣ хосони худ бо саъйи фарзандаш Манучеҳр дар қалъаи Чаношак, ки аз аъмоли Бастом аст, шаҳид шуд*” [1, 64].

Қалъаи Аламут: дар луғатнома ба ин тарз омадааст: номи қалъаест машҳур, ки мобайни Қазвин ва Гелон воқеъ аст [159, 69]. Давлатшоҳи Самарқандӣ ду маротиба оварда шудааст: “*Ҳасан ба фаросат дарёфт ва аз хонаи раис бигурехт ва қасди қалъаи Аламут, ки дар Қаҳистони Дайлам аст, кард ва ба ибодат машғул шуд*” [1, 145].

Қалъаи Калот: дар луғатнома оварда шудааст: “*Калот* деҳ ва қаря ва **қалъаи болои кӯҳ** ва номи фанне аз кушитӣ гайра [175, 128]. Дар асар ҳамчун номи қалъа як маротиба истифода гардидааст: “*Ва баъд аз панҷ моҳ, ки бар сарири хонӣ ҷулус карда буд, азимати Хуросон намуд ва Арғунхон аз ӯ мунҳазим шуд ва аз Тус ва Родикон паноҳ ба қалъаи Калот бурд*” [1, 181].

Инчунин, дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ зимни баён номи қалъаҳои дигар низ, ба монанди: **қалъаи Морони Ҷурҷон** [1, 64], **қалъаи Шобурон** [1, 92], **қалъаи Ҳазорасп** [1, 101], **қалъаи Байлақон** [1, 125], **қалъаи Каргасбол** [1, 149], **қалъаи Сафедванд** [1, 268], **қалъаи Дастҷирдон** [1, 269],

қалъаи Шаққон [1, 270], *қалъаи Шохрухия* [1, с. 331], *қалъаи Нарту* [1, с. 339], *қалъаи Алакҷақ* [1, с. 364], *қалъаи Имод* [1, с. 402], *ҳисори Ҳиндувон* [1, с. 487] мавриди корбурд қарор гирифтаанд.

Дар баробари истифодаи номҳои қалъа, инчунин, дар асар бо номи қаср ва кӯшкҳо низ дучор омадем. Фарҳангномаҳо вожаи «қаср»-ро ба ин тарз шарҳу тавзеҳ додаанд: “**Қаср** а.1. ҷабр, ба зӯрӣ ба коре водор кардан; 2. кох, сарой, кӯшк” [176, 678]. Албатта, қаср ё кӯшк ҷойи шоҳону султонон аст, ки шароити беҳтарини зиндагӣ дар он ҷо муҳайё гардидааст ва одамони бузургро низ шоҳон дар қаср қабул менамуданд. Вобаста ба хоҳишу рағбати шоҳон қасрҳояшонро мунаққашу зиннат мебахшиданд. Ва будани қаср низ як таровату ҳусни нав ба мавзеи ҷуғрофӣ мебахшад. Ин аст, ки Давлатшоҳи Самарқандӣ аз номи қасрҳо низ дар асараш ёдрас намудааст. Чунончи, зимни мутолиаи асар бо номи қасрҳои зерин дучор омадем: қасри «Нигористон» [1, 86], қасри «Ширин» [1, 46], кӯшки Гулафшон [1, 398].

Ҳамзамон, сохтани работ ё худ сарой дар давраҳои пеш низ маъмулу маъруф будааст ва дар ҷойҳои серодам, маркази шаҳру навоҳӣ работҳо сохта мешуданд. Бархе барои истироҳати бофароғати меҳмони ба шаҳр ё навоҳӣ воридшуда бошад агар, бархеи дигар бо зебу зиннат ва ороиши худ маданияти баланди шаҳрдориро талқин менамуданд ва барои мардум хизмат менамуданд. Дар фарҳангномаҳо низ «работ» ба ҳамин маънӣ: “Работ - а. ҳавлӣ ё маҳалли истиқомати мусофирон, корвонсарой, мусофирхона” [176, 109] шарҳ ёфтааст. Муаллифи «Тазкират-уш-шуаро» низ аз номи бархе аз работу саройҳо дар асараш овардааст. Чунончи: **работи Санглидар** [1, 264], **работи Санги Буст** [1, 462], **работи Дайробод** [1, 462], **Чаҳорработ** [1, 380], **Работи ишқ** [1, 462] ва амсоли инҳо.

Вобаста ба истифодаи номи нигорхонаҳо метавон ибраз дошт, ки дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ ҳамагӣ номи ду нигорхона: нигорхонаи Чин [1, 435] ва нигорхонаи Хаварнақ [1, 435] мавриди

корбурд қарор гирифтаанд ва онҳо ҳам дар дохили шеър оварда шудаанд.

№	Оронимия	Транскрипсия	Намуди оронимия	Чанд омад
1.	Юмгон	Yumgān	дара	1
2.	Дари дашт	Dari dašt	дашт	1
3.	Қипчоқ	Qipchāq	дашт	4
4.	Дашти Ховарон	Dašti khāvarān	дашт	2
5.	Алакчақ	Alaқjaq	қалъа	2
6.	Аламут	Alamut	қалъа	2
7.	Байлақон	Bailaқān	қалъа	1
8.	Балх	Balkh	қалъа	2
9.	Дастчирдон	Dastjirdān	қалъа	1
10.	Имод	Imād	қалъа	1
11.	Каргасбол	Kargasbāl	қалъа	1
12.	Қалъаи Сафедва	Qalъai safedvand	қалъа	1
13.	Нарту	Nartu	қалъа	1
14.	Сабзавор	Sabzavār	қалъа	1
15.	Самарқанд	Samarқand	қалъа	1
16.	Тирмиз	Tirmiz	қалъа	1
17.	Ҳазорасп	Hazārasp	қалъа	1
18.	Чаношак	Ĵanāшak	қалъа	2
19.	Чурҷон	ĴurĴān	қалъа	11
20.	Шаққон	Šaқqān	қалъа	2
21.	Шобурон	Šāburān	қалъа	1
22.	Бағдод	Baғdād	қалъа	1
23.	Исфароин	Isfarāin	қалъа	1
24.	Калот	Kalāt	қалъа, кӯҳ	2
25.	Гулафшон	Gulafšān	қаср	1
26.	Нигористон	Nigāristān	қаср	1
27.	Ширин	Širin	қаср	1
28.	Кайтун	Kaitun	кӯҳ	1
29.	Шуққон	Šuқqān	кӯҳ	1
30.	Қоф	Qāf	кӯҳ	4
31.	Саҳанд	Sahand	кӯҳ	1
32.	Соф	Sāf	кӯҳ	1
33.	Тур	Tur	кӯҳ	2
34.	Дамованд	Damāvand	кӯҳ	1
35.	Кабудҷома	KabudĴāma	кӯҳсор	1
36.	Солиҳия	Sālihiya	чабал	1

37.	Ғозқард	Ġāzqard	чибол	1
38.	Хаварнақ	Khavarnaq	нигорхона	1
39.	Чин	Chin	нигорхона	2
40.	Дайробод	Dairābād	работ	1
41.	Ишқ	Išq	работ	2
42.	Санги Буст	Sangi bust	работ	1
43.	Санглидар	Sanglidar	работ	1
44.	Ардуғаш	Arduğaş	сахро	1
45.	Рай	Rai	сахро	3
46.	Хӯй	Khōi	сахро	1

Умуман истифодаи номи қалъа, қаср, дашт, сахро, кӯҳ, работ ва нигорхона дар «Тазкират-уш-шуаро» -и Давлатшоҳи Самарқандӣ мавқеи махсуси худро дорад. Ба ин васила маълум мегардад, ки гузаштагони мо бофарҳангу соҳибтамаддун буда, дар баробари давлатдориву сарварӣ намудан, ҳамзамон, ба зебогии шаҳр, нақшу нигори он, сохтани биноҳои ободу зебо, нигорхонаву работу қасру кӯшк диққати ҷиддӣ равона менамуданд. Аксарияти номҳои дар боло зикршуда то ҳанӯз ҳам дар номномаи мардуми тоҷик ҷой доранд ва чун номҳои зебою форамӣ тоҷикона садо медиҳанд.

1.6. Дромонимҳо дар асар

Дар баробари дигар намуди оронимия дар асари «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ, инчунин, дромонимҳо низ истифода гардидаанд. Дромонимия нави оронимия буда, номҳои роҳҳои муҳобиротию нақлиётӣ (хушкӣ, обӣ, ҳавоӣ, зериобӣ, зеризаминӣ)-ро мавриди омӯзиш қарор медиҳад. Дромоним аз забони юнонӣ пайдо шуда, «dromos» - давидан, ҳаракат, роҳ, ва «onim» - ном таркиб ёфтааст, ки номи роҳҳо ва нуқоти муҳобиротиро дар бар мегирад. Ҳангоми мутолиаи асари Давлатшоҳи Самарқандӣ бо номи роҳҳо низ дучор гардидем, ки на он қадар бисёр мебошанд, вале ҷиҳати инъикоси пурраи зиндагиномаи аҳли шуаро онҳо низ истеъмол гардиданд.

Ҷунонки маълум аст, номи роҳҳо, асосан, аз номи мавзӯҳои ҷуғрофӣ гирифта мешаванд. Аз байни кадом нуқоти маскуние, ки роҳ

мегузарад, ба ҳамон минтақа гузошта шудааст, ки ин хусусияти номгузорӣ то ба имрӯз ҳам маъмул мебошад. Чунончи:

Роҳи Бомиён: ин дромоним дар асар як маротиба истифода гардидааст ва аз мавзеи Бомиён гузаштани рохро ифода менамояд. Муаллифи «Худуд-ул-олам» Бомиёнро дар асараш чунин тасвир намудааст: **Бомиён** шаҳрест ба ҳадди миёни Гӯзгонон ва ҳудуди Хуросон ва бисёркишту барз аст. Ва подшои ӯро «шер» хонанд. Ва рӯде бузург бар карони ӯ ҳамегузарад. Ва андар вай ду бути сангин аст: якеро сурхбут хонанд ва якеро хингбут [70, 83]. Дар асар омадааст: “...Аз ҳудуди *Поймурғ ва Қаршӣ Чайхунро* уBUR кард ва ба **роҳи Бомиён** ба *Ғазнин рафт* ва дар канори оби *Синд* ҳар ду лашкар ба ҳам сиёҳӣ намуданд...” [1, 149].

Роҳи Кеч ва Мукрон: дар асар як маротиба дар шакли Кеч ва як маротиба дар шакли Кич истифода шудааст: “...Ва чун хабари муроҷиати *Чингизхон* ба тарафи дашти *Қипчоқ* бишнуд, султон *Чалолуддин* аз диёри *Ҳинд* ба **роҳи Кеч ва Мукрон** ба *Кирмон* омад” [1, 149]. Дар «Худуд -ул-олам» низ дар шакли «Кич» омадааст, ки дар ҳудуди Мукрон ҷойгир аст ва чун шаҳр ба қалам дода шудааст: Киз, Кӯшки Қанд, Них, Биндарак, Аскаф ин ҳама шаҳрхоеанд аз ҳудуди **Мукрон** ва бештарин понидҳо, ки андар ҷаҳон бибаранд, аз ин шаҳракҳо хезад. Ва подшоҳи Мукрон ба шаҳри **Кич** нишинад [70, 99]. Ин аст, ки роҳи дар дохили шаҳри Кеч // Кич ва Мукрон мавҷудбуда бо номи ин мавзеъҳои ҷуғрофӣ алоқамандӣ дорад.

Роҳи Мултон: “Мултон шаҳре бузург аст аз Ҳинд ва андар ӯ як бут аст саҳт бузург ва аз ҳама Ҳиндустон ба ҳаҷ оянд ба зиёрати он бут. Ва номи он бут **Мултон** аст. Ва ҷое устувор аст бо кундуз. Ва султони вай Қаршист, аз фарзандони Сом аст ва бар лашкаргоҳе нишинад бар ним-фарсангӣ. Ва хутба бар Мағрибӣ кунад” [70, 61]. Аз маълумоти сарчашмаҳо маълум мегардад, ки Мултон номи шаҳр аст ва аз номи бути Мултон гирифта шудааст. Дар асари Давлатшоҳ 5 маротиба: як маротиба чун номи роҳ ва 4 маротиба чун номи мавзеи ҷуғрофӣ мавриди корбурд қарор гирифтааст ва номи роҳ низ аз номи шаҳр гирифта шудааст.

Чунончи: “...*Ва Ироқӣ сафари Синд ва роҳи Мултон ва Ҳинд пеш гирифт ва ба хидмати шайх Баҳоуддин Закариё пайваст ва чанд вақт дар қадами шайх Баҳоуддин Закариё дар Мӯлтон ба сулук машғул буд*” [1, 208].

Роҳи Кирмон: дар сарчашмаҳои таърихӣ-ҷуғрофӣ Кирмон номи мавзеи ҷуғрофие мебошад ва роҳи дохили он низ номи Кирмонро касб кардааст. Аз ҷумла, муаллифи «Ҳудуд-ул-олам» овардааст: “...Кирмон ноҳияте аст, машриқи вай ҳудуди Синд аст ва ҷануби вай дарёи Аъзам аст ва мағриби вай ноҳияти Порс аст ва шимоли вай биёбони Систон аст. Ва ин ноҳиятест, ки ҳарчи ба сӯйи дарёст, ҷойҳои гармсёр аст ва мардумонеанд асмар, ҷойи бозаргонон аст. Ва андар вай биёбонхост. Ва аз вай зира ва хурмо ва нил ва найшакар ва понид хезад. Ва таомашон нони арзан аст. Ва ҳарчи аз дарё дур аст ба биёбони Систон наздик аст, ҷойҳои сардсёр, ободон, бо неъматҳои бисёр ва танҳои дуруст. Ва андар вай кӯҳҳои бисёр аст ва андар вай маъдани зару сим аст ва мису сурб ва мигнотис [70, 100]. Дар «Тазкират-уш-шуаро» омадааст: «...*Ва охируламр ба рӯзгори Абумуслим, ба вақте ки Насри Сайёр бо ӯ дар ҳудуди Сарахс қитол дошт, аз роҳи Кирмон ба Ҳирот афтод ва мутааллиқони Насри Сайёр бо ӯ муҳорибат карданд ва шаҳид шуд, разияллоҳу анҳу*» [1, 217].

Роҳи Насо ва Бовард: аз номи мавзеҳои ҷуғрофӣ номи роҳҳои таркиб ёфтаанд. Дар сарчашмаҳои таърихӣ Насо/Нисо чун шаҳр каламзад гардидааст: ...**Нисо** шаҳрест бар домани кӯҳи ниҳода, андар миёни кӯҳ ва биёбон, бо неъматҳои бисёр ва ҳавои бад ва обҳои равон [70, 76]. Бовард низ чун мавзеи ҷуғрофӣ дар сарчашмаҳои ҷуғрофӣ ёдрас гардидааст: **Бовард** андар миёни кӯҳу биёбон аст. Ҷойе бисёркишту барз ва ҳавое дуруст ва мардумоне ҷангӣ [70, 76]. Дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ дар баробари инъикоскунандаи номи мавзеи ҷуғрофӣ ҳамзамон, чун дромоним корбурд дорад. «*Аз хиттаи Марви Шохҷон хуруҷ кард ва ба роҳи Насо ва Бовард лашкар ба ҷониби Астаробод кашид*» [1, 423].

Дар асар номи роҳҳо камтар ба назар мерасад ва аксарияти роҳҳо бо номи худи мавзеи чуғрофӣ алоқамандӣ доранд, яъне номи роҳ аз номи мавзеи чуғрофӣ гирифта шудааст.

№	Номи топоним	Транскрипсия	Намуди топонимия	Чанд омад
1.	Бовард	Bāvard	дромонимия	1
2.	Бомиён	Bāmiīān	дромонимия	1
3.	Кеч	Kech	дромонимия	1
4.	Кирмон	Kirmān	дромонимия	1
5.	Кубон	Kubān	дромонимия	1
6.	Мукрон	Mukrān	дромонимия	4
7.	Мӯлтон	Mōltān	дромонимия	2
8.	Насо	Nasā	дромонимия	1
9.	Чаҳорработ	Chahārrabāt	дромонимия	1
10.	Язд	Yazd	дромонимия	4

Истифода гардидани дромонимҳо ё худ номҳои роҳҳо дар «Тазкират-уш-шуаро» фарҳанги номгузори роҳҳои маҳаллӣ ва байнишаҳриву ҳудудҳои гирду атрофро инъикос менамояд. Маълум мегардад, ки ҳамаи дромонимҳои дар асар истифодашуда аз номи мавзеи чуғрофӣ гирифта шудаанд ва бо ин ном маълуму маъруф гардидаанд.

1.7. Антропотопонимҳо ва истифодаи онҳо дар асар

Ҳангоми таҳлилу баррасии номвожаҳои «Тазкират-уш-шуаро» бо топонимҳое дучор гардидем, ки аз ду ҷузъ иборат буда, яке аз ҷузъҳои он антропоним мебошад. Чунин намуди топонимҳоро дар илми ономастикашиносӣ антропотопоним меноманд. Антропотопоним номи мавзеҳои чуғрофие мебошад, ки аз номи инсон баромадааст. Мусаллам аст, ки номи мавзеҳои чуғрофӣ худ ба худ пайдо нашуда, дар бунёдгузоштани онҳо бевосита худи инсон иштирок намудааст. Аксарияти ин номвожаҳо ба номи шоҳону бузургон, паҳлавону шахсияти таърихӣ алоқамандӣ доранд, яъне бевосита шахсияти бузург дар бунёднамудани ин мавзеҳои чуғрофӣ саҳмгузор будаанд.

Зимни баррасии маводди топонимии асари Давлатшоҳи Самарқандӣ ин намуди номҳо низ дучор гардиданд, ки чанде аз онҳоро метавон ёдовар шуд:

Фарҳодчирд: номвожаи мазкур аз ду чузъ: «Фарҳод»–номи инсон ва бунёдгузори ин мавзеъ ва «чирд» муарраби “*гирд*” буда, маънои “*барпо кардан*”-ро дорад: “*Ва дар ҳудуди Фарҳодчирд, ки аз аъмоли вилояти Қом аст, миёни бародарон мулоқот ва масоф даст дод*” [1, 379].

Султония: номи шаҳре аст дар “Тазкират-уш-шуаро», ки иборат аз «Султон» - *шоҳ, роҳбар, сарвар* ва «-ия» - формантест, ки хусусияти мансуб будан ба макон, ба шахс, ба замонро ифода мекунад. “*Ва Султон Муҳаммади Худобанда дар шуҳури санаи тисъа ашара ва сабъумиата вафот ёфт. Баъзе сию шаш сол ва баъзе сию ҳафт сол гуфтаанд, ки умр дошт. Ва ба Гунбази Султония мадфун аст ва қалъаву шаҳри Султония аз бинои ӯст*” [1, 210].

Шоҳрухия: ин антропотопоним низ аз чузъи «Шоҳрух» ва форманти «-ия» таркиб ёфтааст: “*Ва султони саид Абусаид ду навбат аз Хуросон ба дафъи амирзода Қўғӣ ибни Абдуллатиф мирзо ба Самарқанд ва Шоҳрухия лашкар кашид*” [1, 438].

Рустамдор: ин номвожа аз номи «Рустам» ва форманти «дор» таркиб ёфтааст: “*Аҳли иёл ва ақраборо видоъ кард ва озими Рустамдор шуд ва дар он ҳин Исфаҳбади Қурҷонӣ аз қибали Манучеҳр ибни Қобус ҳокими Рустамдор буд, бад-ӯ паноҳ овард*” [1, 69].

Рашидия: аз вожаи «Рашид», ки номи инсон аст ва форманти «-ия» сохта шудааст: “*...Ва ӯ вазири фозил буда, дар Табреш иморати Рашидия ӯ сохтааст ва аз он олитар иморате дар иқлим нишон намедиҳанд*” [1, 210].

Ба ин монанд антропотопонимҳои **Хусравчирд** [1, 272], **Фирӯзганд** [1, 482], **Фирӯзкӯҳ** [1, 266], **Султонмайдон** [1, 264], **Султонобод** [1, 401] ва амсоли инҳо истифода гардиданд, ки бо номи одамон алоқаманд буда, антропотопонимҳои асарро ташкил додаанд ва маълум мегардад, ки дар бунёд, таъсис ва кашфи ин мавзеъҳо шахсияти алоҳида саҳм гузоштаанд ва минбаъд бо номи ин шахсият маъруф гардидаанд.

№	Номи топоним	Транскрипсия	Намуди топонимия	Чанд омад
1.	Рашидия	Rašidiya	антропотопонимия	3
2.	Рустамдор	Rustamdār	антропотопонимия	11
3.	Султондавин	Sultāndavin	антропотопонимия	3
4.	Султония	Sultāniya	антропотопонимия	4
5.	Султонмайдон	Sultānmaidān	антропотопонимия	1
6.	Султонобод	Sultānābād	антропотопонимия	1
7.	Фарҳодчирд	Farhādĵird	антропотопонимия	1
8.	Фирӯзганд	Firōzġand	антропотопонимия	3
9.	Фирузкӯх	Firuzkōh	антропотопонимия	2
10.	Шохрухия	Šāhrukhiya	антропотопонимия	2

1.8. Этнотопонимҳо ва мавқеи истифодабарии онҳо дар асар

Гурӯҳи дигари топонимҳои асари Давлатшоҳи Самарқандиро этнотопонимҳо ташкил медиҳанд. Ин гурӯҳ чунин топонимҳое мебошанд, ки ҷузъи аввали онҳо ба номи қавм, халқ ва миллатҳои ҷудоғона гузошта шуда, ҷузъи дувуми онҳоро форманти маконсози - “*истон*” ва ё - “*он*” ташкил медиҳад. Ин гуна топонимҳо дар асар миқдоран кам мебошанд, вале бо вучуди ин аз этнотопонимҳои асар шаҳодат медиҳанд ва ҳам ба ин васила аз номи қавму қабилаҳое, ки дар даврони пеш аз онҳо номи мавзёҳои ҷуғрофӣ пайдо шудаанд, мо огоҳӣ пайдо карда метавонем.

Курдистон: ин номвожа ба этнотопонимҳо дохил гардида, аз ҷузъи “*курд*” ва “*истон*” таркиб ёфтааст. Вожаи “**Курд**” дар луғатномаҳо ба ин тариқ шарҳ ёфтааст: “Курд - яке аз халқҳои эронӣ. Чунончи: Кунун *курд* аз он тухма дорад наҷод, К-аз обод н-ояд ба дилбар-ш ёд. *Фирдавсӣ*” [175, 576]. «**Истон**» бошад, ҳамчун форманти маконсоз дар ин номвожа истифода гардидааст ва дар маҷмӯъ «Курдистон» номи мавзеи ҷуғрофиеро мефаҳмонад, ки аз номи халқият гирифта шудааст. Дар асар омадааст: “... ва султон *Муҳаммад аз навоҳии Кӯиши зари вайроншуда, ба ҷониби Курдистон ва навоҳии Бағдод фирор намуд ва Шохрух султон ба ҳудуди Қум ва Сова нузул кард...*” [1, 378].

Гурҷистон: дар фарҳангнома омадааст: “Гурҷӣ - мансуб ба Гурҷ; гурҷистонӣ, грузин. Ғулмон беҳад аз гурҷию зангӣ, Ҳама бар каф туфангони фарангӣ. Ҳозик” [175, 299]. Ин номвожа низ аз номи халқият бо истифодаи форманти маконсоз сохта шудааст. Дар асар омадааст: “Волии Ганҷа ва Бардаъ буда, ба газои Гурҷистон рафт ва он ҷо ба саодати шаҳодат истисъод ёфт” [1, 83].

Туркистон: ин номвожа низ аз номи қабила ё худ халқият гирифта шудааст. Дар маъхазҳои таърихӣ омадааст, ки мафҳуми Туркистон истилоҳи муайяну муқаррар набуд ва дар давраҳои гуногуни таърихӣ ноҳияҳои Осиёи Миёна, Қазоқистон ва баъзе маҳалҳои ҳамин тавр ном мебуданд. Дар ибтидои пайдоиши истилоҳи «Туркистон» фақат ҳамон маҳалҳои Туркистон меномиданд, ки дар он ҷойҳо асосан, қабилаҳои туркзабон умр ба сар мебуданд. Бо мурури замон мафҳуми Туркистон дигар шудан гирифт. Масалан” ба ақидаи форсҳои сосонӣ Туркистон он ноҳияе буд, ки дар шимоли Аму ҷой дошт. Дар луғатнома омадааст: “Турк - номи умумии халқҳои туркзабон; 2. туркистонӣ; аҳли Туронзамин” [176, 378]. Дар «Тазкират-уш-шуаро» омадааст: “...Ва фозили замони худ Асируддини Ахсикатӣ, раҳматуллоҳи таъоло алайҳи, муосири Хоқонӣ буда ва аз диёри Фарғонаи Туркистон бо орзуи мушоираи Хоқонӣ оҳанги мулки Шарвон кард” [1, 93].

Тоҳористон: дар асарҳои ҷуғрофӣ омадааст: “Тоҳористон вилояте будааст дар сарзмини Порс, ки номаш аз халқияти қадими тоҳор, ки дар самти Шимоли Афғонистон сукунат доранд, гирифта шудааст...” [70, 65]. Давлатшоҳи Самарқандӣ ба ин тарз аз ин ном истифода намудааст: “...Ва умри шарифаш аз чиҳилу ду сол таҷовуз накарда буд, ки ба дараҷаи шуҳадову суадо муртақӣ гашт ва алявм авлоди изоми кироми он ҳазрат, ки қурратулайни салтанат ва хилофатанд дар диёри Мовароуннаҳр ва Тоҳористон ва Кобул ба салтанат мутамаккинанд” [1, 42].

№	Номи топоним	Транскрипсия	Намуди топонимия	Чанд омад
1.	Гурҷистон	Gurjīstān	этнотопонимия	3

2.	Озарбойчон	Āzarbāijān	этнотопонимия	44
3.	Тахористон	Takhāristān	этнотопонимия	1
4.	Туркистон	Turkistān	этнотопонимия	15

Хулосаи боби якум

Ҳарчанд ки номвожаҳои вобаста ба қавму қабила ва халқият сохташуда дар асари «Тазкират-уш-шуаро» камтар истифода гардидаанд, вале имкон медиҳанд, ки то номҳои мавзёҳои ҷуғрофии вобаста ба ин ё он қавму қабила сохташударо дар асар муайян намоем. Албатта, ин шакли номгузори миллату давлатҳо то ба имрӯз ҳам дар номгузорӣ бисёр вомехӯрад ва сарчашма аз фарҳанги номгузори ниёгонро дорад.

Аз таҳлилу баррасии номвожаҳои мавзёҳои ҷуғрофии асари «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ бармеояд, ки дар ҳақиқат барои таҳлилу баррасӣ ва муайян намудани намудҳои топоним ин асар аз беҳтарин сарчашма ва манобеъ ба шумор меравад, зеро ҳама гуна топонимҳо дар асар мавриди қарор гирифтаанд. Асари мазкур аз он ҷиҳат низ муҳим мебошад, ки дар он на танҳо топонимҳои даврони ҳуди муаллиф, балки аз асри X сар карда, то асри XV-ро дар бар мегирад ва ба ин васила фарҳанги номгузори мавзёҳои ҷуғрофии як давраи муайяни таърихӣ миллати тамаддунофари форсу тоҷик дар ин асар инъикоси воқеии худро ёфтааст.

Мусаллам аст, ки шеърӣ шуаро ва маҳсули эҷоди адибон аз воситаҳои тасвири баён ори нест ва аз ин ҷиҳат баъзе номвожаҳои мавзёҳои ҷуғрофӣ аз лиҳози табиати зебою дилкаш, боду ҳавои муосид доштан ё худ аз рӯи ҷойгиршавии худ ва дигар хусусияти назарраси худ дар шеърӣ шуаро чун ташбеҳ мавриди қарор гирифтаанд. Бархеи дигар ишора ба зодгоҳ, марзу бум, сафарҳои аҳли адаб истифода гардида, қисмати дигари топонимҳоро муаллиф хангоми баёни давраи таърихӣ ё худ тасвири ҳаёти сиёсӣ, фарҳангӣ ва маданияи шоирон бар риштаи тасвир кашидааст.

БОБИ II

БАРОМАДИ ЗАБОНӢ ВА СОХТОРИ МОРФОЛОГИИ ТОПОНИМҲОИ «ТАЗКИРАТ-УШ-ШУАРО»-И ДАВЛАТШОҲИ САМАРҚАНДӢ

2.1. Мулоҳизаҳои муқаддимаӣ

Тавре ки дар боло зикр намудем, «Тазкират-уш-шуаро» -и Давлатшоҳи Самарқандӣ яке аз он ганчинаҳои бузургу нодири адабиёти форсу тоҷик ба шумор меравад, ки маълумоти бузурги таърихиву адабиёти дар худ ниҳон дорад ва бо баррасиву пажӯҳиши ҳамачониба метавон ба шахомату қиммати илмии он расид. Муаллифи асар, ки аз сарчашмаҳо аён мегардад, хунару истеъдоди эҷодӣ назро низ доштааст, ба аҳли илму адаб тавачҷуҳи хоса доштааст ва маҳз ин тавачҷуҳ ва рағбату шавқ буд, ки муаллиф фаъолият эҷодӣ ва замони зиндагии удабоӣ қариб 600 - солаи адабиёти форсу тоҷикро ба риштаи таҳқиқ кашид ва осори гаронбаҳои онҳоро дар шакли тазкира барои баъдинагон ба мерос гузоштааст.

Чунонки ишора шуд, Давлатшоҳи Самарқандӣ дар асараш перомунӣ зиёда аз 151 нафар шоиру нависанда маълумот дода, аз осори онҳо намунаҳо овардааст. Ҳамзамон, вазъияти сиёсӣ, маданӣ, таърихиву фарҳангии даврро низ дар асар ба силки тасвир кашидааст. Ин аст, ки зимни инъикоси шарҳи аҳволи онҳо номҳои ҷуғрофӣ ба таври фаровон мавриди қорбурд қарор гирифтаанд. Зикри топонимҳо дар ин асар аз аҳаммият холӣ нест, зеро ки бо гузашти қарнҳо чи қадар номҳо дигар шуданд ё худ аз байн рафтаанд, ба тағйирот дучор омаданд ва маҳз чунин асарҳои нодири таърихӣ ҳастанд, ки мо имрӯз номҳои ҷуғрофии асарҳои гузаштаро таҳлилу баррасӣ ва аз нигоҳи забонӣ мавриди пажӯҳиш қарор медиҳем. Таҳлилу таҳқиқи забонии ин номҳо муҳиммияти бештареро касб намуда истодааст ва дар масъалаҳои гуногуни иҷтимоӣ, фарҳангӣ, марзиву сиёсӣ бетаъсир нахоҳад буд. Номшинос Ш. Ҳайдарӣ дар ҷамъоварии маводи топонимӣ ва вазифаи мутахассисони ин соҳа ибрози андеша намуда, аз ҷумла навиштааст, ки:

“Гирдоварӣ, таҳлилу таҳқиқ, муайян намудани таърихи пайдоиш, тафсиру таъбир ва шарҳу маънидод, таҳқиқи сохту таркиб, русуму ойинҳо ва санъати номгузорӣ, омӯзиши муқоисавии номҳо, таҳқиқи номҳои адабиёти гуногунсоҳаи пешин ва муосир, номҳои мустаъмали лаҳҷаҳо, тадвину мураттаб сохтани фарҳангҳои гуногуни номҳо аз вазифаи умдаю арзишманди номшиносии муосир ба шумор меравад» [61, 43].

Лозим ба қайд аст, ки топонимҳои асар аз нигоҳи забонӣ гуногун буда, дар баробари номҳои хоси ба фарҳанги номгузориҳои форсии тоҷикӣ мутааллиқ, ҳамзамон номҳои дигар қавму халқиятҳо низ мавриди қарор гирифтаанд. Мусаллам аст, ки ягон забони дунё бе вожаҳои иқтибосӣ вучуд дошта наметавонад ва маҳз робитаҳои гуногуни фарҳангӣ сиёсӣ, маърифатӣ иқтисодӣ, илмиву бозаргонии халқият, кишварҳо ва миллатҳою давлатҳо сабаб мешаванд, ки аз як забон ба забони дигар калимаҳо ворид шаванд. Муҳаққиқи ономастикашиносии рус В. А. Жучкевич дар ин маврид дуруст қайд намудаанд, ки: "Маълумоти топонимӣ барои аниқ намудани нақши иқтибосҳо ва таъсири байниҳамдигарии забонҳои ҳамсоя кумаки калон мерасонад. Номвожаҳои объектҳои хурд низ барои муайян намудани ҳудуди паҳншавию интишоори диалектҳои алоҳида ёрӣ мерасонанд" [99, 30].

Ҳамзамон, таҳлили сохтори морфологӣ топонимҳои асар нишон медиҳад, ки таркиб ва сохти онҳо низ гуногун буда, ба хусусиятҳои хоси минтақа, урфу одат, ба забону мафҳумҳои дар байни хосу истифодашаванда, ба фарҳангу диду назари маскунон ва ҳам ба тахайюлу истеъдоди эҷодии онҳо алоқамандии бисёр дорад. Ва ҳамаи ин хусусиятҳо ба меъёрҳои забони истифодашаванда ва қонуну қоидаҳои он мутобиқ гардонда шуда, аз як реша, ё худ бо иловаи пешванду пасвандҳои маконсоз, ё ин ки аз ду реша ва ҳамчунин, аз ду калимаи ба ҳамдигар бо роҳу воситаҳои грамматикӣ алоқамандгардида сохта шудаанд. Дар тули таърих баъзеҳо ба тағйирот дучор шуданд ва бархеи дигар бо ҳамон ном то ба имрӯз мавриди қарор доранд.

Мусаллам аст, ки дар таҳқиқи топонимҳо ва муайян намудани маъноӣ луғавӣ, қабатҳои забонӣ ва таърихи баромади он тамоми хусусиятҳои ҷуғрофӣ, таърихӣ ва забонӣ ба назар гирифта мешавад. “Ҳангоми баррасии масъалаи топонимҳо хусусияти пурраи ҳудуди ҷуғрофии он, ҷанбаҳои таърихии минтақаи мазкур ва мардумони он, забони матруки он минтақа ва забоне, ки мардумонаш бо он муошират доранд, расму дину оину анъана ва ҳама гуна нишонаҳои фарқкунандаи минтақаи мазкурро аз дигар минтақаҳо бояд ба назар гирифт [17, 39].

Бо дарназардошти ин нукта, зикр бояд кард, ки дар осори шоирони мавриди тасвир қарордодаи Давлатшоҳи Самарқандӣ, ки аз ҷиҳати макони сукунат ва мавзеи ҷуғрофӣ гуногун мебошанд, вожаҳои арабию юнонӣ, туркию ҳиндӣ, чинию муғулӣ ва амсоли инҳо низ дучор меоянд.

Ин аст, ки ҳангоми таҳлилу баррасии топонимҳои тазкира аз рӯи қабатҳои забонӣ онҳоро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намудем:

1. Топонимҳое, ки аз рӯи баромадашон эронисл мебошанд;
2. Топонимҳое, ки ба забони арабӣ мутааллиқанд;
3. Топонимҳои туркӣ-муғулӣ дар асар;
4. Топонимҳои мутааллиқ ба дигар забонҳо ва халқият.

2.1.1. Топонимҳои эронисл дар асар

Таҳлили қабатҳои забонии топонимҳои «Тазкират-уш-шуаро» -и Давлатшоҳи Самарқандӣ нишон медиҳад, ки дар асар ҳангоми тасвири нақлу воқеа ва маълумот дар бораи шоирон ва нависандагон, ҳамзамон овардани намунае аз осори онҳо, топонимҳои эронисл нисбат ба дигар қабатҳои забонӣ қорбурди васеътар доранд. Албатта, ин маълум аст, ки ҳуди асар бо забони форсии тоҷикӣ навишта шудааст ва аз ин лиҳоз номвожаҳои марбут ба мавзеҳои ҷуғрофӣ низ бо ин забон зиёдтар мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Зикр бояд кард, ки таҳти топонимҳои эронӣ номҳои дар назар дорем, ки дар асоси забонҳои қадими эронӣ, забонҳои форсии қадиму миёнаву нав ба вуҷуд омадаанд. Бархе аз чунин номҳо дар осори хаттии мутаалиқ ба забонҳои давраи қадими эронӣ ба назар мерасанд ва инчунин дар осори паҳлавӣ низ бо дигаргуниҳои шаклӣ дучор меоянд. Чизи дигарро низ бояд қайд кард, ки чун асари мазкур аз шоирони классикии форсу тоҷик суҳан менамояд ва ҳодисоту воқеоти зиёда аз панҷ садсоларо дар бар мегирад, аз ин рӯ номҳои зиёди мавзӯҳои ҷуғрофии давраи бостон мавриди истифода қарор гирифтаанд. Баъзе аз ин номҳо имрӯз ҳам дар ҳамон шакл дар истеъмоланд, қисми дигарашон бо баъзе тағйирот то замони мо омада расидаанд ва бархеи дигар аз истеъмол баромада, ба гурӯҳи калимаҳои архаистӣ дохил гардиданд.

Барои муайян намудани қабатҳои забонии топонимҳои тазкира, албатта, тақия намудан ба шарҳу эзоҳи луғатномаҳо ба манфиати кор аст ва бо ин мақсад ҳангоми таҳлили забонии номҳои мавзӯҳои ҷуғрофии асар аз фарҳангномаҳо ба таври фаровон истифода карда шудааст. Инчунин, дар қисмати топонимҳои эронӣ этимологияи бархе аз номвожаҳо низ нишон дода шудааст.

Астаробод: дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ ин вожа чун номи шаҳр, хитта ва ҳам навоҳӣ маъдидод шудааст. Дар асари Гардезӣ низ мавриди истифода қарор гирифтааст: “Ва аввал ба Алии Кома зад ва ўро ҳазимат кард ва худ ба **Астаробод** бишуд” [3, 198]. Вожаи мазкур аз “**астар**” ва “**обод**” таркиб ёфтааст ва ҷузҳои таркибии он дар фарҳангномаҳо ба тариқи зайл шарҳ дода шудаанд: **Астар // Остар 1.** ҳайвонест, ки аз насли хар ва модии асп ба вуҷуд меояд, ҳайвони хеле борбардор ва пуртоқат. 2. матои қисми дарунии чомаву кўрпа ва дигар либосҳо, битона; муқобили абра [204]. “Обод” бошад ҷойи ободкардашуда, муқобили “хароб”, “вайрона” мебошад. Ин калима ба охири вожаҳо илова карда шуда, исми макнӯро месозад. Аз таҳлилҳои луғатномаҳо ба хулоса омадан мумкин аст, ки вожаи мазкур ба забони форсӣ-тоҷикӣ тааллуқ дорад. Дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ чунин

корбаст гардидааст: “Султони саид Абусаиди Гӯракон иёлотии Астарободро ба фарзандаш Султон Маҳмуд Мирзо баҳодур дод” [1, 477].

Бомиён: агар ба сохтори вожаи мазкур назар андозем, метавон онро ба решаи «бомӣ» ва пасванди «ён» чудо кард. Дар фарҳангномаҳо вожаи “бомӣ” чунин шарҳ дода шудааст: **Бомӣ** 1. мансуб ба бом, оби бомӣ - обе, ки дар вақти боридани борон аз бом мерезад, мешорад. 2. сокини шаҳри Бомиён;

Чағонию Бомию Хатлону Балх,

Шуда рӯз бар ҳар касе тору талх [175, 202]. Аз ин бармеояд, ки сокинони шаҳри Бомиёнро “бомӣ” мегуфтанд ва ин вожа ба забони форсӣ-тоҷикӣ мутааллиқ мебошад.

Калимаи **Бомиён** дар «Бундаҳишн» «**Бомикон**» ё «**Бомигон**» ёд шуда, дар Авесто “*Voam-qien*” ва “*Vam-qien*” ба маънои дурахшону тобон омадааст, ки ҳар ду аз решаи авестоии «*бо*» «*руиной*» сарчашма гирифтаанд. Сифати «бомих» дар забони авестой ба маънои «*фурӯзанда*» ва «*тобанда*» аз ҳамин реша муштақ шудааст... Мавқеияти чуғрофӣ ва суди бозаргоние, ки ба туфайли убуру мурури бозаргонии Роҳи бузурги абрешим ба унвони бочу хироҷ мегирифт, боиси ба яке аз бузургтарин марказҳои ойини буддӣ табдил ёфтанд ва падид омадани ёдгориҳои меъмории ва осори хунарии буддӣ дар Бомиён гардид... Чуғрофиёнависони асрҳои 10-13 Бомиёнро яке аз шаҳрҳои мутаваассити Афғонистон тавсиф кардаанд [205].

Дар «Тазкират-уш-шуаро» омадааст: “...*Ва ба роҳи Бомиён ба Ғазнин рафт ва дар канори оби Синд ҳар ду лашкар ба ҳам сиёҳӣ намуданд*” [1, 149].

Шом: дар луғатнома омадааст: “1. вақти ғуруб, ҳангоми фуру рафтани офтоб, аввали сар шудани торикии шаб. 2. хуроки бегоҳӣ, таоми аввали шаб. 3. номи мамлақати Сурия ва пойтахти он Димишқ” [176, 596]. Дар асар омадааст: “*Ва мавтини ӯ Шом аст ва дар Ҳимс будӣ ва девони ашъори ӯ дар араб машҳур аст...*” [1, 41].

Каш: дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ ҳамчун номи вилоят ба калам дода шудааст. Маънои луғавии топоними мазкур бошад маънии оғӯш, бар, бағал, канорро дорад ва фарҳангномаҳо низ ин маъниро тасдиқ менамоянд. Ҳамчунин, ба маънои хуб, хуш, зебо, қозибадори ноздор ва номи қадими шаҳри Шаҳрисабз [175, 547] низ дар луғатномаҳо шарҳу тавзеҳ дода шудааст. Давлатшоҳи Самарқандӣ овардааст: “*Асл ва маниши он ҳазрат аз вилояти Каш аст ва ӯ писари амир Тарогой аст, ки аз умарои бузурги Барлос будааст, ки дар улуси Чағатой аз он мардуми бааслу мартаба болотар нест*” [1, 302].

Бохтар: Бохтар дар «Ғиёс-ул-луғот» чунин таҳлил карда шудааст: “**Бохтар** ба маънои машриқ аксар аст ва гоҳе ба маънии мағриб низ меояд. Ва лафзи Бохтар муҳаффафи «боахтар» аст ва офтобро ахтар гӯянд: ва ба маънии мулки Хуросон ва навоии Кандаҳор” [159, 110].

Тибқи маълумоти сарчашмаҳо дар даврони пеш тахти номи Бохтар мамлакати васею паҳновареро дар назар доштанд, ки хеле тараккикардаву пешрафта буд.

“Номи Бохтар дар китоби “Авасто” дар шакли “Арокhtara” ё “Ароkhdhitra” зикр ёфта, маънии «шимол»-ро дорад... Дар паҳлавӣ низ “Ароkhhtar” омада, бад-ин маънӣ...” Дар забони порсӣ аксар ба маънии “мағриб” омада дар баробари Ховар [23, 65].

Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” низ ба маъниҳои 1. ғарб, мағриб; 2. шарқ, машриқ; 3. номи қадими вилояти Балх омадааст [175, 208].

Дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ дар 4 маврид дар дохили шеъри шоирон мавриди корбурд қарор гирифтааст. Чунончи:

Ман аз Ховарон то дари Бохтар,

Зи хуршедам имрӯз маиҳуртар [1, 302].

Хатлон: ин номвожа, ки дар асар зиёд истифода гардидааст, аз рӯйи баромад ба забонҳои қадимаи форсии тоҷикӣ мутааллиқ буда, дар сарчашмаҳои таърихӣ низ дарҷ гардидааст. Чунончи муҳаққиқ А. Девонакулов дар баромади таърихӣ ин вожа ибраз медорад, ки: «Хатлон аз калимаи «хатал» баромадааст, ки он ба тарзи «хитл»,

«хутал», «хутол», «хатил» низ меояд. Вобаста ба тағйирёбии ҳаракати «а», ба «и», то андозае маънии луғавии онҳо низ дигаргун мешаванд. Масалан, «хатл» агар ба маънии «фирефтган» дар мафҳуми «зиракӣ» ва инчунин «камингоҳ» ояд, шакли «хитал»-и он ба маънии «пӯшиш», «хона», «сӯроҳ» меояд. Аммо шакли «хатил» бо ҳарфи тои арабӣ баробари дигар маъниҳо ба маънии «найзазан», «чавонмард» омадааст [23, 68]. Муаллифи “Худуд-ул-олам” дар тасвири мардумони Хатлон овардааст, ки: «Ва мардумони ин ниҳоят мардумони ҷангианд ва андар худуди вай аз сӯйи Таббат мардумонанд ваҳшӣ» [70, 95]. Аз ин ду андешаи муаллифон бармеояд, ки номи мавзеи ҷуғрофии аз чавонмардию шуҷоати мардумони он баромадааст, ки дар ҳифзи меҳанашон қаҳрамониҳо нишон додаанд. Дар асар омадааст: “*Ва вилояти Хатлонро, ки аз аозими уммаҳоти билоди Хаётила аст, ба шахзода Ҷӯкӣ Мирзобаҳодур бахшид*” [1, 368].

Бадахшон: ба гурӯҳи топонимҳои баромади форсии тоҷикӣ мансуб буда, дар маъхазҳои таърихӣ ва фарҳангномаҳову китобҳои ҷуғрофӣ доир ба ин ном маълумоти бисёр оварда шудааст. Топонимшинос Н. Офаридеов Бадахшонро аз решаҳои қадима ва авестоии *axsaena*, *balaxs*, *bolaxs* оварда, тарафдорӣ маънои лаъл будани калимаи Бадахшон аст [46, с. 21]. Баъзеҳо Бадахшонро аз решаҳои «бад», «ахш» ва пасванди «он» таркибёфта шуморида, чун калимаи мураккаб ҳисобиданд. А. Девонакулов шакли талаффузи Бадахшон ва пайдоиши ин номи таърихро чунин шарҳ додаст: «...Валекин ба қисмати «бад» ва «ахшон» чудо кардани он моро ба чунин андешае роҳнамоӣ менамояд, ки калимаи паҳлавии «баз» ва баъдтар «бад» вучуд дорад. Маънии луғавии он «худованд», «соҳиб» мебошад. Агар мо қисми боқимондаи калимаи «Бадахшон», яъне «ахшон»-ро ҳамчун муҳаффафи «рахшон» қабул кунем, он гоҳ ба чунин маъно: «худованди нур», «соҳиби нур», «нурофару нурдор» ноил мегардем...» [23, 34]. Ҳамчун макони лаъл ва доштани санги қиматбаҳо ин макон аз давраҳои хеле пеш маълуму

машхур будааст ва дар шеъри шуаро низ ба сифати ташбеҳ фаровон истифода шудааст. Чунончи, Устод Рудакӣ гуфтааст:

Чанд аз-ӯ сурх чун ақиқи ямонӣ,

Чанд аз-ӯ лаъл чун нигини Бадахшон [168, 47].

Муаллифи «Тазкират-уш-шуаро» овардааст: “Аммо мулуки *Бадахшон* хонадони қадим ва шоҳони карим будаанд” [1, 419].

Дайлам: номи шаҳре аст, ки дар «Тазкират-уш-шуаро» мавриди қорбурд қарор гирифтааст ва вобаста ба баромади забониашон тибқи луғатномаҳо ба забони форсии тоҷикӣ мутааллиқ аст: “**Дайлам // Дейлам** - 1. номи шаҳрест дар Эрон; 2. сокинони Дайлам, ки чингиламӯ мебошанд. 3. ғулом, банда, хизматгор” [175, 315]. Дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ омадааст: “...*ва аз хонаи раис бигурехт ва қасди қалъаи Аламут, ки дар Қаҳистони Дайлам аст, кард*” [1, 145].

Дарбанд: дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” топонимияи мазкур чунин шарҳу тавзеҳ ёфтааст: “Дарбанд - 1. танба, чӯбе, ки барои маҳкам кардани дар ба пушти он таҷя кунонида мешавад; ғалақа, лӯкидон; 2. Ҳудуд, сарҳадди табиӣи мобайни ду вилоят ё мамлакат; 3. Қалъа, ҳисор 4. номи шаҳрест дар соҳили баҳри Хазар (Каспий) дар Кавказ” [175, 328]. Дар асар омадааст: “*Дар аснои он ҳол Туқтамишхон аз Дарбанд қасди Табрес кард ва баъд аз фатҳи он диёр Шайхро ба фармони манкуҳаи хон ба диёри дашти Қипчоқ, ба шаҳри Сарой бурданд*” [1, 306].

Ҳамадон: дар тазкира ҳам номи шаҳр ва ҳам чун номи вилоят оварда шудааст. Дар луғатномаҳо ин топонимия чунин тавзеҳ ёфтааст: “Ҳамадон -1. номи шаҳре дар Эрон 2. донандаи ҳама чиз, чомеъ, олими мутабаҳҳир, донишманд” [176, 723]. Дар асар омадааст: “...*Дар аснои ин ҳол бар дари шаҳри Ҳамадон шабе Атобак Қизиларслонро бар тахт кушта ёфтанд ва ҳеч кас надонист, ки ин қор кӣ кардааст*” [1, 122].

Дамованд: номи кӯҳест дар шимоли шарқии Техрон, қуллаи он баландтарин қуллаи Эрон аст ва дар доманаҳои он оби гарми маъданӣ мавҷуд аст. Мувофиқи маълумоти сарчашмаҳо дар «Авесто» Аряхмута буда, номи кӯҳи асотириест, ки ғӯиё Заҳҳокро дар он кӯҳ банд кардаанд.

Дар китоби В. Рак Дамованд кӯхи вулконию шарҳ дода шудааст, ки дар наздикии Техрон воқеъ буда, яке аз қуллаҳои бузурги кӯхи Элбурс мебошад [115, 55].

Ҳамзамон, шаҳри қадимае мебошад, ки аз номи кӯх баромадааст. Дар асотир бунёди чандин шаҳр дар Дамованд ба Каюмарс ва ворисонаш нисбат дода мешавад. Дамованд аз замони ҳукмронии Ҳахоманишиён ҳамчун маркази савдои лочвард шуҳрат ёфта, дар масири роҳи корвонгард Табаристон ва Райро бо ҳам мепайваст. Аз давраи Ашкониён Дамованд ба қаламрави сулолаи маҳаллии Масмуғон дохил мешуд. Арабҳо бори аввал бо сарварию Нуайм ибни Муқарран ба Дамованд лашкар кашида (643 м.), тибқи шартномаи басташуда бо Мардоншоҳи Масмуғон сокинони шаҳр уҳдадор шуданд, ки солона 200 ҳазор дирҳам хироч пардохт намоянд. Баъдан Мӯсо ибни Каъб бо фармони Абумуслими Хуросонӣ ба Дамованд лашкар кашида (749 м.), дар ишғоли он ноком гардид. Ахиран Аббосиён ба Дамованд лашкар кашида, онро забт карданд (759 м.). Дамованд то давраи Қочориён ҷузъи Рай буд. Дар давраи Қочориён ҷаҳор маҳаллаву ҳаммом ва нуҳ масҷид дошт [203].

Дар тазкира оварда шудааст: “...*Ва баъзе гуфтаанд, ки Дамованд ақдам аст ва баъзе Бобулро қадим гуфтаанд*” [1, 487].

Калот: дар сарчашмаҳои таърихӣ дар шакли Калот ва Калота дучор мегардад ва дар фарҳангномаҳо чунин шарҳ ёфтааст: Калот // Калота - 1. қалъа ё деҳи калон, ки дар сари кӯх ё теппае ҷо гирифта бошад, хоҳ обод бошад вахоҳ хароб. 2. номи шаҳри қалъадор дар наздикии Сарахс” [175, 532]. Дар асар омадааст: “...*Ва баъд аз панҷ моҳ, ки бар сарири хонӣ ҷулус карда буд, азимати Хуросон намуд ва Аргунхон аз ӯ мунҳазим шуд ва аз Тӯс ва Родикон паноҳ ба қалъаи Калот бурд*” [1, 181].

Кеш: дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ чун номи шаҳр ба қалам дода шудааст. Чунончи: “*Аммо асли Амир Хусрав турк аст. Гӯянд, асли ӯ аз шаҳри Кеш, ки он шаҳрро «Қуббату-л-хазро» меноманд, будааст...*” [1,

229]. Вобаста ба маънои луғавӣ ва истилоҳии ин топоним дар луғатнома оворда шудааст. “Кеш - 1. мазҳаб, дин, оин. 2. рафтор, одоб, расму одат. 3. навъе аз порчай катонӣ. 4. қазирае дар халичи Форс” [175, 229].

Сарой: номи шаҳр аст ва маънои луғавии топоним чунин аст: “Сарой // Саро 1. қаср; боргоҳ, даргоҳ, иморати калон. 2. хона, ҳавлӣ, хонаву ҷой. 3. номи шаҳре дар дашти Қипчоқ” [176, 208, 209]. Да дигар луғатномаҳо низ ба ҳамин маънӣ оварда шудааст. Дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ зимни баёни шарҳи ҳол ва эҷодиёти Камоли Хучандӣ ин топоним зиёдтар мавриди қорбурд қарор гирифтааст ва маълум аст, ки Камоли Хучандӣ ин шаҳрро хеле зиёд васф намудааст. Чунончи: “*Ва ин матлаъро низ мансуб ба Шайх медоранд дар сифати латофати шаҳри Сарой:*

*Агар Сарой чунин асту дилбарони Сарой,
Биёр бода, ки ман фориғам зи ҳар ду сарой.*

Ва Шайх баъд аз чаҳор сол аз шаҳри Сарой берун шуд ва азимати Табрез намуд” [1, 307].

Фархор: “1. дайр, маъбад. 2. Бутхона. 3. шаҳре дар Мовароуннаҳр, ки дар замони пеш бутхонаҳояш машҳур будааст. 4. номи ноҳияе дар Тоҷикистон” [204]. Тазкира овардааст: “**Фархор** мавзеест дар Бадахшон, фавқи Толиқон. Ва «**Фархор**»–ном дар вилояти Хатлон мавзеи дигар низ ҳаст ва дар миёни Хито ва Қошғар вилояте аст «**Фархор**»–ном. Ва голибан Фархоре, ки шуаро авсофи ҳавову ҳубони он ҷоро қардаанд, **Фархори** Туркистон аст, чунончи *Хоҷа Салмон гӯяд. Байт:*

*Бути Фархор надидем бад-ин ҳусну ҷамол,
Бути Мочин наишунидем бад-ин шеваву ҳол*” [1, 83].

Ховарон: чун номи мулк дар асар тасвир гардидааст. Чунончи: “...*Ва чунин гӯянд, ки аз хоки Ховарон чаҳор бузурги фозил хостаанд, ки панҷуми эшон набуда*” [1, 96]. Дар луғатномаҳо омадааст: “Ховарон - 1. ховар, машрик:

*Субҳ, к-аз ховарон талеаи рӯз,
Шуд чу ҳусни бутон чаҳонафрӯз.*

2. ғарб, мағриб; 3. номи вилояте дар Хуросон” [176, 484].

Хучанд: доир ба таърихи баромади калима ва маънои луғавии ин топоним сарчашмаҳои таърихӣ ва фарҳангҳои бузург, аз қабилӣ «Ғиёс-ул-луғот», «Бурҳони қотей», «Фарҳанги Нафисӣ», «Фарҳанги Амид», «Фарҳанги Деххудо» ва дигарҳо маълумоти муътамад пешниҳод намудаанд. Муҳаққиқи номшинос А. Девонакулов дар таъриҳ ба чунин луғатномаҳои бузург “хвар” ва “қанд” (Хварқанд) - ба маънии “мақони офтобрӯя” пайдо шудани топонимияи “Хучанд”-ро қайд намудааст [23, 198]. Муаллифи «Тазкират-уш-шуаро» низ дар асараш зикри топоними “Хучанд” намудааст: “...*Ва Хучандро дар «Сувари ақолим» арӯси олам гуфтаанд ва вилояте назаҳ ва васеъ ва дилқушӣ аст ва фавоқеҳе, ки дар он вилоят ҳосил мешавад, ба тухфа ба ақолим мебаранд*” [1, 305].

Бухоро: ин топоним аз лиҳози хеле маъруфияту шуҳратманд буданаш қариб дар тамоми асарҳои бузурги таърихӣ, ҷуғрофӣ ва фарҳангномаҳову луғатномаҳо зикр гардидааст ва чун ғахвораи тамаддуни мардуми Осиёи Миёна шинохта шудааст. Маркази илму маданият, донишу маърифат ва рушду такомули зеҳнии инсон ба қалам дода шудааст. Роҷеъ ба маънии луғавии ин топоним низ анешаҳо бисёранд. Чунончи: “Бухоро (ба замми аввал) бар вазни мудоро шаҳрест машҳур аз Мовароуннаҳр ва муштак аз “буҳор” аст ба маънии “бисёрием”. Ва чун дар он шаҳр уламову фузало бисёр будаанд, бинобар он бад-ин ном мавсуф шудааст...” [23, 78]. Давлатшоҳи Самарқандӣ дар асараш аз ин топоним ёдоварӣ намудааст: “...*Гӯянд, амиро чунон ин қасида ба хотир мулоими табъ афтод, ки мӯза дар пой нокарда савор шуд ва азимати Бухоро намуд*” [1, 49].

Чакмансарой: топоними мазкур аз ду вожа иборат буда, чакман ба маънои чомаи руйпушӣ, ки аз матои пашмина бофта ва дӯхта мешавад, омадааст ва “сарой” маънои хона, ҷой, макон, иморатро дорад. Шояд дар ин мавзӯ чунин матоъро омода месохтанд ва сипас номи мавзӯро аз он гирифта бошанд. Дар тазкира ба ин тарз омадааст: “*Подшоҳи ислом*

лашкар ва аҳшомро аз рӯйи эҳтишом чамъ намуд ва дар навоҳии Андахӯд ба мавзее, ки онро **Чакмансарой** номанд, сафҳои масоф рост карданд” [1, 486].

Систон: топонимияи мазкур таърихи тулонӣ дошта, дар асарҳои таърихӣ-ҷуғрофӣ бисёр истифода градидааст. Номи вилояте мебошад, ки дар қисмати ҷануби Хуросон ҷойгир гардида буд ва бо фарҳанги қадима ва таърихи тулонӣ доштани худ дар он замон мақоми махсусро ишғол менамуд ва ҳудуди он ба давраҳои гуногуни таърихӣ вобастагӣ дорад. Топонимшиноси рус вобаста ба ин мавзӯ маълумоти дақиқ овардааст, ки: “Дар замони ҳукмронии ҳокимони он ҳудуди вилоят васеъ ва ё маҳдуд мешуд. Дар асрҳои миёна номи Систон на танҳо Систони имрӯза, балки тамоми сарзамини Афғонистон, Балучистон ва як қисмати Ҳиндустонро фаро мегирифт. Ҳоло сарзамини Систон бо масоҳати 7006 млн² тибқи маълумотномаи соли 1872 байни ду давлат тақсим карда шудааст. Як қисми он (2847 млн²) бо марказ дар Зобул дар қисми ҷанубу шарқии Эрони имрӯза, байни Хуросону Балучистон ҷойгир буда, 700 деҳаро бо аҳолии 185 ҳазор нафар фаро мегирад. Қисми дигари он (4159 млн²) дар ҷанубу ғарбии Афғонистон бо марказ дар Заранг ҷойгир аст” [121,13].

Перомуни этимологияи топонимияи Систон бошад, забоншиноси варзидаи тоҷик Д. Саймиддинов чунин овардааст: **Систон [Sistān]**. Пасванди - stān / - estān (эр.б. - stāna -, ав. ф.б. stāna - «ҷой», аз решаи *sta - «истодан») аз исмҳои мушаххасу маънӣ исми макон месозад: а. аз исмҳои макон: šahrestān «шаҳристон» ва ғайра; б. аз номҳои мардумон ва қабилаи номҳои ҷуғрофӣ: Sagestān «кишвари сакоӣҳо, макони сакоӣҳо, Систон», Ġinestān «кишвари Чин» ва ғайра». Инчунин, ин пасванд дар сохтани дигар номҳо низ серистеъмол аст ва номҳои дигарро низ ифода мекунад. Ҳамчунин, дар давраи форсии миёна пасванди - estān дар сохтани номи кишвар аз номи қабила: Sagsār - Sagestān > Sistān истифода гаштааст [52, 125, 127].

Давлатшоҳи Самарқандӣ зимни баёни вазъияти сиёсӣ-таърихӣ аз ин топоним ба таври зерин истифода намудааст: ...*Чун мунҳиёни иқбол ин хабар ба подшоҳи ислом расониданд, ки шоҳзодаи мушорун илайҳи аз Систон азимати Хуросон дорад, подшоҳи рӯзгор ба элгор дар пайи шоҳзода Абубакр афтод ва шоҳзода Абубакр аз вилояти Фароҳи Систон ба роҳи биёбон азимати Туршиз ва Сабзавор намуд* [1, 490].

Андигон: мавзеи чуғрофиест ва дар фарҳангномаҳою луғатнома ва маъхазҳои чуғрофӣ доир ба ин ном чунин маълумот оварда шудааст: дар садаи IX бо номи **Андукон** ва дар садаи XV бо номи **Андигон** шуҳрат дошт. Дар садаи XV пойтахти давлати феодалӣ, дар садаи XIX маркази хонии Хуқанд буд. 9-уми январи 1876 ба ҳайати Империяи Русия гузашт. Дар садаи XV бинобар дар роҳи корвонгарди абрешим воқеъ буданаш, ба маркази тиҷорат ва ҳунармандии водии Фарғона табдил ёфт. Аввали садаи XX яке аз марказҳои калони иқтисодӣ ва савдою саноат гардид. Соли 1902 аз заминчунбӣ хароб гардид ва 4000 нафар одамон ғавтиданд. Дар Андигон то имрӯз анъанайи ҳунарҳои мардумӣ ба мисли зардӯзӣ, кашидадӯзӣ ва қолинбофӣ нигоҳ дошта шудааст [202]. Дар асар омадааст: “*Ва дар аввал мулки Фарғонаро, ки Андигон гӯянд, бад-ӯ арзонӣ дошт*” [1, 348].

Ҳамзамон, дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ номҳои дигари ба топонимҳои эронӣасл мутааллиқ мавриди қорбурд қарор гирифтаанд. Чунончи: **Балх:** “*Манучехрӣ дар замони давлати Султон Маҳмуди Ғазнавӣ буда ва аз вилояти Балх аст*” [1, 56]. **Боғи Зоғон:** “*Ва дар ҳудуди санаи ихдо ва ситтина ва самонумиата дар доруссалтанаи Ҳирот ба Боғи Зоғон, ҳарасаҳаллоҳу ғанил-ҳадасони, султони саид Абусаиди Гӯракон, анораллоҳу бурҳонаҳу, ҷашне фармуд, ки дар азамату шавкат нуқсоне надошт*” [1, 435]. **Бозаргон:** “*Ба маҳалле, ки мавсум аст ба шаҳри Бозаргон ва иморати он зовия мухтасар ва вайрон буд*” [1, 435]. **Боштин:** “*Ва алассабоҳ дар беруни деҳи Боштин доре насб карданд ва дасторҳо ва тоқиҳо бар дор карданд ва тиру санг бар он мезаданд ва номи худро*

«сарбадор» ниҳоданд» [1, 263]; **Ганча:** “Мавлиди шарифи ӯ Ганча аст ва дар «Сувари ақолим» он вилоятро «Чанза» навиштаанд» [1, 134]. **Гармсёр:** “Қасди шоҳзодаи мазкур намуданд ва дар **Гармсери** Қирмон аз лашқари туркмон мунҳазим шуда, боз қасди Хуросон намуд [1, 489]. **Гелон:** “Дар **Гелон** ба тоату ибодат машғул шуд ва ӯро ҳаваси гази дар дил афтод” [1, 83]; **Дарбанд** [1, 306]; **Дилобод** [1, 263]; **Зобул** [1, 481]; **Исфаҳон** [1, 42]; **Кавалон** [1, 387]; **Рай** [1, 50]; **Рустамдор** [1, 52]; **Рӯдак** [1, 48]; **Систон** [1, 117]; **Синд** [1, 149]; **Тус** [1, 41]; **Фарҳодчирд** [1, 379]; **Фашорӯд** [1, 378]; **Форёб** [1, 119]; **Форс** [1, 132]; **Хатлон** [1, 83]; **Ховар** [1, 95]; **Чинорон** [1, 381]; **Чом** [1, 386]; **Шероз** [1, 389]. Чунин топонимҳо дар сартосари тазкира ба таври фаровон истифода гардидаанд ва номҳои ҷуғрофии форсии тоҷикиро дар асар ташкил медиҳанд.

2.1.2. Топонимҳои иқтибоси арабӣ дар асар

Мусаллам аст, ки ягон забон бе истилоҳ ва вожаву калимаҳои забонҳои дигар вучуд дошта наметавонад ва дар тамоми забонҳои дунё воридшавии калимаҳои бегона баръало мушоҳида карда мешавад. Ин албатта, сабабҳои гуногуни худро дорад ва ба робитаҳои ҳамсоғӣ, додугирифтӣ бозаргонӣ, тараққиёти илму техника ва амсоли инҳо алоқамандӣ дорад. Ин аст, ки дар тури таърих ба забони форсӣ-тоҷикӣ аз дигар забонҳо калимаву ибора ва таркибу вожаҳои гуногун иқтибос гардиданд ва баръакс, ба дигар забонҳо низ вожаҳои форсии тоҷикӣ ворид шудаанд. Муҳаққиқон муайян карданд, ки ба забони форсии тоҷикӣ аз ҳама зиёд калимаву вожаҳои арабӣ ворид гардидаанд ва ин ҳам бесабаб нест. Тавре ки маълум аст, пайдоиши номҳои ҷуғрофии арабӣ ба тасарруфи Осиёи Миёна аз ҷониби арабҳо дар асрҳои VII-VIII алоқамандии зич дорад. Давоми 200 соли аввали даврони тасарруфи арабҳо миқдори зиёди калимаву таркибҳои арабӣ ба забони мардуми маҳаллӣ роҳ ёфт. Шароити нави зиндагӣ, иҷборан паҳн намудани дини мубини ислом, коргузориҳои расмии давлатӣ, тарҷумаи асарҳои бузург ва

дигар масъалаҳои мубрами он рӯз мардумро маҷбур месохт, ки забони арабиро омӯзанд. То ҳатто дар хонаҳои шахсии аҳолии соҳибмансабон ва сарбозони араб гузошта шуда буданд, то мардум бо забони арабӣ гап зананд ва онро аз худ намоянд. Ин нуктаро академик Бобочон Ғафуров дар асари бузургаш «Тоҷикон» зикр намудааст: «Дар баъзе шаҳрҳои Марв, Самарқанд, Бухоро ва дигарон воҳидҳои низомӣ ва маъмурии арабҳо барои эҳтиёҷи худ нисфи хонаи ҳар як аз аҳолии маҳаллиро гирифта буданд» [16, 317]. Чунин муносибату рафторҳо, тақозои давру замонҳо, сабабу омилҳо ба он оварда расонид, ки дар таркиби луғавии забони форсӣ-тоҷикӣ калимаву таркибҳои зиёди арабӣ ворид гардиданд.

Дар робита ба ин, дар баробари топонимҳои аз лиҳози баромад ба гурӯҳи забонҳои эронӣ тааллуқдошта, ҳамзамон, зимни баёни ҳодисаву воқеаҳо, шарҳи аҳвол ва осори шоирон муаллиф номи мавзӯҳои ҷуғрофиеро низ истифода намудааст, ки аз забони арабӣ гирифта шудаанд. Ҳодисаи таърихии истило гардидани хоки Осиёи Миёна аз тарафи арабҳо ба забони шеърӣ шуаро низ бетаъсир намонд, гарчанде ки аз асрҳои IX сар карда, шуарои адабиёти классикии форсу тоҷик кӯшиш бар он доштанд, ки калимаву ибораҳои арабиро камтар истифода намуда, бо забони тозаии форсӣ-тоҷикӣ эҷод намоянд. Бо вучуди ин дар забони омма низ аллақай калимаҳои арабӣ корбурди васеъ доштанд ва ин ба номгузории мавзӯҳои ҷуғрофӣ низ таъсири ҳудро гузошт. Ин аст, ки дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ низ топонимҳои арабӣ бисёр дучор омаданд.

Басра: ин топоним аз нигоҳи қабатҳои забонӣ ба забони арабӣ мутааллиқ мебошад ва дар луғатномаҳо низ таъкид гардидааст. Чунончи: “Басра // Басрат *а.* 1. санги сафед. *Араб санги сафедро басрат хонанд ва он Басра замине буд бар лаби Дарҷла ва сахрое буд пур аз санги сафед «Таърихи Табарӣ».* 2. номи шаҳрест, ки он дар Ироқ дар канори дарёчаи Шаттулараб воқеъ гардидааст” [175, 158]. Дар асар омадааст: “*Кошӣ ба Басра омад ва он хоҷаро пайдо сохт ва пайгоми амирулмуъминин Алӣ ба бозаргон расонид*” [1, 280].

Ачам: маънои луғавии ин топоним дар фарҳангномаҳо ба ин сурат шарҳ дода шудааст. **Ачам** - I а. ҷангал, беша. Мисол:

Эй ки аз адли ту шери **ачам** охубараро,
Бе забон парварадаш дар даҳани худ чу забон.

Бадри Чочӣ

II а. 1. мардумони ғайриараб; қавмҳои форсу тоҷикзабон; 2. мулк ва сарзамини форсу тоҷик. Мисол:

“Басе ранҷ бурдам дар ин соли сӣ,
Ачам зинда кардам бад-ин порсӣ.

Фирдавсӣ” [175, 124].

Дар тазкира ба чунин нави истифода гардидааст: ... *ки ҷавоне хуросонӣ омада, бисёр хуштабъ ва бар сухани дарӣ қодир аст. Гумони банда он аст, ки аз уҳдаи назми таърихи **Ачам** ва «Шоҳнома» берун тавонад омад* [1, 67].

Дачла: аз рӯи манбаъҳо маълум мегардад, ки то замони истилои арабҳо номи дарёи Дачла Арванд будааст ва пас аз истило номашон ба вожаи арабии “Дачла” иваз гардидааст ва дар ҷое Фирдавсӣ низ дар “Шоҳнома” ин нуктаро таъкид карда, ибраз медорад, ки:

Агар паҳлавонӣ надонӣ забон,
Ба тозӣ ту Арвандро Дачла хон.

Дар асари “Зайн-ул-аҳбор”-и Гардезӣ аз ин топоним чунин ёдоварӣ шудааст: “...Дорулмулк Балх ба Ироқ бурд ва дорулмулк ба Мадоин сохт. Ва ҷаҳор сол андар он буд, то он сохта кард ва бар дили **Дачла** пул ниҳод» [15, 68]. Дар тазкира омадааст: “*Рӯзе Ҳорун ба нишот ба канори **Дачлаи** Бағдод нишаста буд, ногоҳ ходиме аз пеши Ҳодӣ расид ва гуфт: «Амирулмуъминин минқорро металабад»*” [1, 294].

Ироқ: вобаста ба пайдоиши ин топоним дар асарҳои таърихӣ маълумот оварда шудаанд. Чунонки, муаллифи «Тафсири мухтасари номҳои ҷуғрофӣ» қайд намудааст, ки: «... номи Ироқ дар маҳазҳои таърихӣ нисбатан дертар, тақрибан дар асрҳои VII - и мелодӣ, дар замони истилои араб пайдо шудааст. Дар сарзамини соҳилҳои Дачлаю

Фурот ханӯз дар замонҳои қадимтарин аҳолии зиндагӣ мекард, валекин сарзамин сарҳадҳои муайяни сиёсӣ надошт. Дар давраҳои Бобули Ошур дар ин ҷо давлатҳои нав ба нав ташкил ёфта, барҳам мехӯрданд. Байнаннаҳрайн гоҳе дар тасарруфи ҳокимони Бобул, гоҳ дар қаламрави подшоҳони Ошур мемондааст. Сарҳадҳо хусусан дар замони ҷангҳои шадиди ҷандинасраи байни Риму Порт ва Бизансу Эрон ноустувор буданд. Шояд барои ҳамин ҳам арабҳо тамоми ин сарзаминро бо номи мубҳами Ироқ - “соҳилҳо” нишона карда бошанд. Дар замони хилофати Араб ва баъд ду Ироқ: Ироқи Араб ва Ироқи Аҷам вучуд дошт. Ироқи Араб гуфта худи Байнаннаҳрайнро меномидаанд. Ироқи Аҷам заминҳои қад-қадӣ соҳилҳои шарқии дарёи Дачларо фаро мегирифтааст. Давлати мустақили Ироқ танҳо баъди сарнагун шудани салтанати Туркия ташкил ёфт ва он ҳам то соли 1958 дар зери таъсири мустамликадорони Ғарб буд. Як қисми Ироқи Аҷам дар ҳаёти Эрон аст [20, 50]. Дар тазкира омадааст: “...Аммо султон Маҳмуд подшоҳи саодатманд ва соҳибҳунар буда ва дар рӯзгори султон Санҷар султон Маҳмуд ҳаит сол ба ниёбати султон подшоҳии **Ироқ** ва Озарбойҷон кард ва як навбат дами исён зад” [1, 136].

Кавсар: дар луғатномаҳо вожаи арабии будани ин топоним ишора шудааст. “Кавсар а. 1. бисёр, фаровон, анбӯх; 2. д. номи чашма ё дарёи афсонавӣ дар Биҳишт” [175, 525]. Дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ зимни баёни шарҳи ҳоли фозил Абдулқодири Нойинӣ ва овардани порчае аз ашъораш аз ин топоним ёдрас намудааст:

Бо хаёли чашми ту Ризвон, ки чашми ҷаннат аст,

*Ҳур дар чашмаи наёмд, чашмаи **Кавсар** надид* [1, 182].

Каъба: луғатномаҳо овардаанд: “Каъба а. 1. хонаи чорғӯшае дар шаҳри Макка, ки зиёратгоҳи мусулмонон аст ва дар вақти намоз ба он рӯ меоваранд; Байтулҳаром. 2. маҷ. ҷойи азиз ва мавриди эҳтирому муҳаббат [175, 547]. Тибқи маълумот “Каъба бинои чоркунҷае мебошад, ки аз санги хокистарранг сохта шудааст ва ҳавлиаш бо сутунҳои равоқбандишуда ихота шудааст. Дарозииаш 13 м, бараш 12 м, баландииаш

15 м мебошад. Мусулмонон Каъбаро Байтуллоҳ (хонаи Аллоҳ), Байтулҳарам («хонаи азиз») ва Масчидулҳаром (масҷиди муқаддас) меноманд. Дар кунҷи шарқии девори берунии Каъба санги муқаддас - Ҳачаруласвад (ар. *الأسود الحجر*) - санги сиёҳе, ки дар рукни шарқии хонаи Каъба худуди 1,5 м баландтар аз сатҳи замин дар тарафи рости дари Хона дар бурҷе гузошта шудааст. Онро «санги Иброҳимӣ» низ меноманд, зеро ба ривояти динӣ гӯиё Маккаю Каъбаро Иброҳиму Исмоил сохтаанд. Санг дар ихотаи 3-4 қатор толору манораҳо гузошта шудааст.

Давлатшоҳи Самарқандӣ дар асараш овардааст: “...*Ва падари ӯ ҳамроҳи Ҳаким Саной азимати Каъба кард ва дар Хусрави шергир, ки аз аъмоли вилояти Чувайн аст, кадхудо шуд...*” [1, 214].

Қисор: вожаи мазкур аз забони арабӣ гирифта шудааст ва маънои луғавии он “кӯтоҳ”, “калта” мебошад. Дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ чун номи мавзеи чуғрофӣ оварда шудааст: “*Бар ин азм аз доруссалтанани Ҳирот уруқ ва аҳмолу хосону якҷиҳатонро ҳамроҳ дошта, мутаваҷҷеҳи савби Қисор ва Маймана ва навоҳии Балх гардид ва Ёдгормухаммад Мирзо бо ҷамъе аз тарокима ба шаҳри Ҳирот даромаданд...*” [1, 483].

Мадина: ба забони арабӣ мутааллиқ буда, маънои шаҳрро дорад ва ҳамзамон, номи шаҳре дар Ҳиҷоз (Арабистони Саудӣ) мебошад. Дар даврони пешин ин маконро Ясриб (Ятриб) меномиданд ва дар асрҳои миёна номи Мадинаро гирифт. Дар соли 622 м. Муҳаммад пайғамбар аз Макка ба Мадина ҳиҷрат мекунад ва дар ин ҷо чун ҷамоаи мусулмонро ташкил кард, ба ин сабаб ин шаҳрро «Мадинатуррасул» ё «Маддинатуннабӣ» ҳам ном мебуданд. Аз асри VII Мадина (баъди Макаа) зиёратгоҳи калонтарини мусулмонон қарор гирифт. Дар тазкира омадааст: “...*Ҳикоят кунанд, рӯзе, ки ҳазрати Рисолатпаноҳ (с) Мадинаи муборақаро ба фарри қудуми шарифи худ музайяну мушарраф мефармуд...*” [1, 24].

Миср: номи мамлакате дар тазкира ба қалам дода шудааст ва дар луғатномаҳо маънои луғавии он чунин оварда шудааст: “Миср. а. 1. сарҳади байни ду замин; 2. шаҳр; 3. номи мамлакате дар шимоли шарқии Африка” [175, 694]. Давлатшоҳи Самарқандӣ овардааст: “...*Раис тааққул кард, ки мулке, ки аз Кошғар то Миср бошад, ин мардак чӣ гуна ба як маротиба барҳам занад*” [1, 145].

Мовароуннаҳр: вожаи мазкур аз ду чузъ таркиб ёфта, «Моваро» калимаи арабӣ буда, “он сӯ”, “он тараф” ва “наҳр” низ арабӣ буда, маънои “дарё”, “рӯд”-ро дорад ва дар маҷмӯъ ба маънои “он тарафи дарё” омадааст. Сарзамини шимолӣ-шарқии дарёи Аму (Чайхун)-ро арабҳо “Мовароуннаҳр” меномиданд. Дар тазкира омадааст: “*Аммо амири вафӣ Абулфаворис Наср ибни Аҳмад ибни Исмоили Сомонӣ подшоҳи одили хунарманд ва хунарпарвар буда, Мовароуннаҳру Хуросонро мустахлас сохт...*” [1, 50].

Уммон: вожаи арабӣ буда, “1. вилоятест дар ҷануби нимҷазираи Арабистон; 2. номи шаҳрест дар ҳамон сарзамин; 3. номи бадрест дар канори ҳамон кишвар, ки бо марворидаш машҳур аст. 4. *мач*. бадр, дарё, оби калон” [204]. Дар “Тазкират-уш-шуаро” омадааст: “...*Дар сафари Уммон дар ин сол дар об киштии ту гарқ хост шудан. Як ҳазор динор бар мо назр кардӣ ва мо мадад кардем ва киштиву амволи туро ба саломат ба соҳил расонидем. Акнун аз аҳди он бадар ой...*” [1, 280].

Халхол: а. ҳалқаи тилло ва ё нуқра, ки занон барои зинат ба пой мебанданд. Дар асар оварда шудааст: “...*Ва ҳокими Халхол ва Мосула ўро ба худ хонд ва дар охири умр дар он диёр ба сар бурд*” [1, 128].

Яман: а. 1. тарафи дасти рост; 2. номи мамлакатест, ки дар ҷануби нимҷазираи Арабистон воқеъ аст. Муаллифи «Ғиёс-ул-луғот» қайд менамояд, ки: “...мулкест ба тарафи ҷануби Ҳинд, моил ба Мағриб. Инчунин Яман дар шакли Юмн дар ин луғат арзёбӣ шудааст. Юмн-хучаста шудан ва баракат ва муборакӣ ва бе фатҳатайн (Яман) мулки маъруфест дар иқлими аввал ва дувум. Чун он мулк ҷониби Ямини Каъба аст, лиҳозо Яман гуфтаанд” [20, 414, 415]. Муаллиф овардааст:

“...*Ва анвору асрор ва шуҳрати ашъори Суҳайлӣ ҳамчу нури Суҳайл аз худуди Бадахшон то диёри Яман тобону сайёр аст*” [1, 468].

Нисо // Насо: вожаи арабӣ буда, маънои «зانون»-ро ифода менамояд. Дар фарҳангномаҳо чунин омадааст, ки “**Нисо** шаҳри қадим ва асримиёнагӣ (димнаи он ҳоло дар масофаи 18 километр Шимоли Ғарбии шаҳри Ашқобод воқеъ аст). Дар асри III то мелодӣ - асри 3 милодӣ **Нисо** аз Шахристон (димнаи Нисои Нав, тақрибан 18 га) ва қароргоҳи мустаҳками шоҳи Порт (димнаи Нисои Қуҳан, номи қадимиаш Меҳрдодқарт, тақрибан 14 га) иборат буд. “...Баъди пароканда шудани шоҳии Порт (асри III) Нисо таназзул ёфт. Танҳо дар нимаи дуюми асри V дубора барқарор гардид. Дар асрҳои XI - XII ҳамчун маркази Хуросон аз нав аҳаммияти иқтисодию сиёсӣ пайдо кард. Аз асри XVI Нисо мунтазам хароб гашт ва дар солҳои 20-уми асри XIX танҳо димнаи он боқӣ монд” [205]. Дар асар омадааст: *Муддате таҳсили илм карда ва мартабаи донишмандӣ ҳосил намуда ва дар илми шеър саромади рӯзгори худ буда. Аслаш аз вилояти Насост...*” [1, 72].

Ҳамзамон, дар асар топонимҳои дигар, аз қабилӣ: **Чам** [1, 468], **Чифа** [1, 468], **Ҳичоз** [1, 468], **Макка** [1, 468], **Машҳад** [1, 468], **Султондавин** [1, 468], **Султония** [1, 468] ва амсоли инҳо мавриди қорбурд қарор гирифтаанд, ки баромади забониашон ба забони арабӣ тааллуқ дорад.

Зикр бояд кард, ки вожаҳои арабӣ дар асар қорбурди васеъ дошта, дар эҷодиёти шуаро ва удабои дар асаровардашуда ин топонимҳо истифода гардидаанд. Ин шаҳодат аз он медахад, ки забони осори шуаро низ аз калимаҳои иқтибосӣ орей набудааст ва вобаста ба даврони таърихӣ калимаҳои воридшудаи забони арабӣ, аллақай, дар забони аҳли адаб низ ҷойгоҳи махсус доштаанд. Дар баробари ин, дар номгузориҳои номҳои мавзӯҳои ҷуғрофӣ ҳам, ки аксарияти онҳо аз ҷониби маскунони қасбу қори гуногун номгузорӣ гардидаанд, номҳои арабӣ зиёд ба назар мерасанд ва қисмати зиёди онҳо то ба имрӯз ҳам бо ҳамин ном дар номномаи миллати тоҷик боқӣ мондаанд.

2.1.3. Топонимҳои иқтибосии туркӣ-муғулӣ дар асар

Дар баробари топонимҳои эронӣ ва арабӣ ҳамзамон дар асар номҳои дигари мавзӯҳои ҷуғрофӣ низ истифода гардидаанд, ки аз рӯйи баромади забониашон ба номҳои туркӣ-муғулӣ тааллуқ доранд. Омилҳои воридшавии вожаҳои туркӣ ба забони форсӣ-тоҷикӣ, албатта, сабабҳо хоси худро дорад ва дар ҷаҳди таърих дар натиҷаи муносибатҳои байниҳамдигарӣ чунин калимаҳо ворид гардидаанд ва дар забони шеър низ мавриди қарор гирифтаанд. Ин нуқтаро академик Бобочон Ғафуров дар «Тоҷикон» чунин ба қалам овардааст, ки: “Аз асрҳои охири то мелод ва аз ибтидои асрҳои мелод сар карда, ба Осиёи Миёна дар баробари омадани гурӯҳҳои эронизабон, инчунин қabilaҳои туркзабон низ омадан мегиранд. Алалхусус, фақат дар давраҳои Ҳокони турк ба Осиёи Миёна хеле зиёд қabilaҳои туркзабон омада, маскун гардидаанд, аз асрҳои VI - VIII сар карда, дар таърихи этникии Осиёи Миёна мақоми муайяне пайдо кардан гирифтаанд” [16, 368].

Урдузбор: аз ду ҳисса иборат буда, вожаи «урду» аз забони туркӣ-муғулӣ гирифта шудааст ва маънояш «сипоҳ», «лашқар», «қўшун» мебошад. Ҳамзамон, ба маънои ҷойи иқоматгоҳи муваққатии арзон низ омадааст. Ва мавзеи мазкур дар маҷмӯъ маънии ҷойи хариду фурӯши арзонро ифода менамояд, ки дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ чунин истифода гардидааст: “*Соҳиби «Табақоти Носирӣ» меоварад, ки «Навбате Уктойқоон ба Урдузбор мегузаит, чаими ӯ бар унуб афтод ва орзу кардаш»* [1, 155].

Утзор: дар асоси фарҳангномаҳо вожаи мазкур аз забони туркӣ баромадааст ва маънои “алафзор, марғзор, чарогоҳ”-ро дорад. Ҳамзамон, бо ин ном шаҳре дар наздики Туркистон (дар Қазоқистони ҳозира) мавҷуд аст. Дар “Тазкират-уш-шуаро” низ ба ин ишора гардидааст ва муаллиф овардааст: “*Чун андак моя ғурсате гузаит, Чингизхон бар ӯ хуруҷ кард ва дар шуҳури санаи саба ашара ва ситта миата лашқари муғул ба ҳадди Туркистон ва Утзор расид*” [1, 139].

Эйлоқ: аз забони туркӣ гирифта шудааст ва номи мавзее мебошад, ки байни Тошканд ва Туркистон ҷойгир аст ва дар Кошғар ҳам номи шаҳре бо ин ном вуҷуд дорад. Вожаи “эйлоқ” бо “айлоқ”, ки имрӯз дар забони мардуми тоҷик дар истифода қарор дорад, шабохати наздик дорад ва аз рӯйи мавқеи истифодабарии ин вожа дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ метавон хулоса кард, ки ҳар дуи ин вожаҳо як маъноро ифода менамоянд. Вожаи “айлоқ” ҷойи серобу алаф, ки дар тобистон, тирамоҳ ва аввали зимистон мардум чорворо дар он ҷо нигоҳбонӣ мекунад. Муаллифи асар зимни тасвир аз зиндагии Абоқон ин чизро таъкид менамояд, ки: “Тобистон дар Эйлоқ ва зимистон дар Мағора будӣ”, яъне дар тобистон ҷойи беҳтарини истироҳату фароғат будааст. Чунончи: *“Ва Абоқохон сӣ тумон бар он ҷо харҷ кард. Ва Абоқохон дар тобистон дар Эйлоқ ва зимистон дар Марога будӣ ва ҳафт сол дар аксари Эронзамин подшоҳӣ кард”* [1, 13].

Қипчоқ: аз забони туркӣ гирифта шудааст ва номи дашти паҳновар ва ҳам халқияту қавмеро, ки дар он ҳудуд зиндагӣ менамоянд, ифода менамояд. Дар сарчашмаҳо доир ба ин мавзее маълумот оварда шудаанд ва айни замон бо ин ном мавзее дар ҳудуди Қазоқистони имрӯза фаҳмида мешавад. Муаллифи «Ғиёс-ул-луғот» халқияти Қипчоқро туркнажод ба қалам додааст ва ҳамзамон, дар бераҳмӣ ҳамто надоштанашонро қайд намудааст: “Номи даштест миёни Турон ва Туркистон, ки атрофи он ҷо бисёр бераҳм ва мардумкуш мебошанд. Мутааххирин бошандагони он чоро низ қипчоқ гӯянд ва маҷозан лафзи қипчоқ ба маънии бебок низ меояд...” [67, 127]. Дар «Тазкират-уш-шуаро» омадааст: *“Ва баъд аз вафоти Бобур султон дар шуҳури санаи ихдо ва ситтина ва самонамиата боз аз тарафи ўзбак ва дашти Қипчоқ ба Хуросон омад”* [1, 386].

Қаршӣ: номи мавзеи ҷуғрофист, ки муаллиф онро дар асар 3 маротиба мавриди истифода қарор додааст. Аз лиҳози баромади забонӣ ин топоним ба забони муғулӣ тааллуқ доштааст ва аз рӯйи маълумоти сарчашмаҳо дар тӯли таърих ин мавзее чанд маротиба номашро дигар

намудааст. Чунончи, муаллифи “Тафсири мухтасари номҳои чуғрофӣ” дар шарҳи ин овжа овардааст: “Номи шаҳр ва дашт дар ҷануби РСС Узбекистон. Дар қадим Нахшаб номида шуда, баъди истилои араб ба Насаф мубаддал гардидааст. Пас аз истилоҳи муғул номи Насаф ба Қаршӣ иваз шудааст. В. В. Бартолд чунин ақида дошт, ки номи Қаршӣ аз калимаи муғулии “харшӣ” - “қаср” сохта шудааст [20, 132]. Дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ низ ба ин ишора карда шудааст: “...*Ва салотини Туркистон бо Гӯрхон ҷамъияте карданд ва дар ҳудуди Поймуғ, ки аз аъмоли Қаршӣ аст, ки дар қадим он вилоятро Насаф мехондаанд, масофе азим даст дод ва шикаст бар ҷониби султон афтод*” [1, 116].

Қошғар: топонимияи мазкур аз забони туркӣ гирифта шудааст ва гарчанде ки дар маъхазҳо баъзе маълумоти оид ба маънои ин вожа дода шуда бошад ҳам, вале адешаи ниҳой перомуни маънои луғавии ном то ханӯз ба даст наомадааст. Чунончи: “... баъзеҳо дар он ақидаанд, ки маънои он “хонаи нақшин” аст, зеро аҳолии маҳаллӣ одатан табақаи поёнии хонаҳояшонро ранг мекардааст. Қош номи сангест. Аз ин рӯ, олими немис Рихтхофен номи Қошғарро ҳамчун “кӯҳи қош” маънидод мекард. Аммо маънои аниқ номи Қошғар маълум нест” [20, 134]. Дар асар зиёда аз 8 маротиба истифода гардидааст: “...*Хуросон ва Мовароуннаҳр ва Қошғар ва аксари Ироқро мусаххар сохт ва мамлақати Гӯру Хиротро аз тасарруфи мулуки Гӯр берун овард*” [1, 138].

Сунқурӣ: Дар асар ҳамчун номи масҷид мавриди қорбурд қарор гирифтааст ва аз нигоҳи таърихи баромад ба забони туркӣ иртибот дорад. Дар луғатномаҳо чун вожаи туркӣ қаламдод гардидааст ва ба маънои мурғи шикорӣ аз ҷинси чарғ, ки бисёр тезпар ва тезгир аст ва аслан мурғи шикории подшоҳон будааст, омадааст. Дар тазкира оварда шудааст: “*Ва марде шуҷоъ ва ботаҳаввур буд ва масҷиди Сунқурӣ дар Шероз ӯ бино карда...*” [1, 203].

Чунин номҳои мавзевҳои чуғрофӣ топонимҳои туркӣ-муғулии «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандиро ташкил дода, ҳамбастагии забонҳо, муносибатҳои ҳамсоғӣ, ҳамкориҳои дучониба,

муносибатҳои бозаргонӣ ва доду гирифтӣ тарафхоро бо ҳамдигар нишон медиҳанд.

2.1.4. Топонимҳои мутааллиқ ба дигар забонҳо

Дар «Тазкират-уш-шуаро» ҳамзамон, номҳои дигари мавзӯҳои ҷуғрофӣ дучор гардиданд, ки ба забонҳои дигари қавму қабила, миллату давлат тааллуқ доранд ва аз он шаҳодат медиҳанд, ки миллати тоҷик дар тули мавҷудияти худ бо халқияту қавму миллатҳои дигар равобити гуногун доштааст ва ба ин васила таъсири он дар ҷойномҳо низ мушоҳида мешавад. Ин аст, ки чанде аз чунин топонимҳоро барои далели гуфтаҳои боло дар зер хоҳем овард. Чунончи:

Кашмир: топоними мазкур аз забони ҳиндӣ гирифта шудааст ва сарчашмаҳои таърихӣ ва фарҳангномаҳо перомунӣ маъноӣ луғавӣ он андешаҳо баён доштаанд. Дар тазкира хангоми баёни ҳолу аҳвол ва эҷодиёти шоир Қатрон ибни Мансури Тирмизӣ аз ин топоним ёдрас карда шудааст. Чунончи:

*Эй ба хубӣ бар бутони Кобулу **Кашмир** мир,*

Мондам аз бас, к-оварӣ дар ваъдаҳо таъхир хир [1, 82].

Муҳаққиқи топонимшинос О. Ғафуров дар бораи маъноӣ луғавӣ ин номи мавзеи ҷуғрофӣ овардааст: “Сарзамини кӯҳие дар шимоли Ҳиндустон. Ин номро чанд хел маънидод мекунанд. Аммо ҳамаи муҳаққиқони ин ном дар ниҳояти қор ба ривояту афсонаҳо истинод мекунанд. Чунончи, аз рӯи ривоят, Кашяпа ном қаҳрамон, кӯхро канда, кӯли кӯхиро ба дарёи Ҳинд пайваст мекунад. Барои ҳамин ҳам он сарзаминро гӯё Кашя-памир - “кӯли Кашяпа” номидаанд. Дар забони санскритӣ “мир” ба маъноӣ “бахр” омадааст [20, 58].

Мултон: номвожаи топонимӣ шаҳреро дар Ҳинд ифода карда, дар сарчашмаҳо дар бораи ин топоним чунин маълумот оварда шудааст: “Мултон шаҳре бузург аст аз Ҳинд ва андар ўяк бут аст саҳт бузург ва аз хама Ҳиндустон ба ҳаҷ оянд ба зиёрати он бут. Ва номи он бут Мултон

аст. Ва чое устувор аст бо кундуз” [70, 45]. Дар “Энсиклопедияи советии тоҷик” оварда шудааст, ки: “**Мултон** дар нимаи аввали ҳазораи 1 то мелод бунёд ёфтааст. Онро соли 326 то мелод Искандари Мақдунӣ забт кард. Соли 713 Мултонро арабҳо ишғол намуданд. Асри 8 - маркази давлати мусулмонӣ, асри X маркази давлати қарматиён. Асри XI шаҳрро Маҳмуди Ғазнавӣ ба даст дароварда, асри XII дар ҳайати давлати Ғуриён, аз соли 1228 тобеи салтанати Деҳлӣ буд. Соли 1398 онро Амир Темури ва соли 1527 Бобур забт намуданд. То соли 1572 ба Империяи муғулҳо дохил мешуд. Соли 1849 Мултонро мустамликадорони англис ба тасарруфи худ дароварданд. Баъди тақсимои Ҳиндустон (1947) ба территорияи Покистон дохил шуд [205]. Дар тазкираи Давлатшоҳи Самарқандӣ омадааст: “*Ва подшоҳи Мултон бо султон сулҳ кард ва Алоуддин Кайқубод, ки подшоҳзодаи аслии Ҳинд буд, духтар ба султон дод ва султонро дар диёри Ҳинд се солу ҳафт моҳ салтанат ба истиқлол даст дод*” [1, 149]. Ё худ: “...*Ва подшоҳи Мултон бо султон сулҳ кард ва Алоуддин Кайқубод, ки подшоҳзодаи аслии Ҳинд буд, духтар ба султон дод ва султонро дар диёри Ҳинд се солу ҳафт моҳ салтанат ба истиқлол даст дод*” [20, 149].

Димишк: дар асар се маротиба мавриди қорбурд қарор гирифтааст ва аз забонҳои сомӣ иқтибос шудани ин номвожа дар сарчашмаҳо [20, 42] ишора карда шудааст. Дар асар омадааст: “*Падари ӯ Муовия ибни Абдуллоҳ ба рӯзгори Муовия ибни Абусуфён дар Димишк мутаваллид шуд*” [1, 217].

Юнон: муаллифи «Ғиёс-ул-луғот» онро дар шакли «Явнон» оварда, чунин шарҳ додааст: “Мулкест дар иқлими панҷум, дохили Рум, ки ба номи Явнон ибни Ёфис ибни Нуҳ обод шуд” [20, 416]. Ономастикашинос О. Ғафуров дар шарҳи ин ном ба доштани ҳақимону файласуфони бузурги ҷаҳонӣ ва нотакрор ишора намудааст: “Юнон шаҳре буд аз ин Асинос (Отин) андар қадим ва ҳамаи ҳақимон ва файласуфон аз ин ноҳияти Асинос хостаанд. Юнон - кишвари эллинҳо ном дорад” [20, 128].

Дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ “Тазкират-уш-шуаро” омадааст: “*Ва азгар масалан, Муҳаммад Чарир ат-Табарӣ ва Ҳамзаи Исфаҳонӣ ва Истаҳрӣ ва муаррихону ҳақимони Юнон зинда будандӣ, аз уҳдаи ушри ашшре аз зикри мақомот ва ҳолоти ин хусрави Рустамдили Сухробманиш берун натавонистандӣ омад*” [1, 476].

Дар баробари топонимҳои эрониасл ва арабӣ ҳамзамон, дар асар номҳои дигари мавзешҳои ҷуғрофӣ низ истифода гардиданд, ки аз рӯи баромади забониашон ба номҳои туркӣ-муғулӣ тааллуқ доранд. Омилҳои воридшавии вожаҳои туркӣ ба забони форсӣ-тоҷикӣ, албатта, сабабҳо хоси худро дорад ва дар тури таърих дар натиҷаи муносибатҳои байниҳамдигарӣ чунин калимаҳо ворид гардидаанд ва дар забони шеър низ мавриди қорбурд қарор гирифтаанд. Ин нуқтаро академик Бобочон Ғафуров дар «Тоҷикон» чунин ба қалам овардааст, ки аз асрҳои охирини то мелод ва аз ибтидои асрҳои мелод сар карда, ба Осиёи Миёна дар баробари омадани гурӯҳҳои эронизабон, инчунин қabilaҳои туркзабон низ омадан мегиранд. Алалхусус, фақат дар давраҳои Ҳокони турк ба Осиёи Миёна хеле зиёд қabilaҳои туркзабон омада, маскун гардиданд, аз асрҳои VI - VIII сар карда, дар таърихи этникии Осиёи Миёна мақоми муайяне пайдо кардан гирифтаанд.

Топонимҳои мазкур шаҳодат аз он медиҳанд, ки шуарои асрҳои X - XV - и адабиёти форсу тоҷик, ки муаллифи «Тазкират-уш-шуаро» дар асари худ аз онҳо ёдоварӣ намудааст, дар шеърҳои калима ва вожаҳои забонҳои дигарро истифода менамуданд. Ва ҳамзамон, нишонаи онро дорад, ки ин вожаҳо аллақай дар забони оммаи васеъ мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Аз таҳлили забонии топонимҳои асари Давлатшоҳи Самарқандӣ маълум мегардад, ки дар он ба ғайр аз топонимҳои мутааллиқ ба забони форсии тоҷикӣ, ки қисмати зиёдтари номҳои ҷуғрофии асарро ташкил медиҳанд, ҳамзамон, номҳои ҷуғрофии ба забони арабӣ, туркӣ, муғулӣ, ҳиндӣ ва дигар забонҳо дахлдошта низ истифода гардидаанд. Дар

давоми таърихи мавҷудияти худ ин номвожаҳо мавриди истифода қарор гирифта, аксарияти онҳо то ба замони мо низ омада расидаанд.

2.2. Таҳлили сохтори морфологии топонимҳои “Тазкират-уш-шуаро”-и Давлатшоҳи Самарқандӣ

2.2.1. Мулоҳизаҳои муқаддимаӣ

Дар ин қисмати қорамон мо хусусияти сохторию калимасозии топонимҳои «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандиро мавриди таҳқиқ қарор додем.

Тазаккур бояд дод, ки дар забоншиносӣ таҳлили хусусияти сохторию калимасозии номвожаҳои мавзёҳои ҷуғрофӣ ё худ дар маҷмӯъ ономастика аз масъалаҳои хеле муҳим ба шумор меравад. Дар ин қисмат, пеш аз ҳама, хусусияти сохтории вожаҳо, методҳои омӯзиш ва таҳқиқи вожасозӣ, нақши калимасозӣ дар ташаккули ономастика, пешванду пасвандҳои номвожасоз, формантҳои номвожасоз ва шаклҳои калимасозии онҳо мавриди пажӯҳиш ва омӯзиши ҳаматарафа қарор мегиранд.

Дар ономастикашиносӣ ба ин масъала олимони соҳа, аз қабили В. А.Никонов, Н. В. Подолская, С. Роспанд, А. Л. Хромов, Воробёва, Кореланова ва дигарон таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуданд ва дар қорҳои таҳқиқотиашон андешаҳои бикрро ҷиҳати равшанӣ андохтан ба ин масъала пешниҳод намудаанд. Дар баробари усулҳои таҳқиқи сохтории номвожаҳо, ин муҳаққиқон ҳамзамон истилоҳҳои хосаро мавриди қорбурд қарор додаанд, ки албатта, бо баъзе ҷузъиётҳои аз ҳамдигар фарқдоранд.

Минбаъд ин таҳқиқот дар қорҳои илмии муҳаққиқони забоншиноси тоҷик Р. Х. Додихудоев, Н. Офаридоев, О. Муҳаммадҷонов, Ш. Исмоилов, Ҷ. Алимӣ, С. Сулаймонов, А. Абдунабиев, Д. Ҳомидов, С. Абдуллоева, С. Қурбонмамадов, Д. Майнусов, М. Шодиев, С. Холиқназарова, Ш. Рустамшоҳ ва дигарон, ки

ба омӯзиш ва таҳлилу баррасии номвожаҳои асарҳои бадеӣ ва маҳалҳои аҳолинишин бахшида шудаанд, инъикос ёфтааст. Олимони ономастикашиносии зикршуда дар таъба ба андешаҳои олимони хориҷӣ дар таҳлилу сохторию калимасозии номвожаҳо, баҳусус топонимҳои қорҳои зиёдро анҷом доданд ва методу усулҳои омӯзиши онро низ пешниҳод намуданд.

Дар таҳлилу баррасӣ ва пажӯҳиши сохторию топонимҳои номшиносии тоҷик Олимҷон Маҳмадҷонов суҳан ронда, иброз намудааст, ки: «Яке аз бахшҳои муҳим ва барои илми забон судманд омӯзишу таҳқиқи хусусиятҳои сохторию калимасозии номҳои ҷуғрофӣ ба шумор меравад, ки дар он, пеш аз ҳама, нақш ва вазифаи анъанаҳои номсозӣ, пешванду пасвандҳо, шаклҳои калимасозии сохторию онҳо мавриди таҳлилу омӯзиш қарор мегирад» [34, 8].

Муҳаққиқи рус ва яке аз ономастикашиносони варзида А. В. Суперанская перомунӣ аломатҳои гуногуни номҳои хос ҳарф зада, хусусияти сохторию грамматикиро аз дараҷаҳои бисёр муҳим дар номшиносӣ меҳисобад, ки ин хусусият исмҳои хосро аз дигар воҳидҳои забон ҷудо мекунад. Дар ин раванд таъкид менамояд, ки "... ки ҳар як қабат ва намуди ономастикӣ меъёрҳои таснифоти сохторию худро дорад [124, 246].

Бо дарназардошти ин метавон гуфт, ки яке аз усулҳои пажӯҳиши топонимҳои ин таҳқиқи сохторию морфологӣ онҳо ба шумор меравад. Дар ин бора ономастикашиносии тоҷик Ҷ. Алимӣ, ба аҳаммияти таҳлилу сохторию ономастика тавачҷуҳ карда, дуруст қайд намудааст, ки: "...Тавассути он қолибҳо намудҳои онимӣ ва лексемаю аффиксҳои ошқор мешаванд, ки онҳоро пурра мегардонанд. Чунон таҳлиле, ки дар марҳилаҳои муайян муфид буда метавонад, бидуни истифодаи далелҳои фарҳангӣ-таърихӣ наметавонад вучуд дошта бошад. Ин роҳу восита ва усул фақат ҳамоно вақт метавонад самаранок бошад, ки муҳаққиқ алаққай соҳиби концепсияи ономастикӣ худ буда бошад» [9, 79].

Муҳаққиқи номшинос С. Роспонд номҳои топонимиро ба чунин гурӯҳҳо ҷудо мекунад: 1) исми сода, ки форманти надоранд; 2) номҳое, ки тавасути суффиксу префиксҳо ташаккул ёфтаанд; 3) номҳои таркибӣ. И. А. Воробёва бошад дар асоси таҳлили топонимияи русӣ чунин қолабҳои сохтори сарфию нахвӣ ва калимасозиро муайян кардааст: 1) номҳои аффиксдор; 2) нахвӣ беаффикс - номи топонимие, ки форманти надорад; 3) топонимҳои мураккаб; 4) топонимҳои таркибӣ; 5) қолаби ҷумла. Ономастикашиноси барҷастаи тоҷик А. Л. Хромов дар таҳлили сохтори топонимҳо чунин гурӯҳбандиро муайян ва пешниҳод намудааст: 1) асос – исми бе ягон унсур иловагӣ; 2) топонимҳои сохта, ки тавасути форманти сохта шудаанд; 3) топонимҳои мураккаб; 4) топоним-ибораҳо [132, 8].

Дар тақриб ба ин андешаи олимони шинохтаи тоҷик мо низ топонимҳои асари давлатшоҳи Самарқандиро аз рӯи сохта ва таркиб ба чунин гурӯҳҳо ҷудо намудем:

2.2.2. Топонимҳои содаи асар

Қисмати аввали топонимҳои асарро топонимҳои сода ташкил медиҳанд. Дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ ин нахвӣ топонимҳо ба таври фаровон ба қор бурда шудаанд. Топонимҳои сода гуфта, он номвожаҳо дар назар дорем, ки танҳо аз як реша иборат мебошанд ва бе иштироки пешванду пасвандҳо сохта шудаанд.

Ғӯр: номи шаҳре аст дар Афғонистон. Ин номвожа аз як реша иборат мебошад ва дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ чунин омадааст: *“Ва дар тахти Ҳироту Ғӯр ва музофоти он диёр Оли Қарт чанд гоҳ мулк будаанд...”* [1, 254].

Ироқ: номи вилоят ва мамлакат дар асар қаламдод карда шудааст. Асари таърихӣ-ҷуғрофӣ “Ҳудуд-ул-олам” дар тасвири ин макон нигоштааст, ки ноҳияест, машриқи вай баъзе ҳудуди Ҳузистон аст ва баъзе ҳудуди Қибол ва ҷануби вай баъзе халиҷи Ироқ аст ва баъзе

бодияи Басра ва мағриби вай бодияи Басра аст ва они Куфа [70, 97]. Дар тазкира оварда шудааст: “*Ва девони Хоҷа Маҷдуддин дар **Ироқ** шуҳрате азим дорад ва латоифу зароифи ӯ байна-л-хавосси ва-л-авом мазкур асту машҳур...*” [1, 174].

Калот: ин номвожа низ ба гурӯҳи топонимҳои сода ворид гардида, номи қалъа ё деҳаи калонро, ки дар сари кӯҳ ё теппае ҷо гирифта бошад, ифода менамояд: “*Ва аз Тӯс ва Родикон паноҳ ба қалъаи **Калот** бурд ва Аҳмадхон қалъаро муҳосира натавонист кард...*” [1, 174].

Марв: дар асар номи хиттае ба қалам дода шудааст ва аз нигоҳи сохт ба топонимҳои содаи асар дохил мешавад. “*Султон мушоҳара ва ҷомагиву идрораи фармуд ва дар он сафар то **Марв** мулозими даргоҳ буд ва дар он ҳин чанд қасида арз кард...*” [1, 96].

Нисо // Насо: дар фарҳангномаҳо чун номи яке аз шаҳрҳои қадимаи эронӣҳо ба қалам дода шудааст, ки пойтахти Порт будааст ва харобаҳои ин шаҳр то ҳоло дар ҳудуди Туркманистон мавҷуд аст. Ҳамзамон, чун вожаи арабӣ ба маънои “зан”, “занҳо” низ омадааст: “*Ва салтанати Хоҷа Алии Муаййид аз вилояти **Нисо** то вилояти Тун ва Қоин ва аз ҳадди Ҷом то Домгон ҳаждаҳ сол буд ва ҳафтоду се сол умр ёфт*” [1, 272].

Омул: дар тазкира як маротиба мавриди истифода қарор гирифтааст ва ба номвожаҳои содаи асар дохил мешавад: “*Ва ҳукамо тире мучавваф кардаанд, аз симобу адвия пур карда ва қувват дода, то дар вақти тулӯи офтоб муқобили офтоб андохт ва ҳарорати офтоб онро ҷазб карда ва аз ҳудуди Омул ба Марв расид*” [1, 75].

Рай: ҳамчун номи вилоят дар тазкира оварда шудааст. Дар луғатнома номи шаҳре, ки дар 9 километри ҷануби бандари Бумишаҳри кунунӣ қарор гирифтааст ва шакли қадимаи топоними Рай *Riṣṣah* буда, маънояш фузунӣ фаровонист [166, 938]. ...Султон Масъуд ибни Муҳаммад ибни Маликшоҳ дар вилояти **Рай** ба вақти азимати Мозандарон нузул кард ва лашкарӣни ӯ дар мазореи аҳолии **Рай** чаҳорпоён гузоштанд ва берасмиву безабтӣ мекарданд [1, 90].

Рум: чун номвожаи ифодакунандаи мавзеи чуғрофӣ аз рӯи таркиб сода буда. Номи мамлакат, шаҳро ифода менамояд. Дар фарҳанг маънои луғавии “рум” “мӯйи зери ноф” тавзеҳ дода шудааст. Давлатшоҳи Самарқандӣ овардааст: *“Ва Мавлоно Баҳоуддин Валад чанд сол дар Рум ба илму ифода ва мансаби муқаддамову пешвоии уламои рӯзгор гузаронид”* [1, 190].

Сарой: дар асар чун номи мавзеъ ба қалам дода шудааст ва аз ҷиҳати луғавӣ маънои иморати калон, қаср, ҳавлӣ, хонаву ҷойро ифода менамояд ва чун топоними сода дар тазкира кор фармуда шудааст: *“...Дар аснои он ҳол Туқтамишхон аз Дарбанд қасди Табреш кард ва баъд аз ғатҳи он диёр Шайхро ба фармони манкуҳаи хон ба диёри дашти Қипчоқ, ба шаҳри Сарой бурданд ва муддати чаҳор сол Шайх дар шаҳри Сарой буд”* [1, 306].

Синд: номи вилояте ҳаст дар Покистони кунунӣ ва ҳам дарёе бо ин ном маъруф мебошад. Дар луғатномаҳо ба маънои “фарзанди ғайримашрӯъ, фарзанди ғайриқонунӣ, ҳаромзода ва нотанӣ” тавзеҳ ёфтааст. Дар тазкира оварда шудааст: *“Ва Ироқӣ сафари Синд ва роҳи Мултон ва Ҳинд пеш гирифт ва ба хидмати шайх Баҳоуддин Закариё пайвастан...”* [1, 190].

Сова: ин топоним ҳам чун номи шаҳр ва ҳам чун номи вилоят дар асар истифода шудааст: *“Ва Қозӣ Имом ва Хоҷа Фазлуддини Турка, ки аз бузургони уламои Исфаҳон буда дар шаҳри Сова ҳукми куштан кард...”* [1, 318].

Кобул: чун топоними сода дар асар мавриди корбурд қарор гирифтааст ва дар асари чуғрофии “Ҳудуд-ул-олам” омадааст: “Кобул шаҳракест ва ўро ҳисорест муҳкам ва маъруф ба устуворӣ. Ва андар вай мусалмононанд ва ҳиндувонанд ва андар вай бутхонаҳост. Ва ройи Қиннавҷро мулк тамом нагардад, то зиёрати ин бутхона накунад. Ва ливои мулкаш ин чо банданд” [70, 69]. Дар тазкираи Давлатшоҳи Самарқандӣ овардааст: *“Ва султон Ҷалолуддин дар навоҳии Банҷаҳир, ки*

аз аъмоли **Кобул аст**, лашкари муғулро бишкаст ва Чингизхонро зарурат шуд аз ақибӣ султон **Чалолуддин рафта ба нафси худ**” [1, 149].

Тун: номи вилоят аст ва дар луғатнома ба маънои «гулхани хаммом», гулаҳ» омадааст. Аз рӯйи сохташон ба топонимҳои сода дохил мешавад. Дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ омадааст: “*Ва гӯянд, ки асли ӯ аз Тун аст ва дар шаҳри Сабзавор мутаваттин буда ва дар ибтидои ҳол аламдорӣ кардӣ*” [1, 405].

Тур: топоними содаи «Тазкират-уш-шуаро» ба шумор рафта, дар шарҳи ин топоним луғатномаҳо овардаанд, ки “ба маънои мутлақи кӯҳ аст ва ба забони сурёни низ кӯҳро гӯянд, ки Мӯсо алайҳиссалом тозаманиш бар он шуда буд, онро **Тури Сайиyo** ном аст ва фақат **Тур** низ истеъмол кунанд [160, 71]. Дар “Бурҳони қотъ” **Тур** ба маънои гиёҳе бошад турушмаза, ки онро дар ошҳо кунанд. Дар асар хангоми овардани порае чанд аз эҷодиёти шоир **Хоча Хумомуддини Табрeзӣ** ин топоним истифода шудааст:

*Ҳаст дар майдони миқоти камоли кибриё-т,
Сад ҳазорон Туру бар ҳар Тур Мусое дигар* [1, 373].

Хито // Чин: топоними мазкур дар ҳар ду шакл дар асар мавриди истифода қарор гирифтааст ва ҳар ду шакли он аз нигоҳи сохт сода мебошанд. Дар фарҳангнома чунин шарҳу тавзеҳ ёфтааст: “**Чин I** چين 1. шикан, баҳамкашидагӣ дар пӯсти рӯй, ожанг. 2. печ, гирех, хаму тоб дар мӯй, абру: чини зулф, чини абру. 3. шикан ва қати либос: чинҳои курта; чин дар чин - печ дар печ, хам андар хам; чин ба абру овардан (фикандан) абру ва пешонаро чиндор, ожангдор кардан, осори хашм ва норозигӣ зоҳир кардан; абру чин кардан хашмгин шудан, ҳолати ғазаб ба худ гирифтан; чин ба абру фитодан а) киноя аз андӯхгин шудан, маҳзун гаштан; б) киноя аз пиру нотавон шудан; чин ба чабин - хашмгин, ғазабнок; чин-чин-чиндор, ожангдор, серожанг. **Чин II** 1. چين сулолае аз подшоҳони Чин, ки 321-207 то мелод ҳукмфармоӣ кардаанд. 2. қисмате аз Осиёи Марказӣ дар ҳудуди байни кӯҳҳои Тиёншон, Олой ва Помир,

ки Туркистони Шарқӣ ё Туркистони Чин номида мешуд ва музофоти Кошғар ва Хуталонро дар бар мегирифт: “Вилояти Шинҷони (Синтсзяни) Хитои имрӯза; хоқони Чин номи умумии фармонравоёни Туркистони Шарқӣ” [176, 553]. Дар тазкира омадааст: “*Ва дар ансоби салотини Хито ва ақсои Ҳинд ва ҳолоти яҳуду қайсаро ва гайриҳим итнобе мекунад*” [1, 464]. Ва ё худ дар шакли “Чин” омадааст: *...Ва ин хайр бар ҷамеи хайроти шарифаи шараф дорад ва Маиҳади муқаддаса аз ин ҷӯй раиши бихишти барин ва гайрати ниборхонаи Чин хоҳад шуд* [1, 463].

Чом: ба маънои қадаҳ, пиёлаи майхӯрӣ омада, дар асар чун топоними сода номи вилоят ва навоҳиро ифода намудааст. Чунончи: “*...Марде мустаид ва фозил буд ва обову аҷдоди ӯ қузоти вилояти Чом будаанд*” [1, 179].

Шероз: номи шаҳру мамлакат ба қалам дода шудааст ва дар “Зайн-ул-ахбор” яке аз шаҳрҳои бинокардаи Кайқубод: “Ва Қубод Бобул-абвоб бино кард ва Хулвону Аррагон ва Қубохурраву Бардаа ва **Шероз**. Ин шаҳрҳо ӯ бино кард” [15, 79]. Давлатшоҳи Самарқандӣ овардааст: “*...Ҳикоят кунанд, ки шайх дар охири ҳол дар Шероз зовияе дар беруни шаҳр ихтиёр кард ва аз савмаи худ берун наёмадӣ ва ба тоату ибодату мувоқибат иштигол доштӣ*” [1, 197].

Ҳамзамон, дар асар топонимҳои зиёди дигар, ки аз ҷиҳати сохт ба гурӯҳи топонимҳои сода дохил мешаванд, мавриди истифода қарор гирифтаанд. Чунончи: **Ачам** [1, 58]; **Каш** [1, 302]; **Кеш** [1, 229]; **Будна** [1, 95]; **Балх** [1, 98]; **Биёр** [1, 264]; **Бозир** [1, 191]; **Дачла** [1, 226]; **Зова** [1, 187]; **Куч** [1, 243]; **Қубо** [1, 172]; **Қум** [1, 223]; **Миср** [1, 225]; **Соф** [1, 312]; **Сӯч** [1, 340]; **Хоф** [1, 218]; **Ҳимс** [1, 42]; **Ҳинд** [1, 315] ва амсоли инҳо истифода гардидаанд. Муаллиф дар лаҳзаҳои гуногун аз ин намуди топонимҳо корбарӣ намудааст.

2.2.3. Топонимҳои сохтаи асар

Топонимҳои сохта яке аз навъҳои серистеъмол ва ҳам ташаккулёфтаи номвожаҳои ҷуғрофӣ ба ҳисоб мераванд. Вобаста ба

хусусияти ин навъи топонимҳо муҳаққиқони соҳа корҳои зиёдро ба анҷом расонидаанд ва роҳҳои сохташавии онҳоро муайян ва пешниҳод намудаанд. Дар сохташавии ин навъи топонимҳо муҳаққиқон аффиксатсияро воситаи маъмултарини ташаккулёбии топонимҳо ҳисоб менамоянд ва серистеъмолтарини онҳо пасванд ё худ анҷомаҳо ба шумор мераванд. Ба воситаи пасвандҳо сохта шудани топонимҳо дар забоншиносӣ маъмул аст ва дар осори шуарои асрҳои X-XVI, ки дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ намунаҳо аз эҷодиёти онҳо оварда шудааст ва ҳам дар тасвири ҳаёту фаъолияти онҳо аз ҷониби ҳуди муаллиф чунин намуди топонимҳо зиёд ба назар мерасанд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар ташаккули топонимҳои сохтаи асар нақши анҷома ё худ формантҳо хеле зиёд аст. Муҳаққиқи ономастикашинос Р. Х. Додихудоев зимни таснифи топонимҳои сохта анҷома ё худ формантҳои топонимсозро ба чунин гурӯҳҳо ҷудо намуда буд: 1) формантҳое, ки морфема ё соза (пасвандҳо)-и қадима доранд; 2) формантҳое, ки маънои луғавиашон тавассути таҳлили семантикии мавод маълум карда мешавад; 3) формантҳое, ки маънии луғавиашонро аз даст надодаанд ва ба сифати калимаҳои маъмулӣ ва ё истилоҳоти топонимӣ истифода карда мешаванд [129, 130, 131, 132, 134].

Топонимшинос Ҷ. Алимӣ бошад, нақши анҷомаҳоро дар сохташавии топонимҳо чунин ба қалам додааст: «Таҳлил ва таснифи формант (анҷома)-ҳои топонимсоз дар таҳқиқи топонимия аз бисёр ҷиҳат муфид буда, барои муайян намудани хусусияти луғавию маъноӣ ва сохторию калимасозии топонимҳо нақши муҳим мебозад. Ба ин восита сермаҳсулӣ ва ё каммаҳсулии ин ё он топоформантро дар ин ё он минтақаи алоҳида муайян намуда, нақши онҳоро дар ташаккули топонимия умуман рушан намудан мумкин аст» [6, 7, 9, 10].

Анҷомаҳо дар ташаккули топонимҳои мавқеи хоса доранд ва яке аз воситаҳои сермаҳсули рушду ташаккули номҳои мавзёҳои ҷуғрофӣ ба шумор меравад. муҳаққиқони соҳа В. Н. Топоров ва О. Трубочёв "...Самарай таҳлили анҷомаҳои номсоз (формантҳо) аз он иборат аст, ки

мо ҳар дафъа ҳатталимкон бо чанд мисоле сару кор дорем, ки бо як форманти умумӣ муттаҳид шудаанд. Гузашта аз ин, таҳқиқ ва пажӯҳиши ҳамагуна номвожа аз анҷомаҳо ибтидо мегирад ва ба андешаи мо, дар мадди аввал роҷеъ ба муҳити ташаккули онҳо ва мансубияти этникии топонимҳо равшани таърихӣ мебахшад. Таҳлилу баррасии анҷомаҳо баъдан барои муайян намудани қишрҳои забонии топонимҳо имкон медиҳад. Ба замми ин, усули мазкур дар таҳлилу баррасии табақабандӣ аз ҷиҳати этникӣ ва морфемавӣ ёрӣ мерасонад" [35, 21].

Дар така ба ин бархе аз анҷомаҳои топонимсози асарро бо овардани мисолҳо мавриди таҳлил қарор додем, ки асосан, аз инҳо иборат мебошанд:

Анҷомаи –иён:

Бо ин анҷома дар асар баъзе топонимҳо дучор гардида, ин анҷома шакли ҷамъро ифода менамояд.

Аргийён: ин номи мавзеи ҷуғрофӣ бо анҷомаи «-иён» ташаккул ёфтааст ва муаллиф дар асар овардааст: *“Вафоти Мавлоно Ҳасани Салимӣ дар вилояти Чаҳон ва Аргийён буда...”* [1, 407].

Бомийён: топониме, ки бо анҷомаи «-иён» ташаккул ёфтааст ва номи мавзеи ҷуғрофиро ифода менамояд. Дар асар оварда шудааст: *“...ва ба роҳи Бомийён ба Ғазнин рафт ва дар канори оби Синд ҳар ду лашкар ба ҳам сиёҳӣ намуданд”* [1, 148].

Хуриён: ин топоним низ бо анҷомаи «-иён» сохта шудааст ва чун номи аз нигоҳи таркиби сохторӣ сохтаи асар ба шумор меравад ва номи мавзееро ифода мекунад, ки дар Бистом вучуд дорад. Муаллиф овардааст: *“Хуриён қарияест аз Бистом ва Хоҷа Рустам марде хушгӯй ва латифтабъ буда, аҳёнан амалдорӣ кардӣ”* [1, 351].

Ҳамдунийён: дигаре аз номи мавзеи ҷуғрофии асари Давлатшоҳи Самарқандӣ мебошад, ки бо анҷомаи номсози «-иён» сохта шудааст. Ҳангоми овардани байте аз ашъори шоир ин номи деҳа низ мавриди қорбурд қарор гирифтааст:

*Назар бар ҳамду бар ихлоси ман кард,
Деҳи Ҳамдуниёро хоси ман кард [1, 135].*

Анчомаи–а:

Анчомаи «-а» аз маъмултарин формант ё пасванди топонимсоз ба ҳисоб меравад ва дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ номҳои зиёди ҷуғрофӣ бо ин анчома дучор гардиданд.

Андода: маънои луғавии “андод” амсол, назир, монанд, ҳамтоён мебошад. Дар асар мавзеи ҷуғрофиест, ки муаллиф макони таваллуди Мавлоно Муиниро дар ҳамин қария ба қалам додааст ва чунин овардааст: “Ва мавлиди мубораки Мавлоно Муинӣ қария Андода аст...” [1, 319].

Басра: номи шаҳр аст ва пайдоиши ин ном доштани ба санги сафед алоқамандии зиёд дорад ва ба гурӯҳи топонимҳои сохтаи асар дохил мешавад. Баср - 1. бисёр; 1. чизе аз тан барҷаста, обилареза, ки бар андом барояд; 2. заминест, ки сангҳои он монанди санглох сӯхтааст, аммо сафедранг; 3. регии часбида ба замин, ки чун онро кананд, об пайдо гардад [249]. Дар асар омадааст: “*Чун соҳибқиронӣ дар ҷабини оламорияи оини сарварӣ тафаррус кард, Форсро то ҳадди Басра ва Хузистон бад-ӯ арзонӣ дошт*” [1, 349].

Зова: чун номи вилоят дар асар мавриди қарор гирифтааст ва аз «зов» - дара, шикӯфии байни кӯҳҳо, гузаргоҳи танг дар кӯҳҳо ва анчомаи «-а» таркиб ёфта, ба топонимҳои сохтаи асар дохил мешавад. Дар асар омадааст: “*Ва дигар ба иттифоқи шайх ба қасди малик Ҳусайни Қарт лашкар кашид ва малик бо эшон дар вилояти Зова масоф дод*” [1, 349].

Салома: номи қарияест ва аз вожаи «салом» - сулҳ, ошӣ, амну амонӣ, дуруду таҳният ва анчомаи «-а» таркиб ёфтааст. Дар асар чун номи мавзеи ҷуғрофӣ чунин қаламзад шудааст: “*Аммо Муҳаммади Музаффар аслан хуросонист ва гӯянд аз қарияи Салома аст, мин аъмоли вилояти Хоф*” [1, 243].

Инчунин дар «Тазкират-уш-шуаро» -и Давлатшоҳи Самарқандӣ топонимҳои дигари сохта, аз қабилӣ Муғиса–номи қария [1, 263], Мароға–номи мавзеи ҷуғрофӣ [1, 161], Мосула [1, 128], Сова–номи шаҳр ва ҳам вилоят [1, 249, Сомира [1, 80], Ҳувайза–номи вилоят [1, 272] ва амсоли инҳо мавриди истифода қарор гирифтаанд ва топонимҳои сохтаи асарро ташкил додаанд.

Анҷомаи - ӣ:

Анҷомаи «-ӣ» низ дар сохтани номҳои мавзеҳои ҷуғрофӣ ширкати фаъол дорад ва хеле серистеъмол мебошад. Ҳангоми мутолиаи асари Давлатшоҳи Самарқандӣ топонимҳое дучор гардиданд, ки бо анҷомаи мазкур сохта шудаанд, чунончи:

Қаршӣ: аз мавзеҳои ҷуғрофист, ки се маротиба дар «Тазкират-уш-шуаро» мавриди қарор гирифтааст. Чунончи: *“Ва дар ҳудуди Поймурғ, ки аз аъмоли Қаршӣ аст, ки дар қадим он вилоятро Насаф мехондаанд, масофе азим даст дод ва шикаст бар ҷониби султон афтод”* [1, 116].

Сорӣ: дар луғатнома дар таҳлили вожаи “сор” чунин маълумот оварда шудааст: 1. Сор سار – пасванд: 1. ҷузъи пасини баъзе калимаҳои мураккаб, ки маънои зиёда ва фаровониро ифода мекунад: кӯхсор, сангсор, чашмасор; 2. ҷузъи пасини баъзе калимаҳои мураккаб, ки сифат месозад, ё ба калима маънои монандиро медиҳад: шармсор, хоксор, девсор; 3. ҷузъи пасини баъзе калимаҳои мураккаб ба маънои сар: нагунсор; 2. Сор سار – исм: парандаест хушовози сиёхранг, ки холҳои сафед дорад, ба сабаби хашарахӯр ва малаххӯр буданаш ба хоҷагии кишлоқ ғоиданок аст; сорақ; соҷ; 3. Сор.а. 1. шутур, ноқа; 2. интиқом, хунхоҳӣ, талаби хун қардан [249]. Хиттаест, ки дар асар аз он ёдрас гардидааст ва чун номи мавзеи ҷуғрофӣ қаламзад гардидааст: *“Марди некӯсухан ва хушмуҳовара ва зеботабъ буда ва дар хиттаи Сорӣ ва Омул ва Дорулмарз сухани ӯ овоза дошт ва аз ақрони Мавлоно Қотибӣ аст”* [1, 356].

Ҳарӣ: дар луғатномаҳо омадааст: “Ҳар – а. исм: гармо, ҳарорат, тафс [249]. Дар тазкира чун номи шаҳр мавриди корбурд қарор гирифтааст: “*Ва нимшаб ба навоҳии турбати анбарсиришти Пири Ҳарӣ Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ расид...*” [1, 484].

Анҷомаи мазкур низ дар сохтани номҳои мавзӯҳои ҷуғрофӣ мавқеи махсуси худро доро мебошад.

Анҷомаи–ия:

Ин анҷома тобиши маъноӣ мансубиро ифода мекунад ва бархе аз топонимҳои дар асар овардашуда бо ин анҷома таркиб ёфтаанд. Ин анҷома дар забони арабӣ бештар хусусияти мансубиро нисбат ба макон, ба шахс, ба замон ифода мекунад ва дар таркиби топонимҳои мансуб ба забонҳои дигар, ки шакли муаррабро гирифтаанд, дучор мешавад.

Рашидия: чун номи иморати бузург истифода гардида, аз вожаи «рашид» ва форманти «-ия» таркиб ёфтааст ва чун топоними сохтаи асар ба шумор меравад. Чунончи: “*Ва ӯ вазири фозил буда, дар Табрез иморати Рашидия ӯ сохтааст ва аз он олитар иморате дар иқлим нишон намедиҳанд*” [1, 210].

Султония: бо ин ном дар асар номи гунбаз ва ҳам номи шаҳр ёдрас қарда шуда, чун топоними сохтаи бо анҷомаи «-ия» таркибёфта ба шумор меравад. “*Ва аз Султония то Куч ва Муқрон ӯро мусаллам шуд ва истиқлоли ӯ ба мартабае расид, ки мулуки атроф аз ӯ мутаваҳҳим буданд*” [1, 243].

Шоҳрухия: ин топоним низ бо анҷомаи «-ия» сохта шудааст ва ишора ба шаҳрест, ки аз ҷониби Шоҳрух сохта шудааст ва анҷомаи «-ия» шаҳре мансуб ба Шоҳрухро ифода менамояд. Дар асар омадааст: “*Ва Абдуллатиф бар тахти Самарқанд ҷулус қард ва Улугбеки Гурақонро ғумоштағони ӯ дар Шоҳрухия мадҳал надоданд*” [1, 339].

Анҷомаи–истон:

Вобаста ба анҷомаи “-истон” андешаҳои олимони соҳаро овардан хеле бамаврид аст, ки дар сохташавии топонимҳо чун макони зист мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Чунончи, забоншинос Додихудо

Саймиддинов овардааст: “Форманти–истон // истун дар забони форсии кадим stāhanam (чой, чойи зист) > авестой stāna > порсии миёна–stān //–estān”. Дар така ба ин андешаҳо метавон гуфт, ки ин анчома чун макони зист ва бисёриро ифода мекунад ва яке формантҳои сермаъсул дар сохташавии мавзёҳои ҷуғрофӣ хидмат менамояд.

Дар шарҳи ин формант андешаҳои муҳаққиқ Э. М. Мурзаев ҷолиби диққат аст: “... ин формант ба ҳиндии қадимӣ - sthanam- «чой», «маҳалли будубош», авестой ва форси қадимӣ – stana – «сутун», «чой», «макон» рафта мерасад. Дар форсии муосир – siton- «макон», «вилоят» маънӣ медиҳад. Ҷолиб он аст, ки форманти – stan-ро дар номҳои ҷуғрофӣ этимологҳо бо калимаи русӣ ва славянии «стан» («урду», «чойи шабгузаронӣ», «шаҳрчаи моҳидорон») қиёс менамоянд, ки аз ин ҷо «станок» (шаҳрчаи нақлиётӣ, истгоҳи муҳобиротӣ), истгоҳ, бандар, дидбонгоҳи сарҳад, дастгоҳ баромадаанд. Инчунин, дар вожаи русии “–стан”, ки дар номҳои ҷуғрофии Россия омадааст, низ нақш гузоштааст: Тёплый Стан, Красный Стан под Можайском, Станичное дар вилояти Тюмен ва ғайра [105, 85].

Дар «Тазкират-уш-шуаро» низ бо ин анчома топонимҳои бисёр дучор омаданд. Чунончи:

Гурчистон: топонимияе, ки бо анчомаи «-истон» сохта шудааст: “*Ва куффори Гурчистон аз садои кӯси лашқари зафарнайқараш кар гаитанд ва оби кар аз тараҳҳум бар эшон чаимҳо тар сохт...*” [1, 304].

Табаристон: номи мавзеи ҷуғрофист ва аз реша ва анчомаи “-истон” сохта шудааст ва чун топоними сохтаи асар ба ҳисоб меравад. Дар сарчашмаҳо омадааст: “Яке аз вилоятҳои таърихии Эрон аст. Истилоҳи Табаристон аз номи тапур (халқияти ғайриэроние, ки дар аҳди қадим дар наздиқиҳои соҳили ҷанубии баҳри Каспий мезист) бармеояд. Форсҳо онро Тапуристон, баъд бо таъсири забони арабӣ Табаристон номиданд. Табаристон дар охири давраи ҳукмронии Ашқониён вилояти алоҳидае шуда, дар замони Сосониён низ ҳамчун вилояти алоҳида боқӣ монд. Шоҳони сосонӣ ба ин вилоят намояндагони худро ҳоким таъин

мекарданд, ки онҳоро сипахбуд меномиданд. Табаристон ноҳияҳои байни музофоти Рай, Кумиш, баҳри Каспий, Дайлам ва Гелонро дар бар мегирифт... [205]. Муаллифи «Тазкират-уш-шуаро» овардааст: *“Ва бори дувум рахт аз Ироқи Аҷам ба диёри Табаристон ва Дорулмарз кашид ва дар шаҳри Астаробод иқомат намуд”* [1, 62].

Ғарҷистон: дар асар ҳамчун номи вилоят қаламдод шудааст ва дар таркибаш анҷомаи “-истон”-ро дорад. Дар асар омадааст: *“Асл ва маниши ӯ аз вилояти Ғарҷистон аст”* [1, 87].

Дехистон: дигаре аз топонимҳои сохтаи асар мебошад, ки анҷомаи «-истон»-ро дорад ва дар асар чунин корбарӣ гардидааст: *“Охируламр муборизони Ироқ бар муҷоҳидони Хуросон зафар ёфтанд ва султон Бобур ба тарафи Дехистон ва Насо гурехт ва султон Муҳаммад бар мулк сарварӣ ёфт”* [1, 379].

Курдистон: яке аз халқияти эронӣ, ки бо номи курд маъруфанд ва чамъи онҳо бо топоними Курдистон машҳуранд ва топоними мазкур аз лиҳози таркиб сохта буда, анҷомаи “-истон”-ро дар таркиби худ дорад. Дар асар танҳо як маротиба истифода гардидааст: *“Ва султон Муҳаммад аз навоҳии Кӯшики зари вайроншуда, ба ҷониби Курдистон ва навоҳии Бағдод фирор намуд ва Шохрух султон ба ҳудуди Қум ва Сова нузул кард...”* [1, 378].

Хузистон: ба гурӯҳи номвожаҳои сохтаи мавзёҳои ҷуғрофӣ дохил мешавад, ки форманти “-истон”-ро дар таркибаш дорад. Дар сарчашмаҳои таърихӣ омадааст: Дар ҳазораҳои 3-2 то мелод дар территорияи Хузистон давлати Элам вуҷуд дошт. Дар аҳди Сосониён дар Хузистон деҳқонӣ ривож ёфта буд, вале дар натиҷаи вайронгардидани системаи обёрӣ чорводории бодиянишинӣ ва ҳунармандӣ афзалият пайдо кард. Дар асри VII мелодӣ якҷоя бо тамоми ҳудуди Эрон ба ҳайати Хилофати араб дохил гардид. Хузистон то истилои араб (асри 7) ҳамчун Сузиана маълум буд. Дар асрҳои X - XI дар ҳайати давлати оли Буя, асрҳои XI - XII давлати Салҷуқиён ва асрҳои XIII - XV давлати Халоқуиён буд. Дар ибтидои асри XVI Хузистонро Сафавиён забт

намуданд [205]. Дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ омадааст: “*Чун соҳибқиронӣ дар ҷабини оламорояш оини сарварӣ тафаррус кард, Форсро то ҳадди Басра ва Хузистон бад-ӯ арзонӣ дошт*” [1, 349].

Қаҳистон: низ ба гурӯҳи топонимҳои сохтаи асар дохил мешавад ва аз анҷомаи “-истон” таркиб ёфтааст. Дар асар зимни тасвири ҳоли аҳволи Низории Қаҳистонӣ ин топоним истифода гардидааст. Чунончи: “*Марди латифтабъу ҳақимшева буд. Ва асли ӯ аз Барҷанди Қаҳистон аст. Ва суҳанони мақбулу дилпазир дорад*” [1, 224].

Инчунин, зимни мутолиаи «Тазкират-уш-шуаро» топонимҳои дигар ба мисли Тахористон [1, 442], Туркистон [1, 93], Кӯхдистон [1, 138] ва амсоли инҳо мавриди қорбурд қарор гирифтаанд, ки аз рӯйи сохташон ба гурӯҳи топонимҳои сохта дохил мешаванд, ки бо анҷомаи “-истон” таркиб ёфтаанд.

Анҷомаи–ак:

Дар бораи ин формант олимони соҳа андешаронӣ намуда, таърихи пайдоиши онро низ зикр намудаанд. Аз ҷумла, забоншиноси маъруфи тоҷик Д. Саймиддинов дар асар ин анҷомаро чунин шарҳ додааст: «Пасванди *-ag* (навишти паҳлавӣ *-ak<*-aka*) аз асоси замони ҳозира исми шахс ва сифат месозад, ки манбаи пайдоиши он шакли сифати феълии замони ҳозира маҳсуб мешавад. Дар забони форсии миёна бо ин роҳ луғати исмҳои фоил бештар ташаккул ёфтааст...» [52, 125]. Ин формант дар тули давраи сохтани номвожаҳо серистеъмол буда, дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ низ бо ин анҷома топонимҳо ба назар мерасанд. Чунончи:

Атрак: маънои луғавии “атр” – чизи хушбӯй маълуму маъруф аст ва дар луғатномаҳо ҳам **атр** –а. бӯи хуш, хушбӯй, ки аз чизе мебарояд ё аз гул ва чизҳои дигар ҳосил мекунанд, омадааст. Дар асар чун гидроним дар як маврид истифода гардидааст: “*Ва дар лаби оби Атрак бо хон масоф доданд ва хон бо вучуди он ки ҳафтод ҳазор мард дошт ва эшон дувоздаҳ ҳазор мард буданд, хонро бишикастанд*” [1, 265].

Рӯдак: номи мавзеи чуғрофӣ буда, аз вожаи “рӯд” ва анчомаи “-ак” сохта шудааст ва бо зодгоҳи сардафтари адабиёти классикии форсу тоҷик Устод Рӯдакӣ алоқмандии сахт дорад ва хеле маъруфу машҳур мебошад. Дар асар низ хангоми баёни шарҳу аҳволи Рӯдакӣ мавриди корбурд қарор гирифтааст: *“Ваҷҳи тахаллуси «Рӯдакӣ» гӯянд, бад-он ҷиҳат аст, ки ӯро дар илми мусиқӣ маҳорати азим буда ва барбатро некӯ навохтӣ. Ва баъзе гӯянд, ки «Рӯдак» мавзеест аз аъмоли Бухоро ва Рӯдакӣ аз он ҷост”* [1, 48].

Анчомаи–он/гон:

Тибқи сарчашмаҳои таърихӣ ва андешаи олимони соҳа анчомаи “-он” таърихи дуру дароз дорад ва он дар забони порсии қадим дар шакли “-ānam”, дар забони порсии миёна “- ān”, порсии нав “-ān” мавҷуд будааст ва дар забони адабии ҳозираи тоҷик бо пасванди “-он” баробар мебошад. Дар ин бора А. Л. Хромов чунин мулоҳиза меронад: «Топоформанти тоҷикии -он метавонад баромади духӯра дошта бошад: дар як маврид ба суффикси калимасози - он, ки аз эронии қадими - ана баромадааст, мувофиқат кунад, дар мавриди дигар, бо нишондихандаи шумораи чамъи -он (аз иронии қадими -anam) баробар аст. Тавасути топонимҳои бо анчомаи -он номҳои нуқтаҳои маскунӣ ва вилоятҳо сохта шудаанд. На ҳама топонимҳои осиемиёнагии -an (an)-дошта баромади тоҷикӣ доранд. Баъзе аз онҳоро дар асоси забони суғдӣ шарҳ додан мумкин аст. Дар ин маврид топоформанти -an ба суффикси суғдии -anam мувофиқат мекунад, ки ба воситаи он исму сифатҳо сохта шудаанд» [131, 60]. Дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ бо ин формант топонимҳои бисёр дучор гардиданд. Чунончи:

Турон: ин топоним низ ба гурӯҳи топонимҳои сохта дохил шуда, аз вожаи «Тур» - номи писари Фаридун ва анчомаи «-он» таркиб ёфтааст ва аҳли халқияти Туронро ифода менамояд. Дар тазкира омадааст: *“Ва бештари аҳли Эрону Турон ба балои он маҳозил солҳо гирифта буданд”* [1, 145].

Ховарон: ба маънии машриқ, шарқ омадааст ва анҷомаи “-он”-ро низ қабул кардааст ва чун топоними сохта дар асар мавриди корбурд қарор гирифтааст. Дар асар ҳам номи маҳалли маскунӣ ва ҳам номи даштро ифода менамояд. Чунончи: *“Ва баъзе бар онанд, ки Бобо аз аҳли вилоят буда ва аввал «Ховарӣ» тахаллус мекарда ва дар сонюлҳол ўро ҷазбае расид ва сару по бараҳна чанд сол дар дашти Ховарон мегардид”* [1, 391].

Чинорон: ин вожа шакли чамъи чинорро ифода намуда, анҷомаи “-он” ишора ба бисёриро дорад. Дар “Тазкират-уш-шуаро”-и Давлатшоҳи Самарқандӣ омадааст: *“...Дар ҳудуди Чинорон, ки ба навоҳии Исфароин ва Дарбанди Шукқон аст, миёни султон Муҳаммад ва Бобур баҳодур масоф даст дод”* [1, 381].

Разон: қаръест, ки дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ истифода гардидааст ва бо анҷомаи “-он” сохта шудааст. Чунончи дар макони мавлуди Ҳаким Фирдавсӣ овардааст: *“...Ва аз даҳқини Тӯс буда. Гӯянд аз қаряи Разон аст...”* [1, 66].

Инчунин, дар «Тазкират-уш-шуаро» топонимҳои бисёр бо анҷомаи “-он” мавриди истифода қарор гирифтаанд: Занҷон - навоҳӣ [1, 206], Моҳон –номи деҳ [1, 315], Сангон [1, 368] ва амсоли инҳо мавриди корбурд қарор гирифтаанд. Топонимҳои мазкур шаҳодат аз он медиҳанд, ки дар ташаккули номҳои мавзёҳои ҷуғрофӣ ин даврон низ ин анҷома серистеъмол будааст ва дар сохтани топонимҳо нақши муҳимро доро будааст.

Ҳангоми мутолиа ва таҳлили сохтори топонимҳо, ҳамзамон бо анҷомаҳои дигар низ, аз қабилҳои анҷомаи «-вон», «-вард», «-вор» ва амсоли инҳо дучор гардидем, ки дар сохтани топонимҳои «Тазкират-уш-шуаро» истифода гардидаанд.

2.2.4. Топонимҳои мураккаб

Қисмати дигари топонимҳои асарро аз рӯи сохту таркиб номвожаҳои мураккабро ташкил медиҳанд. Дар асари «Газкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ низ ин гурӯҳи топонимҳо қорбурди хоси худро доранд. Мусаллам аст, ки номҳои мураккаб аз ду қисмат иборат мебошанд, ки ҳар ду ҷузъи онҳо маънои мустақил дошта, дар натиҷаи алоқаманд шудан ба ҳамдигар номвожаҳои мураккабро ташкил медиҳанд. Аз рӯи алоқаи маъноие, ки дар байни қисматҳои таркибиашон мавҷуд аст, онҳоро метавон ба топонимҳои мураккаби навъи пайваст ва топонимҳои мураккаби навъи тобеъ ҷудо кард. Таҳлилу баррасиҳо нишон доданд, ки гурӯҳи якуми топонимҳо, яъне топонимҳои навъи пайваст дар асар, қариб ки ба назар намерасанд, вале навъи дуюм хеле серистеъмол мебошанд. Топонимҳои мураккаби навъи тобеи асарро вобаста ба хусусиятҳои морфологӣ ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намудем:

а) Қолаби исму исм: Дар ин намуди алоқа ҳар ду ҷузъ исм буда, ба ҳамдигар тобеъ гардидаанд ва вожаҳои мураккабро созмон додаанд. Дар асар бо ин навъи алоқа топонимҳои зерин дучор гардиданд:

Диёрбакр: вожаи мазкур аз ду ҷузъ, ки ҳар ду ҷузъи он исм мебошад, иборат буда, ҷузъи “диёр” маънои зодгоҳ, ватан ва кишварро дорад. Дар “Ғиёс-ул-луғот” доир ба қисмати дуюми ин вожа, яъне “бакр” чунин оварда шудааст: “Ҳиндуён бурҷро рас номанд ва асомии дувоздах рас ба тариқи тарҷумаи буручи мазкур ин аст: Мекх, Баркх, Матҳан, Карк, Сингх, Каниён, Тула, Бирчҳак, Дҳан, **Бакр**, Кунба, Мин...” [159, 108]. Яъне номи бурҷест ва яке аз дувоздах бурҷро Бакр гӯянд. Ҳамзамон, дар баъзе сарчашмаҳои таърихӣ Бакр чун номи инсон ёдрас карда шудааст. Аз ин ҷо метавон ба хулоса омад, ки пайдоиши мавзеи ҷуғрофӣ бо номи Диёрбакр ба нафаре бо номи Бакр алоқамандӣ дорад. Дар асар омадааст: “*Ва амир Ҳасанбек дар вақти муроҷиати ӯ аз тариқи тадбири*

эҳтиёт ӯро гофил сохта, ногаҳон ба дараи кӯҳе дар ҳудуди *Диёрбакр* бар сари *Ҷаҳоншоҳ* ронд...” [1, 427].

Султонмайдон: аз чузъҳои “султон” ва “майдон” таркиб ёфтааст ва чун топоними мураккаб дар асар мавриди корбурд қарор гирифтааст: “...*Ва қувватеву шавкате ёфтанд ва аспони галлаи султон Абусаидхон ва Ҳоҷа Алоуддин Муҳаммадро низ қариб ба се ҳазор асп, ки дар уланги Родикон ва Султонмайдон буд, Абдурраззоқ ба худ рафта он аспнро тасарруф намуд*” [1, 264].

Урдубозор: аз ду чузъ таркиб ёфтааст: Урду дар фарҳангномаҳо чунин шарҳ дода шудааст: Урду: *т.-м.* 1. лашкар; 2. лашкаргоҳ, қароргоҳи кӯшун. 2. номи забони асосии мардуми Покистон ва як қисми аҳолии Ҳиндустон. Қисмати дуюм «Бозор» - маконест, ки он ҷо молу маводу масолахро ба савдо мегузоранд. Дар асар омадааст: “...*Агар ба Урдубозор меовезӣ ва агар ба Миср мефурӯшӣ ва агар тоҷи муқаллал мепошонӣ ва агар кулоҳи намадӣ, ҳокимӣ*” [1, 254].

Каргасбол: аз вожаи “каргас” ва “бол” сохта шуда, топоними мураккабро ташкил додааст. Дар Фарҳанги забони тоҷикӣ дар шарҳи вожаи каргас омадааст: 1. Мурғи калони лошахӯр. 2. тири камони қадимӣ, каргасони гардун (*ё* фалак) ду ситора ба шакли каргас, ки онҳоро Насри Тоир ва Насри Воқеъ низ меноманд [130, 540]. Дар «Тазкират-уш-шуаро» оварда шудааст: “...*Ҳашиод марди дигар бар султон чамъ шуданд ва қалъаи Каргасболро фатҳ карданд*” [1, 149].

Чакмансарой: ин топоним низ аз ду исм таркиб ёфтааст. Чакман ба маънои матои рӯйпушӣ ва сарой маънои макон, қаср, иморати калонро дорад. Дар асар чунин истифода гардидааст: “*Подшоҳи ислом лашкар ва аҳшомро аз рӯйи эҳтишом чамъ намуд ва дар навоҳии Андахӯд ба мавзее, ки онро Чакмансарой номанд, сафҳои масоф рост карданд*” [1, 486].

Самарқанд: дар асар “шаҳри Самарқанд”, “навоҳии Самарқанд” ба қалам дода шудааст ва аз нигоҳи сохт мураккаб мебошад. Дар маъхазҳо омадааст: Самарқанд — яке аз шаҳрҳои қадимтарини дунё мебошад, ки дар асри VIII пеш аз мелод бунёд шудааст. Соли 2001 Самарқанд ба

феҳристи мероси умумибашарии фарҳангии ЮНЕСКО дохил карда шудааст. Дар таърихи қадим Самарқанд пойтахти Давлати Суғди қадим буда, дар сарчашмаи хаттии «Авесто» номбар гардидааст.

Номгузори муосири Самарқанд аз калимаи суғдии «*Sm'rkndh*» бармеояд. Забоншиносони маъноӣ «*asmara*» - санг ва «*қанд*» - шаҳр, яъне Самарқанд - «шаҳри сангин» маънидод мекунанд.

Самарқанд аз замонҳои қадим яке аз марказҳои асосӣ ва муҳимтарини тамаддуни Осиёи Марказӣ ба шумор меравад. Аксар воқеаҳои иҷтимоӣ сиёсӣ, таърихӣ, илмӣ адабӣ ва фарҳангии мардуми ориёӣ бо ин шаҳри тоҷикнишин алоқаи ногусастанӣ дорад. Бозёфтҳои бостоншиносӣ гувоҳӣ медиҳанд, ки ханӯз дар аҳди Кӯшонӣ (асрҳои I - IV мелод) Самарқанд шаҳри обод ва инкишофёфта будааст: осори биноҳои бошукӯҳ, устохонаҳои ҳунармандӣ, ҳайкалчаҳои гилин, зарфҳои сафол, порчаи зарф бо навиштаи суғдӣ инкишофи ҳунармандӣ ва маданияи ин шаҳрро дар он замон тасдиқ мекунанд. Дар охири асри VI Самарқандро Хоконии турк ва баъдан арабҳо (соли 712 м.) истило карданд [250]. Дар асар омадааст: *“Ва баъд аз он ба рафоҳият бар тахти мулки Самарқанд нишаст ва маҳобату ному шуҳрати ӯ дар ақолим истишҳор ёфт* [1, 437].

Топонимҳои **Поймурғ** [1, 116], **Хуррамдара** [1, 102], **Астаробод** [1, 423], **Дайробод** [1, 462], **Дилобод** [1, 263], **Баҳробод** [1, 319], **Назлобод** [1, 416], **Султонобод** [1, 401], **Сӯфиобод** [1, 238], **Фарҳодчирд** [1, 379] низ ба ҳамин қолаб дохил мешаванд, ки дар асар мавриди қорбурд қарор гирифтаанд.

б) Қолаби исму феъл: сохташавии топонимҳо дар ин қолаб низ дар асар дучор гардиданд, ки чузъашон исм буда, чузъи дигари онҳо аз феъл таркиб ёфтааст. Чунончи:

Дарбанд: аз ду чузъ: дар” – исм” ва “банд” – феъл таркиб ёфтааст. Дар фарҳангномаҳои муосир ин вожа ба ин тарик шарҳу тавзеҳ ёфтааст: 1. танба, чӯбе, ки барои муҳкам кардани дар ба пушти он тақия кунонида

мешавад; ғалақа, лӯкидон. 2. худуд, сарҳадди табиии мобайни ду вилоят ё мамлакат. 3. қалъа, ҳисор. 4. номи шаҳрест дар соҳили баҳри Хазар (Каспий) дар Кавказ [175, 328]. Аз рӯи сохт агар ба ин номвожа назар андозем, метавон онро ба ду калимаи мустақилмаъно чудо кард. 1. Вожаи «дар», ки маънояш маълум аст ва 2. Вожаи «банд» - аз феъли бастан. Яъне аз ду калима таркиб ёфта, ҳар кадоми ин вожаҳо дорои маъно мебошанд ва дар ҳамбастагӣ номвожаи мураккабро ташкил додааст. Номвожаи чуғрофии дигари ин сарзамин Дарбанд аст, ки номи деҳа буда, аз нигоҳи сохт мураккаб ва аз чузъҳои дар ва банд таркиб ёфтааст ва маънои луғавиаш мавзеи тангнои баста аст ва мутааллиқи забони форсии тоҷикист.

Дар асар омадааст: *“Дар аснои он ҳол Туқтамишхон аз Дарбанд қасди Табреш кард ва баъд аз фатҳи он диёр Шайхро ба фармони манкуҳаи хон ба диёри дашти Қипчоқ, ба шаҳри Сарой бурданд”* [1, 78].

Пӯстфурӯш – топонимияи мазкур низ аз исм – “пӯст” ва феъл: “фурӯш” таркиб ёфтааст. Дар асар ҳамчун номи қария истифода гардидааст. “Ва ҳашт ҳазор марди савора ва пиёдаро дар сабоҳ дар қарияи Пӯстфурӯш, ки ҳамроҳи Амир Муҳаммади туркман буданд...” [1, 248].

в) Қолаби сифату исм: номҳое, ки аз сифату исм таркиб ёфта, топонимҳои мураккабро сохтаанд ва ҳам баръакс.

Кабудчома: аз чузъҳои “кабуд”–ранги нилӣ, осмонӣ, лочвардӣ ва “чома”–либос таркиб ёфтааст ва дар асар чун номи кӯҳсор истифода гардидааст. Чунончи: *“Аз ҳудуди кӯҳсори Кабудчома хоҷаро гирифтанд ва ба шаҳодат расониданд”* [1, 263].

Тирноб: низ чун топоними мураккаб аз чузъи исми “тир” ва чузъи сифатии “ноб” – тоза, нав, пок, таркиб ёфтааст ва дар асар чунин мавриди корбурд қарор гирифтааст: *“Ва дар ҳудуди Тирноб мин аъмоли Бодғис ҳарб афтод ва зафар Улугбеки Гӯрақонро буд ва тамоми Хуросонро мусаххар сохт”* [1, 338].

г) Қолаби шумора ва исм:

Ин қолаби сохташавии топонимҳо низ дар асар дучор омаданд ва нисбат аз қолаби исму сифат зиёдтар ба назар расиданд. Чунончи:

Ҳазорасп: ин топоним аз ҷузъи шуморавии “ҳазор” ва ҷузъии исмии “асп” сохта шудааст ва дар асар ҳам чун номи навоҳӣ ва ҳам чун номи қалъа мавриди қорбурд қарор гирифтааст ва аз ду калимаи мустақил, ки ҳар яки онҳо дорои маъно мебошанд, таркиб ёфтааст. Муаллиф «Тазкират-уш-шуаро» овардааст: “*Ва кинаи қадим дар дили султон буд ва чун муддати муҳосира имтидод пайдо кард, Отсиз қуввати муқовимат надошт, ба шаб аз қалъа бигурехт ва қалъаи Ҳазорасп ба дасти султон фатҳ шуд ва Ватвот тинҳон гаши*” [1, 102].

Чаҳорраб: чаҳор+раб, аз ҷузъи шумора ва исм сохта шудааст. Топоними мазкур низ аз ҷиҳати сох мураккаб буда, дар ин топоним “раб” маънии “ҳавлӣ ё маҳалли истиқомати мусофирон, қорвонсарой, мусофирхона” [176, 109]-ро дорад. Давлатшоҳи Самарқандӣ дар асараш овардааст: “*Аз роҳи Чаҳорраб ва Язд оҳанги Ироқ намуд*” [1, 380].

Панҷоб: аз ҷузъи “панҷ”-шумора ва “об”-исм таркиб ёфтааст. Дар асар чун номи деҳа мавриди қорбурд қарор гирифтааст. Дар асар омадааст: “*Шоҳзода Бобур азимати ҷониби тарокимаро фасх намуд ва аз қишлоқи Султанободи Ҷурҷон ба қасди султон Абусаид лаишкар ба ҷониби Самарқанд кашид ва аз Панҷоби Ҷайхун убура карда...*” [1, 401].

Аз таҳлилу баррасиҳо маълум мегардад, ки топонимҳои мураккаб низ мавқеи истифодабарии хоси худро доранд ва бо қолабҳои гуногун сохташавии топонимҳо дар асар дучор омадаанд. Чунин тарзи номгузории топонимҳо аз андешаҳои тоза, интиҳоби дуруст, таъя ба нозуқиҳои мавзеи ҷуғрофӣ, риояи меъёрҳои забони адабии форсии тоҷикӣ ба шумор меравад, ки гузаштагонӣ мо чи андоза дар номгузориҳои дақиқназару нозукбин будаанд.

2.2.5. Топоним-ибораҳо

Гурӯҳи дигари топонимҳои асарро топонимҳои таркибӣ ё дар шакли ибора ташкил медиҳанд. Ин гуна топонимҳо аз ду ҷузъ таркиб ёфта, аксаран ҷузъҳо ба ҳамдигар бо бандаки изофӣ алоқаманд гардидаанд. Чунин намуди топоним-ибораҳо низ корбурди хосаи худро доранд.

Ироқи Аҷам: топоними таркибӣ буда, аз ду ҷузъ сохта шудааст ва ба Аҷам тааллуқ доштани Ироқро ифода менамояд. Дар асар зиёда аз 15 маротиба дар ҳамин шакл истифода гардидааст: *“Аммо Маҷдуддавла баъд аз вафоти падар ҳафдаҳ сол дар Ироқи Аҷам ва Дайлам салтанат қард ва миёни ӯ ва Султон Маҳмуди Ғазнавӣ танозуъ буд”* [1, 58].

Боғи Зоғон: топоними мазкур аз ҷузъи “Боғ” ва “Зоғон” сохта шудааст ва аз рӯйи маъно боғеро ифода мекунад, ки зиёдтар дар он парандаи зоғ дида мешуд ва шояд аз рӯйи ягон аломати дигари ин паранда ба ин боғ чунин ном гузоштаанд. Ба ҳар сурат, аз рӯйи шакли сохташавӣ топоними таркибӣ мебошад. Муаллифи асар овардааст: *“...Ва субҳи козиб ба хиёбони Ҳирот даромад ва ба таъҷил ба дари Боғи Зоғон ронд”* [1, 435].

Санги Буст: дигаре аз номвожаҳои таркибии асар ба ҳисоб рафта, номи работро ифода мекунад ва аз ду ном таркиб ёфтааст. Дар асар як маротиба мавриди корбурд қарор гирифтааст: *“Дигар имороти работи Санги Буст аст ва зикри он низ ба маҳалли худ марқум шуд”* [1, 462].

Сурхоби Табрз: дар асар бо ин топоним ҳам номи вилоят ва ҳам номи мамлакат ёдрас гардидааст ва вожаи “сурхоб” маънии “гулгуна, роза, сурхӣ, моддаи сурхранге, ки занон ба рӯйи худ мемоланд”-ро ифода менамояд ва ҳам навъе аз мурғобиро низ ифода менамояд. Дар «Тазкират-уш-шуаро» омадааст: *“Асли ҳазрати сиёдатмаобиши маорифдастгоҳӣ аз Озарбойҷон аст ва манишаъу мавлиди муборакаи вилояти Сурхоби Табрз аст”* [1, 323].

Ҷўйи Мўлиён: дар адабиёт ва умуман дар байни хосу ом ин гидроним бо шеъри устод Рӯдакӣ хеле маълуму маъруф аст ва дар асар низ дар шарҳи аҳволи устод Рӯдакӣ мавриди корбурд қарор гирифтааст. Аз нигоҳи сохт номвожаи таркибӣ мебошад:

*Бўйи ҷўйи Мўлиён ояд ҳаме,
Ёди ёри меҳрубон ояд ҳаме* [1, 49].

Султонободи Ҷурҷон: топоними Султонобод, ки дар асар номи деҳаро ифода менамояд, аз аз нигоҳи мансубият ба Ҷурҷон мутааллиқ буда, чун топоними таркибӣ дар асар як маротиба истифода гардидааст. Чунончи: “*Шоҳзода Бобур азимати ҷониби тароқимаро фасх намуд ва аз қишлоқи Султонободи Ҷурҷон ба қасди султон Абӯсаид лашкар ба ҷониби Самарқанд кашид*” [1, 401].

Фарғонаи Туркистон: номвожаи мазкур чун топоними таркибӣ ё дар шакли ибора ба ҳисоб рафта, ҷузъҳои он тавассути бандаки изофӣ ба ҳамдигар алоқаманд гардидаанд ва ба Туркистон мутааллиқ будани Фарғонаро ифода менамояд. Давлатшоҳи Самарқандӣ дар шакли таркибӣ аз ин ном як маротиба истифода намудааст: “*Ва фозили замони худ Асируддини Ахсикатӣ, раҳматуллоҳи таъоло алайҳи, муосири Хоқонӣ буда ва аз диёри Фарғонаи Туркистон бо орзуи мушоираи Хоқонӣ оҳанги мулки Шарвон кард*” [1, 93].

Фашорӯди Рай: номвожаи таркибӣ буда, номи мавзеи ҷуғрофиро ифода менамояд, ки дар шакли ибора истифода гардидааст. Фашорӯд номи маҳаллест, ки дар Рай мавҷуд аст ва топоними мазкур бо бандаки изофӣ ба ҳам алоқаманд гардидааст. Дар асар омадааст: “*...Чунонки зикр рафт ва бузургони Исфаҳонро сиёсат фармуд ва дар Фашорӯди Рай қишлоқ муайян сохт*” [1, 378].

Панҷоби Ҷайхун: гидроними мазкур дар асар дар шакли таркибӣ мавриди корбурд қарор гирифтааст ва муаллифи асар аз ин номвожа як маротиба ба ин тарз истифода намудааст: “*Ва аз Панҷоби Ҷайхун убур карда, дар шуҳури санаи самонина ва хамсина ва самона миата балдаи маҳфузаи Самарқандро муҳосира кард...*” [1, 401].

Фароҳи Систон: чун номи вилоят дар асар истифода гардидааст ва аз рӯйи сохт топоними таркибӣ мебошад. Дар «Тазкират-уш-шуаро» омадааст: *“Подшоҳи рӯзгор ба элгор дар пайи шоҳзода Абубакр афтод ва шоҳзода Абубакр аз вилояти **Фароҳи Систон** ба роҳи биёбон азимати Туршиз ва Сабзавор намуд”* [1, 490].

Хуррамдараи Хабушон: топоними таркибӣ буда, тавассути бандаки изофии “-и” таркиб ёфтааст ва ишора ба мавзеест бо номи “Хуррамдара”, ки ба Хабушон тааллуқ дорад. Номвожаи “Хуррамдара” имрӯз ҳам дар ҷойномҳои мавзеҳои ҷуғрофии ҳудуди Тоҷикистони имрӯза дучор мегардад. Муаллифи асар аз номи ҷойномаи “Хуррамдара” як маротиба ва “Хабушон” чор дафъа истифода кардааст. Чунончи: *“...Ва Рашид аз Тирмиз қасди мулозимати Отсиз кард ва дар Хабушон ба муаскари Отсиз расид ва муддате мусоҳиби Отсиз буд. Ногоҳ Отсиз дар Хуррамдараи Хабушон ба муфочо даргузаист”* [1, 102].

Қаҳистони Дайлам: аз ин номвожаи ҷуғрофии таркибӣ муаллифи асар ҳамагӣ як маротиба истифода намудааст ва аз рӯйи таркиби ин ҷойнома маълум мегардад, ки мавзее бо номи “Қаҳистон” дар ҳудуди Дайлам ҷойгир будааст. Муаллиф овардааст: *“Ҳасан ба фаросат дарёфт ва аз хонаи раис бигурехт ва қасди қалъаи Аламут, ки дар **Қаҳистони Дайлам** аст, кард ва ба ибодат машғул шуд ва кутволи қалъаро бифирефт ва муриди худ сохт ва ҳамвора дар беруни қалъа дар мағора сокин будӣ ва ба зуҳду тоат иштигол доштӣ”* [1, 145].

Ҳисори Хатлон: ин номвожа низ аз ду исм иборат буда, ба гурӯҳи топонимҳои таркибӣ дохил мешавад ва муаллиф дар асар онро як маротиба, дар ишора ба роҳи тарафи ин мавзеъ истифода намудааст. Чунончи: *“Ҳабари тавачҷуҳи ҳазрати аъло аз Марви Шохҷон ба Ҳирот истимоъ намуда, субот наёфт ва аз изтирор фирор намуда, роҳи **Ҳисори Хатлон** пеш гирифт”* [1, 479].

Пули Оби Равшан: топоними таркибии мазкур аз се ҷузъ иборат буда, дар асар як маротиба истифода гардидааст. Чунончи: *“Мирзо*

Улугбеки Гӯракон чорае ҷуз инсироф надид ва ба вақти азимати Ироқ аз Пули Оби Равшан, ки аз тавобеи Ҷувайн аст, мурочиат намуд” [1, 339].

Чунин мисолҳо дар асар метавон зиёд дучор омад, ки номвожаҳо дар шакли ибора сохта шудаанд ва топонимҳои таркибии асарро ташкил медиҳанд. Чунончи: **Дарбанди Шуккон** [1, 381], **Кӯшки Зар** [1, 378], **Қалъаи Сафедванд** [1, 269], **Гармсери Кирмон** [1, 489], **Қаҳистони Рай** [1, 58], **Дачлаи Бағдод** [1, 294], **Кавалони Бодғис** [1, 438], **Кӯҳдистони Ҳирот** [1, 138] ва амсоли инҳо дар асар қорбурди худро доранд.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки номҳои мавзӯҳои ҷуғрофӣ дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ аз нигоҳи таркиб сода, сохта, мураккаб ва таркибиро ташкил дода, ҳар кадоми онҳо қорбурди хоси худро доранд.

Хулосаи боби дуюм

Таҳлили забонӣ, баромади топонимҳо, шарҳу тафсири қабатҳои забонӣ ва сохтори калимасозии топонимҳо қори муҳим дар ономастикашиносӣ мебошад. Барҳақ аст андешаи муҳаққиқи номшинос Черняховская, ки: "...барои таҳқиқи мавзӯҳои ҷуғрофӣ таснифоти калимасозӣ ва ҳам лексикӣ-семантикӣ зарур мебошанд, зеро ки аввалин барои таҳлилу омӯзиши калимасозии топонимҳо ва микротопонимҳо имконоти мусоид фароҳам орад, дуюмӣ барои кушодани ғановати номвожаҳои мардумӣ, ки унсурҳои алоҳидаашон метавонистанд аз байн раванд, ёрӣ мерасонад. Ҳамчунин, барои омӯзиши дуруст ва фаҳмиши хубтари таърихи мардуми минтақаи мавриди назар мусоидат мекунад.

Муайян намудани қабатҳои забонии топонимҳо дар асарҳои таърихӣ аз манфиат ва муҳимият холи набуда, балки муносибати миллати қадимаи мо бо дигар ҳамсоҷакишварҳоро муайян менамояд. Ҳамзамон, воридшавии калимаҳои иқтибосӣ ба ҳар як забон хос аст ва ба ин васила ба забон роҳ ёфтани номҳои ҷуғрофӣ низ дар асарҳо таҷассуми худро ёфтааст.

Лозим ба қайд аст, ки муайян намудани сохтор ва таркиби номҳои мавзёҳои ҷуғрофӣ аз бисёр ҷиҳат муҳим буда, дар асарҳои бадеию ҷуғрофӣ ва таърихӣ дар баробари таҳлили қабатҳои забонии онҳо, ҳамзамон, сохт ва шакли онҳоро низ мавриди пажӯҳиш қарор додан аз манфиат холӣ нест. Дар ин бора топонимшиноси варзида, олиму муҳаққиқи нотақрор А. Л. Хромов барҳақ иброз доштанд, ки: «Номҳои ҷуғрофӣ дар заминаи маводи ин ё он забон ташаккул меёбанд ва ба қонуну қоидаҳои дохилии забони алоҳида мутобиқ мегарданд, хусусияти луғавӣ касб мекунанд. Таҷдиди сохтору маънии ибтидоии онҳо марҳалаи интиҳойӣ ва мушкилтар аз ҳамаи марҳалаҳои омӯзиш ва таҳқиқи номи ҷуғрофӣ мебошад» [129, 76, 82]. Ё худ олими номшинос Карпенко дуруст қайд намудааст, ки: “Таҳқиқу омӯзиши номвожаҳои ҷуғрофии маҳалҳо аз ҷиҳати сохтор ва шакли грамматикӣ масъалаи хеле муҳим буда, ба ин восита муҳаққиқ метавонад, ки аз як тараф, ба проблемаҳои асосии решашиносӣ наздик шавад, аз тарафи дигар, дар баробари он ба муайян кардани ҳуди фаҳмиши сарнавишти номвожаҳои ҷуғрофӣ имконият пайдо мегардад”.

Ин аст, ки мавриди пажӯҳиш қарор додани қолабҳои калимасозӣ дар номи мавзёҳои ҷуғрофӣ ҷиҳати ҳаллу фасл намудани масъалаҳои калимасозии таърихӣ, ки то ба ҳол дар забоншиносии тоҷик ба таври густарда мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст, маводи фаровонеро пешкаш хоҳад намуд ва барои ташаккул ва рушд додани меъёрҳои калимасозии забони адабии ҳозираи тоҷик такони тоза хоҳад бахшид.

ХУЛОСА

Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

Мусаллам аст, ки илми ономастика, бахусус ономастикаи тоҷик, аллакай роҳу равиши махсуси худро касб намудаву дар баррасии ном ва номгузорӣ таҳқиқоти муҳимму назаррас анҷом дода шудаанд. Қисматҳои гуногуни ин илм, аз ҷумла топонимия дар таҳқиқоти олимони соҳа инъикоси илмӣ худро ёфта, дар атрофи онҳо асару мақола, монографияву корҳои гуногуни илмӣ омода ва ба нашр расонида шудаанд. Метавон гуфт, ки илми топонимия имрӯз такмил ёфта, равишҳои гуногуни омӯзиши он пешниҳод ва аз ҷониби забоншиносон қабул гардидаанд.

Андешаи муҳаққиқони соҳа, ки топонимика «забони замин»-ро меомӯзад, собитшуда аст. Дар ин бора мулоҳизаи номшиноси машҳури қарни XIX-и рус Н. И. Надеждин бисёр бамаврид мебошад, ки навиштааст: «Топонимика забони замин аст, замин бошад, китобест, ки дар он таърихи инсоният бо феҳристу истилоҳоти ҷуғрофӣ сабт карда мешавад».

Муҳимияти топонимия дар он аст, ки маҳз онҳо маҳсули эҷоди халқ буда, инъикосгари фарҳангу маданият, тамаддун ва расму оинҳои ҳар як халқу қавмият мебошанд. Халқ барои номгузорӣ намудани ин ё он мавзеи ҷуғрофӣ ягон хусусияти назарраси онҳоро ба назар гирифта, дар таърих ба он мавзеъро ном мебарад ва аз насл ба насл онро интиқол медиҳад. Дар ин бора номшиноси рус Я. К. Грот дуруст ишора кардааст, ки номҳои ҷуғрофӣ ё топонимия ба ҳеч ваҷҳ тасодуфӣ ва оғӣ аз ҳар гуна маънӣ нестанд. Дар онҳо бештар аз ҳама ё ягон аломати мавзеъ, ё хусусияти ба худ хоси маҳал, ё ишорае перомуни ба вуқӯъ пайвастании мавзеъ ва ниҳоят, ҳолате ки бештар ё камтар барои заковат ё тасаввурот ҷолиб бошад, инъикос мегарданд.

Бо дарназардошти ин, мавриди қорбурд ва таҳқиқоти илмӣ қарор дода шудани топонимияи «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи

Самарқандӣ аз бисёр ҷиҳат муҳим ва саривақтӣ мебошад ва аз мавзӯҳои дархӯри омӯзиш ва пажӯҳиш ба ҳисоб меравад. Тавре ишора шуд, «Тазкират-уш-шуаро» аз асарҳои беназири адабиёти классикии форсии тоҷикӣ ба шумор рафта, маълумоти муфидро барои наслҳои баъдина дар худ ҷой додааст. Дар баробари доштани забони фасеҳу равон, ҳамзамон барои номшиносии тоҷик ва муҳаққиқони номшинос беҳтарин сарчашма ва дорои маводи муътамади топонимӣ арзиши вижаи илмиро дорад. Гарчанде ки асар барои адабиётшиносон, таърихнигорону ҷуғрофиядонон низ на кам аз дигар асарҳои ба меросмонда қиммат дошта бошад, номҳои ҷуғрофии дар асар истифодагардида санъати номгузории миллати тоҷикро дар давраҳои пеш таҷассум менамояд.

Дар таҳқиқи ҳозир, ки топонимияи «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ анҷом ёфта, метавон ба чунин натиҷаҳо ноил гардид:

1. Қабл аз ҳама, топонимияи «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ барои равшанӣ андохтан ба масъалаҳои печидаи номшиносии таърихии форсии тоҷикӣ аҳаммияти бузурги назарию амалӣ дорад, зеро бархе аз онҳо агар дар асрҳои X-XV номгузорӣ гардида бошанд, қисмати дигари онҳо таърихи тулонӣ дошта, дар шеъри шуарову удабо умри дубора ё умри ҷовидона ёфтаанд.

2. Топонимияи асари мазкур ҳамчун маводди пурқимати таърихӣ - ҷуғрофӣ барои муайян намудани таркиби луғавии забони форсӣ-тоҷикии асрҳои X-XV ба ҳисоб меравад.

3. Топонимияи асар ба мазмуну мундариҷа ва ғояи он робитаи ногусастанӣ дошта, ҷиҳати дарки моҳияти бисёр воқеаҳои таърихии даврони пеш, ҷуғрофияи таърихии Осиёи Миёна ва гирду атрофи он аз манфиат ҳолӣ нахоҳад буд.

4. Маҷмуи номҳои мавзӯҳои ҷуғрофии асар аз таърихи ташаккулёбии фарҳанги номгузории миллати куҳанбунёди тоҷик шаҳодат дода, иртиботи фарҳангии онҳоро бо халқҳои дигар баръало инъикос менамоянд.

5. Чун «Газкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ топонимҳои зиёди давраҳои гуногунро дар худ ҷой додааст, таҳқиқи илмӣ ва ҷамъоварии бонизомии онҳо барои таҳияи луғатномаҳои топонимӣ дар оянда хизмати босазо хоҳад намуд.

6. Пажӯҳиш дар самти номшиносии мавзӯҳои ҷуғрофӣ дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ нишон медиҳад, ки дар асар қисматҳои топонимия, аз қабили ойконимия, гидронимия, оронимия ва дигар зербахшҳои он қорбурди васеъ доранд ва дар баррасии мавзӯ ва қушодани масъалаҳои аз ҷониби муаллифи асар банақшагирифташуда ҷойгоҳи махсусро ишғол намудаанд.

7. Таҳқиқи забонии номҳои мавзӯҳои ҷуғрофӣ асар муайян менамояд, ки дар баробари истифодаи васеи топонимҳои эронӣ, ҳамзамон номҳои ҷуғрофӣ дигар халқу қавмият низ қорбаст гардидаанд ва ин таърихи дуру дароз доштани муносибатҳои ҳамҷаворӣ мардумони Осиёи Миёна ва худуди гирду атрофи он бо ҳамсоякишварҳоро муқаррар месозад.

8. Таҳлили сохтори топонимҳо нишон медиҳанд, ки номҳои мавзӯҳои ҷуғрофӣ дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ истифодашуда аз нигоҳи сохт сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ буда, ҳар кадоми ин намудҳои топонимҳо мавқеи махсуси қорбарии худро доранд.

9. Номҳои мавзӯҳои ҷуғрофӣ асари мазкур барои рушд ва ташаккули масъалаҳо ва паҳлуҳои омӯхтанашудаи лексикологияи таърихӣ забони даврони классикӣ маводи арзишманди илмӣ ба шумор мераванд.

10. Таҳлили топонимҳои асар маълум менамояд, ки номҳои мавзӯҳои ҷуғрофӣ ба ташаккули вазъияти иҷтимоӣ-иқтисодӣ, муносибати таърихӣ халқҳои ҳамҷавор, ҳодисаву воқеаҳои гуногуни сиёсӣ, маданӣ ва фарҳангӣ робитаи қавӣ дошта, инъикосгари давраҳои таърихӣ мебошанд.

11. Аз таҳқиқу баррасии номҳои мавзӯҳои асар метавон ба чунин натиҷа расид, ки номвожаҳои ҷуғрофӣ ин ё он маҳал ва ё

минтақа бо амри тасодуф ва худ ба худ пайдо нашудаанд, балки заминае ва ё сабабе дар пайдоишу ташаккули ҳар як номи мавзеъ мавҷуд аст.

12. Маълум гардид, ки аксари номҳои мавзеъҳои ҷуғрофие, ки хангоми баёни шарҳи ҳоли шуарою удабо ва ҳамзамон, дар намунаи таълифоти онҳо мавриди корбурд қарор гирифтаанд, дар номномаи муосири тоҷик низ фаъолу серистеъмол буда, дар мавзеъҳои бисёр манотиқи Тоҷикистон имрӯз ҳам бо ҳамин номҳо истифода мешаванд.

Албатта, пажуҳишу таҳқиқи топонимҳои «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ барои тамоми илмҳои замон, аз қабилӣ таъриху фалсафа, забону адабиёт, ҷуғрофияву фарҳангшиносӣ аҳаммияти бузурги амалӣ дорад ва муаллифи асар аз он нобифагонест, ки бо асари арзишмандаш дар дили садҳо суҳанварону суҳансанҷони баъдӣ абадан маскан гирифтааст.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲО

Ҷиҳати пешниҳоди тавсияҳо вобаста ба истифодаи амалии натиҷаҳои бадастомада аз натиҷаи таҳлилу таҳқиқи мавзуи мазкур метавон иброз дошт, ки:

1. Қабл аз ҳама кори диссертсионӣ ва натиҷаҳои бадастомадаи илмӣ-таҳқиқотии онро метавон дар самтҳои забоншиносӣ, таърих, этнография, ҷуғрофия, лексикография ва тарзи ном ва номгузорӣ ба таври васеъ мавриди истифода қарор дод;

2. Маводи кори диссертсиониро метавон дар таҳия ва омода намудани фарҳангҳои топонимӣ, таълифи дастурҳои таълимӣ оид ба номшиносӣ, тадриси курси махсус оид ба «Тазкират-уш-шуаро» ва номвожаҳои ҷуғрофӣ барои донишҷӯёни макотиби олии ба таври васеъ истифода намуд.

3. Натиҷаҳо ва маводди кори диссертсиониро метавон зимни баргузориҳои машғулияти фанни таърихи забони адабии тоҷикӣ, лексикология ва қисматҳои он (лексикография, этимология) фонетика, ономастика ва дигар илмҳои забоншиносӣ дар факултетҳои филологияи

тоҷики макотиби олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври густарда истифода кард.

4. Аз маводи ҷамъовардаи кори диссертатсионӣ метавон хангоми таҳлилу баррасӣ, шарҳу тафсир ва номгузории минтақаҳои гуногуни Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода намуд.

5. Натиҷаи таҳқиқотро дар равшанӣ андохтан ба фарҳанги номгузории қадимаи миллати тоҷик метавон истифода намуд ва ҳамзамон онро бо фарҳанги номгузории муосир муқоиса кард.

Ҳамин тариқ, «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ дар баробари маълумот додан оид ба ҳаёту фаъолият ва эҷодиёти адибони бузурги форсии тоҷикӣ, инчунин дар масъалаи ном ва номшиносӣ низ аз аҳаммият ҳолӣ нест ва чун сарчашмаи муътамад ҷиҳати таҳқиқ ва баррасии номҳои мавзӯҳои ҷуғрофӣ асрҳои X-XV ва даврони пештар барои наслҳои имрӯз ва баъдӣ хизмат хоҳад намуд.

ФЕҲРИСТИ АДАБИЁТ:

I. Манбаъ:

- [1]. Самарқандӣ Давлатшоҳ. Тазкират-уш-шуаро [Матн] / Давлатшоҳи Самарқандӣ. Таҳияи Мухлиса Нуруллоева. – Хучанд: Ношир, 2015. – 544 с.

II. Адабиёти илмӣ:

A) ба забони тоҷикӣ

- [2]. Абдулло, Фотех. Номнома [Матн] / Фотех Абдулло. – Душанбе: Ирфон, 1972. – 70 с.
- [3]. Абусаид, А. Г. Зайн-ул-ахбор [Матн] / А. А. Гардезӣ. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 416 с.
- [4]. Авесто. Кухантарин сурудҳо ва матнҳои эронӣ [Матн] / Гузориш ва пажӯҳиши Чалили Дӯстхоҳ, таҳиягар Муаззами Диловар. – Душанбе: Қонуният, 2001. – С. 662-663.
- [5]. Айнӣ, С. Куллият, Ҷ. 12. Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 564 с.
- [6]. Алимӣ, Ҷ. Таҳлили лингвистии микротопонимияи ҳавзаи Сурхоб (ноҳияи Ховалинг ва Совети вилояти Хатлон) / Ҷ. Алимӣ. – Душанбе, 1993. – 145 с.
- [7]. Алимӣ, Ҷ. Ташаккул ва таҳаввули топонимияи минтақаи Кӯлоб [Матн] / Ҷ. Алимӣ. – Душанбе, 1995. – 170 с.
- [8]. Алимӣ, Ҷ. Топонимика / Ҷ. Алимӣ. – Душанбе, 1995. – 63 с.
- [9]. Алимӣ, Ҷ. Ономастика (назария ва амалия) [Матн] / Ҷ. Алимӣ. – Душанбе: Адабиёт, 2017. – 546 с.
- [10]. Алимӣ, Ҷ. Технологияи ономастика [Матн] / Ҷ. Алимӣ. – Душанбе: Адабиёт, 2017. – 238 с.
- [11]. Анварӣ, С. Вожаҳои низомӣ дар «Шоҳнома» [Матн] / С. Анварӣ. – Душанбе: Маориф, 1994. – 117 с.

- [12]. Аҳадов, Ҳ. Исмҳои хос ва шарҳи онҳо [Матн] / Аҳадов Ҳ. // «Фарҳанги Рашидӣ» ҳамчун асари лексикографӣ. – Душанбе: Дониш, 1981. – С. 47-51.
- [13]. Аюбова, М. Номҳои сохта дар антропонимияи тоҷик (дар мисоли навоҳии Шаҳритусу Қубодиён) [Матн] / М. Аюбова // Паёми Донишгоҳ. – Душанбе, 1999. – №1. баҳши 2. – С. 38-44.
- [14]. Аюбова, М. Сухане чанд дар бораи этимологияи поэтонимияи қадими тоҷик [Матн] / М. Аюбова. – Маърифат, 1999. – № 7–8. – С. 7-9.
- [15]. Бердиева, Т. Назарияи иқтибос (калимоти арабӣ дар забони тоҷикӣ) [Матн] / Т. Бердиева. – Душанбе: ДДТ, 1991. – 128 с.
- [16]. Ғафуров, Б. Ғ. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим ва асри миёна. Китоби якум [Матн] / Б. Ғ. Ғафуров. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 704 с. Китоби дуюм. Тоҷикон. Охирҳои асри миёна ва давраи нав. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 416 с.
- [17]. Ғафуров, Б. Ғ. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав [Матн] / Б. Ғ. Ғафуров. – Душанбе: Ирфон, 2020. – 884 с.
- [18]. Ғафуров, О. Маъноӣ ҳазору як ном. Монография [Матн] / О. Ғафуров. – Душанбе: Маориф, 1987. – 176 с.
- [19]. Ғафуров, О. Шарҳи исму лақабҳо [Матн] / О. Ғафуров. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 160 с.
- [20]. Ғафуров, О. Тафсири мухтасари номҳои ҷуғрофӣ. Монография [Матн] / О. Ғафуров. – Душанбе: Маориф, 1983. – 144 с.
- [21]. Давлатбеки Х. Ташаккул ва таҳаввули илми забоншиносии форсу тоҷик дар асрҳои миёна [Матн] / Давлатбеки Х. – Душанбе, 1998. – 152 с.
- [22]. Давлатов, Э. А. Қасас-ул-анбиё ва баъзе масъалаҳои ономастикаи он [Матн] / Э. А. Давлатов. – Душанбе, 2017. – 112 с.

- [23]. Девонакулов, А. Асрори номҳои кишвар. Монография [Матн] / А. Девонакулов. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 224 с.
- [24]. Додихудоев, Р. Х. Микротопонимияи Испечак [Матн] / Р. Х. Додихудоев // Масъалаҳои забони тоҷикӣ (мачмуаи илмӣ. Ҷ.2). – Душанбе, 1992.
- [25]. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология [Матн] (зери таҳрири Ниёзмӯҳаммадов Б.). – Қисми 1. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 452 с.
- [26]. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. – Қисми 2 (китоби дарсӣ барои факултети филологияи мактабҳои олии) [Матн]. – Душанбе: Маориф, 1984. – 328 с.
- [27]. Зикриёев, Ф. Забоншиносии тоҷик [Матн] / Ф. Зикриёев. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 163 с.
- [28]. Имомов, М. Таърихи Систон [Матн] / М. Имомов, Абдушукури А. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 352 с.
- [29]. Исмоилов, Ш. Назаре ба вожаҳои ҷуғрофӣ. Монография [Матн] / Ш. Исмоилов. – Душанбе, 1993. – 65 с.
- [30]. Исмоилов, Ш. Таҳлили лингвистии топонимҳо. Монография [Матн] / Ш. Исмоилов. – Душанбе, 1994. – 70 с.
- [31]. Камолиддинов, Б. Наҳви забони тоҷикӣ [Матн] / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Собириён, 2010. – 280 с.
- [32]. Қурбонмамадов, С. Х. Поэтонимияи “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ (дар асоси маводди антропонимӣ) [Матн] / С. Х. Қурбонмамадов. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 164 с.
- [33]. Майнусов, Д. Ф. Антропонимҳои «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ. Монография [Матн] / Д. Ф. Майнусов. – Хучанд: Ношир, 2016. – 76с.
- [34]. Маҳмадҷонов, О. О. Топонимия ва микротопонимияи қисмати шимолии водии Ҳисор. Монография [Матн] / О. О. Маҳмадҷонов. – Душанбе: Шучоӣён, 2010. – 288 с.

- [35]. Маҳмадҷонов, О. О. Баррасиҳо дар номшиносии тоҷик [Матн] / О. О. Маҳмадҷонов. – Душанбе: Деваштич, 2004. – 101 с.
- [36]. Маҳмадҷонов, О. О. Таҳлили гендерии антропонимияи баъзе манотиқи Тоҷикистон [Матн] / О. О. Маҳмадҷонов. - Гендер и общество ежемес. науч.- аналит. жур. Института открытого общ. Фонда Сороса в РТ. – Душанбе, 2004. – С. 10-21.
- [37]. Маҳмадҷонов, О. О. Гендер дар антропонимияи тоҷик [Матн] / О. О. Маҳмадҷонов // Журнал фонда народонаселение ООН в РТ. – Душанбе, 2001. – 115 с.
- [38]. Маҳмадҷонов, О. О. Назаре ба топонимияи Ромит. Масъалаҳои забони тоҷикӣ [Матн] / О. О. Маҳмадҷонов. – Душанбе, 1992. – С. 100-106.
- [39]. Мирбобоев, А. Ҷамшед дар Бехруз [Матн] / А. Мирбобоев // Номаи пажӯҳишгоҳ (маҷмуаи мақолот). №1. – Душанбе, 2001. – С. 42-46.
- [40]. Мухторов, З. Таърихи забони тоҷикӣ [Текст]. З. Мухторов. – Душанбе, 2003. – 152 с.
- [41]. Назарзода, С. Забон ва истилоҳот (Андешаҳо дар атрофи забони тоҷикӣ ва ташаккули истилоҳот) [Матн] / С. Назарзода. – Душанбе, 2003. – 148 с.
- [42]. Назарзода, С. Нақши вожаҳои иқтибосӣ дар забон [Матн] / С. Назарзода / Фишурдаи суҳанрониҳо дар конференсияи «Масоили иқтибос дар забони тоҷикӣ» (15-16.07.2003), 2003. – С. 20-22.
- [43]. Назарзода, С. Забон–сарнавишти миллат [Матн] / С. Назарзода Ҳар кас ба забони худ суҳандон гардад... (силсиламақолаҳои забоншиносӣ) –Душанбе. Ирфон, 2008. – С. 68-78.
- [44]. Насрадиншоев, А. Микротопонимияи Помири Шарқӣ [Текст] / А. Насрадиншоев. – Душанбе, 2005. – 122 с.
- [45]. Офаридаев, Н. Истилоҳоти ҷуғрофӣ дар топонимияи Кӯҳистони Бадахшон [Матн] / Н. Офаридаев // Паёми Донишгоҳи милли Тоҷикистон. – № 4, Душанбе, 2004. – С. 111-116.

- [46]. Офаридаев, Н. Ойконимияи Вилояти Мухтори Кӯхистони Бадахшон (Таҳқиқоти забоншиносӣ) [Матн] / Н. Офаридаев. – Душанбе, 2002. – 163 с.
- [47]. Офаридаев, Н. Поэтонимҳо дар рубоиёти Умари Хайём [Матн] / Н. Офаридаев // Паёми Донишгоҳи Хоруғ, 2012, бахши 2. № 10. –С. 23-28.
- [48]. Раҳмон, Э. Забони миллат–ҳастии миллат [Матн] / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 516 с.
- [49]. Рустамов, Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик. Монография [Матн] / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1972. –78с.
- [50]. Садриддинов, С. Номи диёр – таърихи диёр. (Рисолаи илмию оммавӣ) [Матн] /С. Садриддинов. –Душанбе: Ирфон, 2000. – 91 с.
- [51]. Саймиддинов, Д. Баъзе мулоҳизаҳо дар атрофи калимаи «Озарбойҷон» [Матн] / Д. Саймиддинов // Маҷмӯаи илмӣ. №1. – Душанбе, 1975. – С. 70-73.
- [52]. Саймиддинов, Д. Вожашиносии забони форсии миёна [Матн] / Д. Саймиддинов. –Душанбе: Пайванд, 2001. – 310 с.
- [53]. Султон, Мирзо Ҳасан. Мушкилоти забони илм ва истилоҳот. – Душанбе: Дониш, 2015. – 324 с.
- [54]. Султон, Мирзо Ҳасан. Ташаккул ва тақомули истилоҳоти илмии форсӣ-тоҷикӣ. – Душанбе: Дониш, 2008. – 334 с.
- [55]. Султон, Мирзо Ҳасан. Истилоҳоти илмии «Китоб-ут-тафҳим»-и Абурайхони Берунӣ. – Душанбе: Дониш, 2003. – 168 с.
- [56]. Тоиров, У. Баёзи намунаҳои осори хаттии тоисломӣ [Матн] / У. Тоиров, М. Солеҳов, Н. Муҳаммадхоча, Душанбе. – 2010. – 245 с.
- [57]. Тӯраев, Б. Таҳқиқи вожагонӣ-маъноӣ ва калимасозии микропонимияи водии Яғноб [Матн] / Б. Тӯраев. Душанбе, 2010. – 223 с.
- [58]. Хочаев, Д. Гуфтори накӯ куҳан нагардад [Матн] / Д. Хочаев. – Душанбе: Шучоён, 2011. – 230 с.

- [59]. Хочаев, Д. Донишномаи мухтасари таърихи афкори забоншиносии тоҷик [Матн] / Д. Хочаев. Душанбе, 2017. –303с.
- [60]. Хочаев, Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X-XVI [Матн] / Д.Хочаев. –Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. – 344 с.
- [61]. Ҳайдарӣ, Ш. Мақолаҳои номшиносӣ [Матн] / Ш. Ҳайдарӣ. –Перм: Форвард, 2001. –168с.
- [62]. Ҳайдаров, Ш. Антропонимияи тоҷикони шимолу ғарби водии Фарғона (дар мисоли ноҳияи Ашт) [Матн] / Ш. Ҳайдаров. – Душанбе, 1991. – 270 с.
- [63]. Ҳалимов, С. Таърихи забони адабии тоҷик (асри XI–XII) / С. Ҳалимов [Матн]. –Душанбе, 2002. – 96 с.
- [64]. Ҳалимов, С. Таърихи забони адабии тоҷик (асри X) [Матн] / С. Ҳалимов. –Душанбе, 1979. – 101 с.
- [65]. Ҳомидов, Д. Топонимияи водии Кешруд [Матн] / Д. Ҳомидов.– Душанбе: Маориф, 2014. – 168 с.
- [66]. Ҳомидов, Д. Забони тоҷикӣ ва номшиносӣ. (Маҷмуаи мақолот. Маводди таълимӣ) [Матн] / Д. Ҳомидов. – Душанбе: Сино, 2018. – 272 с.
- [67]. Ҳомидов, Д. Таҳқиқи забоншиносии гидронимҳои мавзӯҳои таърихии тоҷикнишин (2018) [Матн] / Д. Ҳомидов. – Душанбе, 2018. – 341 с.
- [68]. Шоев, Р. Ономастикаи «Самаки айёр» (тадқиқоти забоншиносӣ) [Матн] / Р. Шоев. –Душанбе: Ирфон, 2013. – 175с.
- [69]. Шодиев, Р. Масоили лингвистии номвожаҳои таърихии Хатлон [Матн] / Р. Шодиев. –Душанбе, 2016. – 118 с.
- [70]. Ҳудуд-ул-олам [Матн] / Ҳудуд-ул-олам. – Душанбе: Адиб, 2008. – 212 с.

Б) ба забони русӣ

- [71]. Абдунабиев, А. Лингвистический анализ топонимов региона Ура-Тюбе [Матн] / А. Абдунабиев. – Душанбе, 1992. – 23 с.

- [72]. Мирзоев, Х. Х. Таджикская и английская гиппологическая терминология в историческом сравнительном освещении [Текст] / Х.Х. Мирзоев. – Душанбе. Ирфон, 2010. – 152 с.
- [73]. Офаридаев, Н. Микротопонимия Ванджа и Дарваза [Матн] / Н. Офаридаев. – Душанбе: Дониш, 2000. – 234 с.
- [74]. Саймиддинов, Д. Лексикология среднеперсидского языка [Матн] / Д. Саймиддинов. – Душанбе, 2001. – 300 с.
- [75]. Фозилов, Д. Лексические особенности «Сафарнаме» Носира Хусрава: Автореф. дисс. канд. фил. наук [Текст] / Д. Фозилов. – Душанбе. Дониш, 2013. – 22 с. (на тадж. языке).
- [76]. Абаев, В. И. Из иранской ономастики [Текст] / В кн.: История иранского государства и культуры. К 2500-летию иранского государства. В. И. Абаев. – М.: Наука, 1971. – 350 с.
- [77]. Абаев, В. И. Из истории слов [Текст] / Жур.: Вопросы языкознания. / В. И. Абаев. – М.: АН СССР, 1958. N2. – 160 с.
- [78]. Абаев, В. И. Тюркские элементы в осетинской антропонимии [Текст] / Теория и практика этимологических исследований / В.И.Абаев. – М., 1985. – С. 23-28.
- [79]. Абодуллоева, С. Ю. Ономастика «Фарснаме» Ибна Ал-Балхи: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.22 [Текст] / С. Ю. Абодуллоева. – Душанбе, 2009. – С. 23.
- [80]. Андреев, М. С. Новые данные по установлению значения слова Фергана [Текст] / М. С. Андреев // Сообщения таджикского филиала АН СССР. – Вып. 24. – Сталинабад, 1950. – С. 34.
- [81]. Виноградов, В. В. Лексикология и лексикография: Избранные труды [Текст] / В. В. Виноградов. – М.: Наука, 1977. – 312 с.
- [82]. Гафуров, А. Имя и история: об именах арабов, персов, таджиков и тюрков: словарь [Текст] / А. Гафуров. – М.: Наука, 1987. – 221 с.
- [83]. Гафуров, А. Г. Рассказы об именах [Текст] / А. Г. Гафуров. – Душанбе, 1968. – 140 с.

- [84]. Гафуров, А. Лев и Кипарис: о восточных именах [Текст] / А. Гафуров. –М.: Наука, 1971. – 240 с.
- [85]. Гафуров, А. Лично-собственные имена в таджикском языке. Диссер. канд. филол наук. [Текст]. – Душанбе, 1964. – 265 с.
- [86]. Гафуров, А. Рассказы об именах [Текст] / А. Гафуров. – Душанбе. – Ирфон, 1968. – 140 с.
- [87]. Гафуров, А. Таджикская антропонимия [Текст] / Личные имена в прошлом, настоящем, будущем /А. Гафуров. –М., 1970. – С. 278-283.
- [88]. Гафуров, А. Г. Аристотель Аллаха. Из истории антропонимии народов Средней Азии [Наука и жизнь] [Текст] / А. Г. Гафуров, 1971. №8. – С. 60-64.
- [89]. Гафуров, А. Г. Имена и их истории [Текст] / Жур.: Памир, 1979. №6. –С. 89-91.
- [90]. Гафуров, Б. Г. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история [Текст] / Б. Г. Гафуров. –М.: Наука, 1972. – 664 с.
- [91]. Грантовский, Э. А. Ранняя история иранских племен Передней Азии [Текст] / Э. А. Грантовский. –М.: Наука, 1970. – 394 с.
- [92]. Гребинкин, А. Д. Мелкие народности Заравшанского округа [Текст] / Русский Туркестан, Сборник изданные по поводу политехнической выставки– Вып. 2. –М., 1982.
- [93]. Додихудоев, Р. Х. История таджикского языка [Текст] / Р. Х. Додихудоев., Л. П. Герценберг. – Душанбе: Маориф, 1988. – 215 с.
- [94]. Додихудоев, Р. Х. Отражение древнеиранского корня «*xša(y)*» в топонимии Афганистана [Текст] / Р. Х. Додихудоев. – Известия АН Таджикской ССР. Серия 1(17), 1990. – С. 23-29.
- [95]. Додихудоев, Р. Х. Памирская микротопонимия [Текст] / Р. Х. Додихудоев. – Душанбе: Ирфон, 1975. – 175 с.
- [96]. Додихудоев, Р. Х. Термины материальной и духовной культуры в топонимии Памира: Вопросы памирской филологии. – Вып.3. [Текст] / Р. Х. Додыхудоев. –Душанбе, 1985. – С. 108-120.

- [97]. Додихудоев, Р. Х. Лингвистический анализ микротопонимии Памира (на материале шугнано-язгулямской группы языков): дис... докт. фил. наук [Текст] / Р. Х. Додыхудоев. – Душанбе, 1979. – 337с.
- [98]. Додихудоев Р. Х. Проблемы изучения иранской топонимии [Текст] / Р. Х. Додихудоев // Восточное языкознание. – Душанбе, 1991. – С. 37-70
- [99]. Жучкевич, В. А. Общая топонимика [Текст] / В. А. Жучкевич. - 2 -ое изд. – Минск, 1968. – С. 40.
- [100]. Кубрякова, Е. С. Что такое словообразование? [Текст] / –М., 1965.
- [101]. Кузьмина, А. Н. Современная персидская антропонимия. Личные имена [Текст] / ДК А. Н. Кузьмина. –М. 1985. – 61:86. – 10/88 - 4.
- [102]. Курбонмамадов, С. Х. Семантико-стилистические особенности поэтопонимии “Шахнаме” Абулкасыма Фирдоуси [Текст] / С. Х. Курбонмамадов. – Душанбе. Истеъдод, 2022. – 200 с.
- [103]. Лившиц, В. А. Согдийские слова в таджикском языке [Текст] / В. А. Лившиц. – Москва, 1963. – 168с.
- [104]. Мурзаев, Э. М. Изучение географических названий [Текст] / Э. М. Мурзаев. –М.,1950. – Т.2. – 648 с.
- [105]. Мурзаев, Э. М. Очерки топонимики [Текст] / Э. М. Мурзаев. –М.: Мысль, 1974. – 384 с.
- [106]. Мурзаев, Э. М. Тюркские географические названия [Текст] / Э. М. Мурзаев. –М: Вост. лит., 1996. – С. 56-100.
- [107]. Назарзода, С. Лингвистические особенности изучения классических письменных памятников (на примере «Аджойб-ул-махлукот и гаройб-ул мавчудот» Асадии Туси). – Душанбе, 2004. – 332 с.
- [108]. Никонов, В. А. Среднеазиатские материалы для словаря личных имён [Текст] / Ономастика Средней Азии, –М., 1978. – С. 153-161.
- [109]. Никонов, В. А. Система личных имен [Текст] / В. А. Никонов / Имена народов мира. –М: 1967. – С. 5-22.

- [110]. Никонов, В. А. Имя и общество [Текст] / В. А. Никонов. –М.: Наука, 1974. – 286 с.
- [111]. Никонов, В. А. Формы Среднеазиатских фамилий [Текст] / В.А. Никонов / Ономастика Средней Азии. –Сборник статей. – Фрунзе: Илм, 1980. – 311 с.
- [112]. Оранский, И. М. Введение в иранскую филологию [Текст] / И. М. Оранский –М.: Наука, 1960. – 388 с.
- [113]. Оранский, И. М. Иранские языки [Текст] / И. М. Оранский. –М.: ИВЛ., 1963. – 204 с.
- [114]. Пейсиков, А. Л. Очерки по словообразованию персидского языка [Текст] / А. Л. Пейсиков. – Москва, 1973. – 200 с.
- [115]. Рак И. В. Мифы древнего и раннесредневекового Ирана [Текст] / И. В. Рак. – Санкт-Петербург. – Москва, 1998. – 458 с.
- [116]. Расторгуева, В. С. Этимологический словарь иранских языков [Текст] / В. С. Расторгуева, Д. И. Эдельман. – Т.1. –М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2000. – 328 с. Т2. 2003. – 284 с. Т. 3, 2007. – 1157 с.
- [117]. Саидов, М. Б. Ономастикаи Қуръон (тахқиқи забоншиносӣ). – Душанбе: Матбаа, 2023. – 190 с.
- [118]. Саидов, М. Б. Сохти морфологӣ ва қабатҳои забони антропонимҳои Қуръон (дар асоси тарҷумаи тоҷикии он) // Б. М. Саидов. – Душанбе, Матбаа, 2020. – 112 с.
- [119]. Саидов, М. Б. Вижагиҳои луғавӣ-маъноии топонимия дар Қуръон (дар асоси тарҷумаи тоҷикии он). –Душанбе: Матбаа, 2021. – 86 с.
- [120]. Саймиддинов, Д. Лексикология среднеперсидского языка [Текст] / Д. Саймиддинов. – Душанбе, 2001. – 300 с.
- [121]. Смирнова, Л. П. История Систана [Текст] / Л. П. Смирнов – Москва, 1974. – 573 с.
- [122]. Сулаймонов, С. Лингвистические основы топонимики в трудах арабского средневекового автора Якута ал-Хамави [XIII в]:

- автореф. дис... канд. филол. наук [Текст] /С. Сулаймонов. –М., 1979. – 20 с.
- [123]. Суперанская, А. В. Как вас зовут? Где вы живете? [Текст] / А. В. Суперанская – М., 1964. – 95 с.
- [124]. Султон, Мирзо Хасан. Язык науки и терминология. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 202 с.
- [125]. Суперанская, А. В. Восточные имена [Текст] / А. С. Суперанская / Ударение в собственных именах в современном русском языке. –М., 1966. – С. 108-115.
- [126]. Темуров, Д. Р. Антропонимия «Тысяча и одна ночь» (лингвистический аспект): автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.19 [Текст] / Д. Р. Темуров. – Душанбе, 2018. – 25 с.
- [127]. Фрай, Р. Наследие Ирана. Культура народов Востока. Материалы и исследования [Текст]. –М. Наука. –1-е изд. – 1972. – 2-е изд. – М. Восточная литература, 2002. – 426 с.
- [128]. Холикназарова, С. Х. Ономастическое пространство поэзии Носира Хусрава [Текст] / С. Х. Холикназарова. – Душанбе, 2020. – 175 с.
- [129]. Хромов, А. Л. К вопросу о топонимике Матчи [Текст] / А. Л. Хромов. // Известия АН Тадж. ССР. ООИ. №1. – Душанбе, 1963. – С. 76-82.
- [130]. Хромов, А. Л. Языковая ситуация Хутталя в древности и раннем средневековье / А. Л. Хромов. // История и культура Куляба. – Куляб, 1988. – С. 10-18. (13)
- [131]. Хромов, А. Л. Некоторые проблемы топонимического исследования Таджикистана [Текст] / А. Л. Хромов. // Изв. АН Тадж. ССР (отд. общ. наук]. – Душанбе. – № 1. 1968. – С. 63-76.
- [132]. Хромов, А. Л. Говоры таджиков Матчинского района.1. [Текст] / А. Л. Хромов. – Душанбе, 1962. – 215 с.
- [133]. Хромов, А. Л. Согдийская топонимия верховьев Зеравшана [Текст] / А. Л. Хромов. // Топонимика Востока. – М., 1969. – С. 87-99.

- [134]. Хромов, А. Л. Топонимический калейдоскоп Зеравшана [Текст] / А. Л. Хромов // Памир. – Душанбе, 1969. – № 5. – С. 61-63.
- [135]. Эдельман, Дж. И. Об единой научной транскрипции для иранских языков [Текст]. – М., 1963. – 43 с.
- [136]. Эдельман, Дж. И. Основные вопросы лингвистической географии. На материале индоиранских языков [Текст]. – М: Наука, 1968. – 112 с.
- [137]. Эдельман, Дж. И. Сравнительная грамматика восточно-иранских языков [Текст]. Фонология. – М. Наука., 1986. – 230 с.

В) ба забони англисӣ

- [138]. Bahrami, E. Dictionary of the Avesta. V.1. – Balh, 1369. – 544 p.
- [139]. Bahrami, E. Dictionary of the Avesta. V.2. – Balh, 1369. – 1146 p.
- [140]. Bartholomae Chr. Altiranisches Worterbuch. Strassburg. – 1904.
- [141]. Eilers W. Der Name Demawend, «Archiv Orientalni». XXII. – 2-3. – 1954.
- [142]. Gerschevitch J. A. Grammar of Manichean Sogdian. Oxford, 1954. – 461 с.
- [143]. Grundriss der iranischen Philologie. – Bd. II., 1904. – S. 498.
- [144]. Grundriss der iranischen Philologie. Bd. I. – Abt. 2, 1904. – S. 190 sg.
- [145]. Henning W. B. Sogdica. – London: The Royal Asiatic Society., 1940.
- [146]. Herzfeld, E. Zoroaster and his world. I-II volumes. –Princeton University Press, 1947.
- [147]. Lazard G., Grenet F., de Lamberterie C. Notes Bactrienne, in: SI, t. 13, 1984, fascicule 2. – P. 199-232.
- [148]. Markwart, J. A. Catalogue of the provincial capitals of Eran shahr. Pahlavi text, version and commentary. – Roma, 1931. – 120 p.
- [149]. Markwart, J. Wehrot und Aranq. – Leiden. – 1938. – S. 52.
- [150]. Morgenstierne, G. Etymological Vocabulary of Pashto. – Oslo, 1927. – P. 69.

- [151]. Morgenstierne. G. Indo-Iranian frontier Languages. vol. 11. – Oslo, 1938.
- [152]. Pokorny, J. Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch, 1-11. – Bern-Stuttgart, 1959.

Ш. Луғатномаҳо

А) ба забони тоҷикӣ

- [153]. Ализода, И. Фарҳанги мухтасари «Шохнома» [Матн]. – Душанбе: Адиб, 1992. – 496 с.
- [154]. Асроров, Ш. Гударз [Матн] / ЭСТ. Ҷ.2. – Душанбе, 1980. – С. 53.
- [155]. Асроров, Ш. Сиёвуш [Матн] / ЭСТ. Ҷ.7. – Душанбе. 1987. – С. 145.
- [156]. Ашраф, А. Номнома [Матн] / А. Ашраф. – Душанбе, 2015. – 61 с.
- [157]. Баҳромӣ, Фараҳвашӣ. Фарҳанги паҳлавӣ [Матн]. – Эрон: Интишороти бунёди Фарҳанг. 24 (ба забони форсӣ).
- [158]. Бобомуродов, Ш. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ [Матн] / Ш. Бобомуродов, З. Мухторов. – Душанбе: Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2016. – 428 с.
- [159]. Ғиёсуддин Муҳаммад. Ғиёс-ул-луғот [Матн] / Муҳаммади Ғиёсуддин. Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи А. Нуров. Ҷ.1. – Душанбе: Адиб, 1987. – 480 с.
- [160]. Ғиёсуддин Муҳаммад. Ғиёс-ул-луғот [Матн] / Муҳаммади Ғиёсуддин. Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи А. Нуров. Ҷ.2. – Душанбе. Адиб, 1988. – 416 с.
- [161]. Деххудо, А. Луғатномаи Деххудо [Матн] / А. Деххудо. – Техрон: Интишороти Донишгоҳи Техрон. – 2006. Ривояти электронии №4 (ба забони форсӣ).
- [162]. Ёҳаққӣ, М. Фарҳанги асотир ва дostonвораҳо дар адабиёти форсӣ [Матн] / М. Ёҳаққӣ. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 748 с.
- [163]. Ибн Албалхӣ «Форснома» [Матн] / Ибн ал-Балхӣ, Душанбе: Дониш, 1989. – 158 с.

- [164]. Қодириён, Р. Фарҳанги «Маснави маънавӣ» (дафтари аввал) [Матн] / Р. Қодириён, Душанбе: – 2011. – 207 с.
- [165]. Мансурӣ, Растагорӣ Фасоӣ. Фарҳанги номҳои «Шоҳнома» [Матн] / Р. Ф. Мансурӣ // Ҷ.1. – Техрон: Муассисаи мутолиот ва таҳқиқоти фарҳангӣ, 1369. – 594 с. (ба забони форсӣ).
- [166]. Муин, М. Фарҳанги форсӣ [Матн] / М. Муин. Ҷ.1. – 6. –Техрон: Амири Кабир, 1363 (ба забони форсӣ).
- [167]. Муҳаммадхусайн, Бурҳон. Бурҳони қотеъ [Матн] / Бурҳон Муҳаммадхусайн. – Ҷ.1. – Душанбе: Адиб, 1993. – 416 с.
- [168]. Нуров, А. Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ [Матн] / А. Нуров. –Душанбе: Маориф, 1990. – 368 с.
- [169]. Нуров, А. Фарҳанги осори Ҷомӣ (иборат аз ду ҷилд). –Ҷилди 1. [Матн] / А. Нуров. (А-О), Душанбе, 1983. – 540 с.
- [170]. Пошанг, М. Зебономҳои ориёӣ [Матн] / М. Пошанг. – Душанбе: Бухоро, 2012. – 430 с.
- [171]. Тусӣ, Асадӣ. Луғати Фурс [Матн] / Асадии Тусӣ. Муқаддима, таҳия, таълиқот ҳошия, луғот ва феҳристи Нурруло Ғиёсов. – Хучанд: Нури маърифат, 2015.
- [172]. Фарзона, С. Фарҳанги ном [Матн] / С. Фарзона – Душанбе: Адиб, 2014. – 336 с.
- [173]. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (иборат аз 2 ҷилд) [Матн]. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ. 2010. (нашри дувум), Ҷ.1., - 996 с.
- [174]. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (иборат аз 2 ҷилд) [Матн]. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ. – 2010. (нашри дувум). Ҷ.2. – 1095 с.
- [175]. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX) Иборат аз ду ҷилд [Матн] / Дар зери таҳрири М.М. Шукуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ. –М.: Советская энциклопедия, 1969. Ҷ.1. –951, с.; Ҷ.2. – 952 с.

- [176]. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). – Иборат аз ду ҷилд [Матн] / Дар зери таҳрири М. М. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ. –М.: Советская энциклопедия, 1969. Ҷ.2. – 952 с.
- [177]. Ҳомидов, Д. Фарҳанги мухтасари гидронимҳои эронӣ Мовароуннаҳр [Матн] / Д. Ҳомидов. – Душанбе, 2013. – 140 с.
- [178]. Ҳусайн, Шаҳиди Мозандаронӣ. Фарҳанги «Шоҳнома». Номҳои касон ва ҷойҳо [Матн] / Ҳусайн Шаҳиди Мозандаронӣ. Нашри Балх. – Бунёди Нишопур, 1337. – 814 с. (ба забони форсӣ).
- [179]. Шарофзода, Г. Фарҳанги номҳои миллии тоҷикӣ (номҳои духтарона) [Матн] / Г. Шарофзода, С. Матробиён. – Душанбе: Истеъдод. Ҷ.1, 2017. – 184 с.
- [180]. Шарофзода, Г. Фарҳанги номҳои миллии тоҷикӣ (номҳои писарона) [Матн] / Г. Шарофзода, С. Матробиён. Ҷ.2. – Душанбе: Истеъдод, 2017. – 184 с.
- [181]. Ҷӯраев, Р. Этимологияи 100 калима [Матн] / Р. Ҷӯраев. – Душанбе: Маориф, 1985. – 28 с.
- [182]. Энциклопедияи советии тоҷик [Матн] / Сармуҳаррири илмӣ М. С. Осимӣ. Ҷ.2. – Душанбе, 1980. – 640 с.
- [183]. Энциклопедияи советии тоҷик [Матн] / Сармуҳаррири илмӣ М. С. Осимӣ. Ҷ.3. – Душанбе, 1981. – 670 с.
- [184]. Энциклопедияи советии тоҷик [Матн] / Сармуҳаррири илмӣ М. С. Осимӣ. Ҷ.8. – Душанбе, 1988. – 303 с.
- [185]. Январ, Шукурии Самарқандӣ. Фарҳанги номҳои форсии тоҷикӣ [Матн] / Январ Шукурии Самарқандӣ. – Душанбе: – Эр – граф, 2010. – 392 с.

Б) Ба забони русӣ

- [186]. Абаев, В. И. Историко-этимологический словарь осетинского языка [Текст] / В. И. Абаев. Т.1. –М. Л.: –Наука, 1958. – 655 с. Т.2. 1973. – 450 с. Т.3. 1979. – 360 с. Т.4, 1989. – 326 с.

- [187]. Ахманова, О. С. Словарь лингвистических терминов [Текст]/ О. С. Ахманова. –М.: С Э., 1966. – 607 с.
- [188]. Географический энциклопедический словарь. [Текст]. –М.: С Э. – 1988. – 432 с.
- [189]. Древнетюркский словарь [Текст]. -Ленинград: Наука, 1969. – 715 с.
- [190]. Лингвистический энциклопедический словарь [Текст] / Под ред. В. Н. Ярцевой. –М.: Советская энциклопедия, 1990. – 683 с.
- [191]. Никонов, В. А. Краткий топонимический словарь [Текст] / В. А. Никонов. –М.: – Мысль, 1966. – 304 с.
- [192]. Подольская, Н. В. Словарь русской ономастической терминологии [Текст] / Н. В. Подольская. –М.: – Наука, 1964. – 156 с.
- [193]. Расторгуева, В. С. Этимологический словарь иранских языков [Текст] / В. С. Расторгуева, Д. И. Эдельман. Том 1. –М.: Издательская фирма. Восточная литература. РАН, 2000. – 327 с.
- [194]. Рыбкин, А. И. Словарь английских личных имен: 4000 имен. 3-е изд. испр [Текст] / А. И. Рыбкин. –М.: ООО Издательство АСТ, 2000. – 224 с.
- [195]. Саймиддинов, Д. Словарь пехлевийских глаголов [Текст] / Д. Саймиддинов. – Душанбе: Дониш, 1992. – 72 с.
- [196]. Шанский, Н. М. Краткий этимологический словарь русского языка [Текст] / Н. М. Шанский, В. В. Иванов, Т. В. Шанская. –М.: Просвещение. 1971. – 542 с.
- [197]. Эдельман, Д. И. Этимологический словарь иранских языков [Текст] / Д. И. Эдельман. – Т. У. –М.: Изд-во. Восточная литература. РАН. – 2011, 415 с.
- [198]. Этимологический словарь русского языка [Текст] / Под руководством и редакцией Н. М. Шанского. – Т.2. –М.: Изд.-во МГУ, 1982. – 471 с.

В) Ба забони хоричӣ

- [199]. Arthur, Jefery. The forgein vocabulary of the Qur’ān – Leiden – Boston, 2007. – 311 p.
- [200]. Bahrami, E. Dictionary of the Avesta. V. 1. Balh, 1369. – 544 p.
- [201]. Bailey, H. W. Dictionary of Xotan Saka – Cambridge, 1979.
- [202]. Bartholomae, Chr. Altiranisches Wörterbuch/Chr. Bartholomae–Strassburg, 1904 - 2000 s. – 865. 3. – 314-315
- [203]. Bartholome, C. Altiranisches wörterbuch/C. Bartholome. Strasburg, 1904. – 638 p.
- [20]. Horn, P. Grundriss der neupersische etymologie. /P. Horn–Strassburg, 1893.–678 p.
- [205]. Turner, R. L. Acomparative dictionary of the Indo–Aryan languages – second impression. /R. L. Turner–London, 1973. – 9987 p.
- [206]. W. Walter. Printed in England. At the Oxford University Press. Impression of – 1927. – 336 p.

3. Фарҳангҳо

А) Ба забони тоҷикӣ

- [207]. Алиакбар, Деххудо. Луғатнома / Д. Алиакбар. Ҷ. 1. – Техрон, 1377. – 527 с.
- [208]. Алиакбар, Деххудо. Луғатнома / Д. Алиакбар. Ҷ. 8. – Техрон, 1341. – 605 с.
- [209]. Алиакбар, Деххудо. Луғатнома / Д. Алиакбар. Ҷ. 9. – Техрон, 1341–500 с.
- [210]. Алиакбар, Деххудо. Луғатнома. / Д. Алиакбар. Ҷ. 15. – Техрон, 1341. – 396 с.
- [211]. Алиакбар, Деххудо. Луғатнома. / Д. Алиакбар. Ҷ. 26. – Техрон, 1341. – 478 с.
- [212]. Алиакбар, Деххудо. Луғатнома. / Д. Алиакбар. Ҷ. 28. – Техрон, 1341. – 400 с.
- [213]. Алиакбар, Деххудо. Луғатнома. / Д. Алиакбар. Ҷ. 30. – Техрон, 1341. – 399 с.

- [214]. Алиакбар, Деххудо. Луғатнома / Д. Алиакбар. Ҷ. 31. – Техрон, 1341. – 232 с.
- [215]. Алиакбар, Деххудо. Луғатнома. / Д. Алиакбар. Ҷ. 43. – Техрон, 1341. – 600 с.
- [216]. Алиакбар, Деххудо. Луғатнома. / Д. Алиакбар. Ҷ. 50. – Техрон, 1341. – 334 с.
- [217]. Ализода, И. Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома» / И. Ализода – Душанбе: Адиб. 1992. – 492 с.
- [218]. Анварӣ, Ҳасан. Фарҳанги фишурдаи суҳан / Ҳ. Анварӣ. Ҷ.1. – Техрон: Суҳан, 1386. – 6417 с.
- [219]. Бобомуродов Ш. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ / Ш. Бобомуродов, З. Мухторов – Душанбе: Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2016. – 428 с.
- [220]. Доро, Начот. Фарҳанги Доро / Доро, Начот – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи фарҳанги форсӣ–тоҷикии Сафорати ҶИЭ дар Тоҷикистон, 2012, 600 с. +8 с. форсӣ
- [221]. Дӯстӣ, Муҳаммад Ҳасани. Фарҳанги татбиқӣ–мавзуии забонҳо ва ғӯйишҳои эронии нав – Фарҳангистони забон ва адаби форсии Техрон / Муҳаммад Ҳасани Дӯстӣ, 2010 (1389). Дар ду ҷилд. – 1189 с.
- [222]. Ғиёсуддин, Муҳаммад. Ғиёс-ул-луғот. / Муҳаммад Ғиёсуддин. Таҳияи матн бо пешгуфтор, тавзеҳот ва феҳристи А. Нуров – Душанбе: Адиб. – Ҷ.1., 1987. – 480 с.
- [223]. Муҳаммад, Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот. / Ғиёсуддин Муҳаммад. – Душанбе: Адиб. Ҷ.2., 1988. – 416 с.
- [22]. Муҳаммад, Муин. Фарҳанги форсӣ. / Муин Муҳаммад – Техрон, Ҷ.2, 1996 – 2274 с.
- [225]. Муҳаммад, Расули Дарёӣ. Фарҳанги вожаҳои исломӣ. / Расули Муҳаммад Дарёӣ. – Техрон, 1374. – 294 с.
- [226]. Муҳаммадхусайни, Бурҳон. Бурҳони қотъ. / Бурҳон Муҳаммадхусайн. Ҷ.1. – Душанбе: Адиб, 1993. – 416 с.

- [227]. Муҳаммадхусайн, Бурҳон. Бурҳони қотеъ. Дар панҷ чилд. – Техрон: Амири Кабир, 1391. – 2470 с.
- [228]. Нуров, А. Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ. / А. Нуров. – Душанбе: Маориф, 1990. – 368 с.
- [229]. Нуров, А. Фарҳанги осори Қомӣ. Ҷ.1. / А. Нуров. – Душанбе, 1983 – 536 с.
- [230]. Нуров, А. Фарҳанги осори Қомӣ. Ҷ.2. / А. Нуров. – Душанбе, 1984 – 608 с.
- [231]. Ҳасани, Анварӣ. Фарҳанги фишурдаи суҳан. / Анварӣ Ҳасан–Техрон: Суҳан, 1386. Ҷ.2. – 6479 с.
- [232]. Сулаймонӣ, С. Фарҳанги арабӣ-тоҷикӣ. Иборат аз ду чилд. – Душанбе: Эр-Граф, 2005. Ҷ.1. – 1046 с., Ҷ.2. – 1208 с.
- [233]. Фараҳвашӣ, Б. Фарҳанги форсӣ ба паҳлавӣ. / Б. Фараҳвашӣ–Техрон: Донишгоҳи Техрон. Муассисаи интишорот ва чоп, 1380. – 571 с.
- [234]. Фарҳанги забони тоҷикӣ [иборат аз ду чилд] –М.: СЭ.,1969. -952с.
- [235]. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX) Иборат аз ду чилд. / Дар зери таҳрири М. М. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ –М.: Советская энциклопедия. 1969. Ҷ.1. – 951 с.; Ҷ.2. – 952 с.
- [236]. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (иборат аз 2 чилд) –Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2010. (нашри дувум), Ҷ.1. – 996 с.; Ҷ.2. – 1095 с.
- [237]. Самарқандӣ, Я. Ш. Фарҳанги номвожаҳои форсии тоҷикӣ. / Ш. Я. Самарқандӣ. – Душанбе: Эр-Граф, 2010. –392 с.

В) бо забони форсӣ

- [238]. فرهنگ فارسی عمید، تألیف حسن عمید. تهران: امیر کبیر، 1362. 1144 ص.
- [239]. فرهنگ فارسی معین، تألیف محمد معین (یکجلدی)، تهران: نشر سرایش، 1387. 1239 ص. 2
- [240]. قرآن مجید. مترجم: مهدی الهی قمشه‌ای-قم: چاپخانه بزرگ قرآن کریم، 1385. 882 ص.

- [241]. بهرام فرھوشی. فرهنگ فارسی به پهلوی-تهران. 1381-571 ص.
- [242]. محمد پادشاه بن غلام محیی الدین شاد. فرهنگ آندراج. فرهنگ جامع فارسی. چاپ محمد دبیرسیاقی
- [243] تهران محمد معین. فرهنگ فارسی. 6 جلد-تهران.

IV. Сомонаҳои интернетӣ:

- [244]. [<https://tg.wikipedia.org/wiki/>].
- [245]. [http://uisrussia.msu.ru/Linguist/C5_onomastika.JSP].
- [246]. [<http://udmurt.info/udmurt/onoma.htm>].
- [247]. [[ru.wikipedia.org](http://ru.wikipedia.org/wiki/Название_Андалусии) › wiki › Название_Андалусии].
- [248]. [<https://tg.wikipedia.org/wiki/>].
- [249]. [Вожачӯ / واژه جو - Фарҳанги форсии тоҷикӣ (vazhaju.tj)].
- [250]. [[Таджикистан-Энциклопедия на таджикском языке-КИТОБАМ \(kitobam.com\)](http://kitobam.com)].

ИНТИШОРОТ АЗ РҶҶИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ:

I. Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои тақризишавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр шудаанд:

[1-М]. Файзуллоев, А. Мулоҳизае чанд оид ба антропонимияи арабиасли «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ. [Матн] / А. Файзуллоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - Бахши илмҳои филологӣ.–Душанбе, 2021.№2, 2021. – С. 173-177. ISSN-2413-516X.

[2-М]. Файзуллоев, А. «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ – муҳимтарин сарчашмаи маърифати адабиёти тоҷик дар асри XV. [Матн] /А. Файзуллоев // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. – Бохтар, 2021. – №1/4 (92). – С. 31-33. ISSN: 2663-5534.

[3-М]. Қурбонмамадов, С., Файзуллоев, А. Мавқеи истифодабарии оронимия ва дронимҳо дар «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ. [Матн] / Қурбонмамадов С., Файзуллоев А. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2023. №2. – 2023. – С. 62-67 ISSN-2413-516X.

[4-М]. Файзуллоев, А. Хусусиятҳои семантикии чанде аз космонимикаи «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ. / А. Файзуллоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2023. №7, 2023. – С. 91-95. ISSN-2413-516X.

[5-М]. Файзуллоев, А. Мавқеи истифодабарии хоронимҳо дар «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ. [Матн] /А. Файзуллоев // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. –Бохтар, 2023.№1/3 (113). – С. 67-71. ISSN: 2663-5534.

II. Мақолаҳое, ки дар нашрияҳои дигар ҷоп шудаанд:

[6-М]. Файзуллоев, А. Ифодаи гидронимҳо дар «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ. [Матн] / Қурбонмамадов С., Файзуллоев А., Раҷабова Г.// Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалии (III-солона) МДТ «Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон», бахшида ба 30-солагии Иҷлосияи XVI-уми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Данғара, 2022. – С. 411

[7–М]. Файзуллоев, А. Номи қалъа, қаср, работ ва ниғорхонаҳо дар «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ. [Матн] / А. Файзуллоев // Конференсияи илмӣ-назариявӣ ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ – фахру мубоҳоти миллат”. – Данғара. – 2023, С. 226-228.

[8–М]. Файзуллоев, А. Топонимҳои содаи «тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ. [Матн] / А. Файзуллоев // Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ - назариявӣ дар мавзӯи «усулҳои тақмили таълими забони англисӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии касбии ҷумҳурии тоҷикистон» дар доираи амалии «барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар ҷумҳурии тоҷикистон барои давраи то соли 2030». (ш.Кӯлоб, 22 декабри соли 2023). –Кӯлоб, 2023. – С. 307-310.

ЗАМИМА

Маҷмуи топонимҳои «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ

№	Номи мавзеи чуғрофӣ	транскрипсия	мансубият	шумора	саҳифа
1.	Аббосия	Abbāsiya	некронимия	1	69
2.	Абевард	Abevard	хоронимия	10	75, 95, 328, 336, 391, 391, 391, 392, 393, 478
3.	Алакчак	Alaқjaқ	оронимия	2	365, 365
4.	Аламут	Alamut	оронимия	2	91, 145
5.	Андахуд	Andakhud	хоронимия	3	408, 486, 487
6.	Андода	Andāda	комонимия	1	319
7.	Антокия	Antākiya	хоронимия	1	143
8.	Арғиён	Arғiiān	хоронимия	1	407
9.	Ардуғаш	Arduғaғ	оронимия	1	264
10.	Астаробод	Astarābād	хоронимия	32	70, 181, 228, 228, 228, 228, 260, 263, 268, 356, 358, 362, 363, 363, 363, 379, 381, 423, 423, 423, 423, 424, 437, 441, 477, 477, 477, 477, 477, 482, 490, 490
11.	Астаробод	Astarābād	полионимия	13	270, 270, 270, 328, 352, 352, 397, 398, 398, 400, 400, 480, 480
12.	Асфарис	Asfaris	комонимия	1	301
13.	Атрак	Atrak	гидронимия	1	265

14.	Афредун	Afredun	некронимия	1	280
15.	Ахсикат	Akhsikat	хоронимия	1	127
16.	Ачам	Aĵam	хоронимия	28	58, 62, 64, 64, 67, 81, 128, 159, 171, 174, 181, 201, 227, 282, 290, 340, 346, 346, 347, 347, 362, 366, 378, 401, 439, 439, 461, 465
17.	Бағдод	Bağdād	хоронимия	52	40, 41, 43, 44, 73, 74, 75, 80, 108, 108, 109, 110, 110, 110, 114, 115, 117, 139, 139, 151, 151, 151, 161, 161, 177, 245, 247, 250, 250, 257, 257, 274, 283, 283, 288, 288, 289, 294, 308, 320, 320, 378, 424, 424, 424, 425, 426, 426, 426, 440, 442, 473, 473.
18.	Бағдод	Bağdād	полионимия	27	187, 191, 196, 203, 209, 225, 239, 239, 240, 240, 286, 286, 286, 286, 287, 288, 288, 288, 288, 288, 288, 288, 363, 376, 377, 377, 377
19.	Бағдод	Bağdād	комонимия	4	238, 238, 333, 378
20.	Бағдод	Bağdād	оронимия	1	257
21.	Бадахшон	Badakhshān	хоронимия	25	76, 78, 83, 212, 292, 330, 391, 418, 418, 419, 419, 419, 434, 435, 438, 454, 466, 468, 488, 488, 489, 489, 489, 489, 489
22.	Байлақон	Bailaqān	хоронимия	1	90
23.	Байлақон	Bailaqān	полионимия	1	124
24.	Байлақон	Bailaqān	оронимия	1	125

25.	Байҳақ	Baihaq	хоронимия	6	227, 262, 267, 268, 372, 417
26.	Бақишон	Baqišān	комонимия	1	265
27.	Балх	Balkh	хоронимия	57	56, 62, 70, 76, 81, 81, 81, 98, 98, 98, 98, 98, 149, 188, 188, 189, 189, 189, 254, 299, 303, 312, 324, 339, 348, 401, 437, 437, 437, 437, 437, 438, 485, 486, 487, 487, 487, 487, 487, 487, 487, 487, 487, 487, 487, 487, 487, 487, 488, 488, 488, 488, 488
28.	Балх	Balkh	полионимия	4	99, 437, 487, 488
29.	Банҷахир	Baṅjahir	хоронимия	1	147
30.	Бардаъ	Bardaъ	полионимия	1	82
31.	Барҷанд	Baṛjand	комонимия	1	224
32.	Басра	Basra	полионимия	7	167, 167, 280, 280, 316, 350, 380
33.	Бастом	Bastām	хоронимия	3	63, 347, 483
34.	Баҳробод	Bahrābād	полионимия	5	206, 206, 213, 320, 320
35.	Бидлис	Bidlīs	полионимия	2	150, 363
36.	Бовард	Bāvard	хоронимия	4	169, 392, 423, 438,
37.	Бовард	Bāvard	дромонимия	1	423
38.	Бодғис	Bādġīs	хоронимия	7	47, 254, 339, 388, 439, 480, 485
39.	Бозаргон	Bāzargān	полионимия	1	185

40.	Бозир	Bāzir	хоронимия	1	191
41.	Бомиён	Bāmiīān	полионимия	1	148
42.	Бомиён	Bāmiīān	дромонимия	1	148
43.	Бохтар	Bākhtar	хоронимия	4	77, 124, 245, 458
44.	Будна	Budna	комонимия	1	94
45.	Булғор	Bulğār	хоронимия	1	386
46.	Бухоро	Bukhārā	хоронимия	24	47, 49, 49, 49, 49, 49, 49, 49, 48, 49, 64, 78, 102, 124, 130, 162, 162, 287, 287, 287, 333, 333, 347, 347.
47.	Восит	Vāsit	хоронимия	2	316, 378
48.	Ғаззол	Ĝazzāl	комонимия	1	109,
49.	Ғазнин	Ĝaznin	хоронимия	26	50, 51, 55, 58, 61, 65, 66, 67, 86, 87, 87, 87, 88, 88, 105, 106, 106, 107, 107, 107, 107, 108, 108, 108, 113, 148, 254
50.	Ғазнин	Ĝaznin	полионимия	6	103, 104, 112, 113, 113, 113
51.	Ганча	Gaṅja	хоронимия	3	82, 133, 135
52.	Ғарҷистон	Ĝarĵistān	хоронимия	3	86, 86, 388
53.	Гармсер	Garmser	комонимия	3	351, 381, 490
54.	Гароб	Garāb	комонимия	2	267, 268
55.	Гелон	Gelān	хоронимия	4	62, 74, 82, 359
56.	Гизев	Gizev	комонимия	1	215

57.	Ғозқард	Ġāzqard	оронимия	1	364
58.	Гулафшон	Gulafšān	оронимия	1	398
59.	Гулбирга	Gulbirga	полионимия	1	373
60.	Ғӯр	Ġōr	хоронимия	12	88, 138, 138, 215, 254, 254, 254, 255, 350, 380, 385, 387
61.	Гурҷистон	Gurġistān	этнотопоним	3	82, 304, 339
62.	Дайлам	Dailam	полионимия	2	57, 144
63.	Дайнавар	Dainavar	хоронимия	5	139, 139, 143, 177, 333
64.	Дайнавар	Dainavar	хоронимия	4	138, 142, 176, 334
65.	Дайробод	Dairābād	оронимия	1	463
66.	Дачла	Daġla	гидронимия	6	202, 225, 237, 257, 286, 294
67.	Дамованд	Damāvand	оронимия	1	488
68.	Дарбанд	Darband	хоронимия	2	306, 316
69.	Дарбанди Шуққон	Darbandi šūqqān	хоронимия	4	69, 382, 481, 482
70.	Дари дашт	Dari dašt	оронимия	1	153
71.	Дастҷирдон	Dastġirdān	оронимия	1	269
72.	Дашти Ховарон	Dašti khāvarān	оронимия	2	95, 392
73.	Дехистон	Dehistān	комонимия	2	379
74.	Дехлӣ	Dehlī	полионимия	6	68, 228, 236, 236, 237, 304

75.	Диёрбакр	Diiārbakr	комонимия	2	42, 428
76.	Дилобод	Dilābād	комонимия	1	263
77.	Домғон	Dāmḡān	хоронимия	9	181, 266, 268, 270, 270, 271, 272, 381, 424
78.	Дорулмарз	Dāruymarz	хоронимия	5	62, 63, 356, 359, 362
79.	Дуния	Duniya	комонимия	1	264
80.	Занҷон	Zaṅjān	хоронимия	2	181, 206
81.	Зобул	Zābul	хоронимия	2	61, 482
82.	Зова	Zāva	хоронимия	3	187, 188, 265
83.	Имод	Imād	оронимия	1	402
84.	Имомзода	Imāmzāda	некронимия	1	363
85.	Ироқ	Irāq	хоронимия	81	40, 58, 62, 62, 64, 81, 83, 110, 118, 121, 121, 122, 125, 128, 136, 136, 137, 150, 159, 171, 171, 174, 202, 209, 220, 227, 244, 279, 280, 282, 289, 289, 290, 290, 291, 317, 319, 328, 339, 346, 346, 347, 347, 347, 347, 352, 354, 372, 377, 377, 377, 378, 378, 378, 378, 379, 379, 379, 380, 380, 381, 381, 385, 401, 401, 401, 401, 401, 422, 424, 424, 433, 438, 439, 439, 461, 480, 482, 486, 489, 489
86.	Ироқайн	Irāqain	хоронимия	5	79, 379, 423, 425, 428
87.	Исфаранг	Isfarang	комонимия	1	130

88.	Исфароин	Isfarāin	хоронимия	14	264, 269, 269, 269, 269, 338, 371, 375, 376, 381, 381, 382, 481, 482.
89.	Исфароин	Isfarāin	оронимия	1	269
90.	Исфаҳон	Isfahān	хоронимия	32	40, 63, 71, 74, 89, 94, 122, 124, 135, 142, 144, 145, 148, 149, 166, 168, 170, 176, 177, 181, 204, 205, 210, 211, 212, 318, 319, 347, 348, 360, 378, 462
91.	Исфаҳон	Isfahān	полионимия	8	120, 151, 153, 155, 157, 270, 282, 379
92.	Ишқ	Išq	оронимия	2	70, 462
93.	Кабудчома	Kabudjāma	оронимия	1	262
94.	Кавалон	Kavalān	комонимия	2	387, 438
95.	Кавсар	Kavsar	гидронимия	7	76, 163, 183, 432, 436, 454, 460
96.	Кадкан	Kadkan	комонимия	2	387, 438
97.	Қазвин	Qazvin	хоронимия	5	225, 239, 274, 310, 328
98.	Қазвин	Qazvin	эклезионимия	1	327
99.	Кайлакй	Kailakī	полионимия	1	271
100.	Қайравон	Qairavān	хоронимия	1	124
101.	Кайтун	Kaitun	оронимия	1	484
102.	Калот	Kalāt	оронимия	2	180, 393
103.	Қалъаи Сафедванд	Qalʿai safedvand	оронимия	1	268

104.	Қандахор	Qandahār	хоронимия	3	367, 367, 438
105.	Қануч	Qanuĵ	хоронимия	1	235
106.	Қараҷ	Karaĵ	хоронимия	1	316
107.	Қарғасбол	Kargasbāl	оронимия	1	148
108.	Қаробоғ	Qarābāğ	комонимия	4	114, 124, 181, 339
109.	Қаршй	Qaršy	хоронимия	3	115, 148, 228
110.	Қаҳистон	Qahistān	хоронимия	5	57, 144, 222, 271, 408
111.	Қаш	Kaš	хоронимия	2	302, 302
112.	Кеч	Kech	дромонимия	1	149
113.	Кеш	Keš	полионимия	1	228
114.	Қипчоқ	Qipchāq	оронимия	4	148, 175, 289, 316
115.	Қирмон	Kirmān	хоронимия	23	24, 148, 149, 166, 201, 209, 214, 216, 237, 242, 243, 251, 282, 284, 311, 315, 316, 380, 428, 440, 469, 471, 490
116.	Қирмон	Kirmān	дромонимия	1	217
117.	Қисор	Qisār	комонимия	1	484
118.	Қобул	Kābul	хоронимия	7	61, 81, 147, 254, 339, 443 490
119.	Қоин	Qāin	хоронимия	1	272
120.	Қоф	Qāf	оронимия	4	288, 373, 451, 460
121.	Қошғар	Kāšğar	хоронимия	7	82, 137, 143, 144, 304, 316, 440

122.	Кошон	Kāšān	хоронимия	2	279, 329
123.	Куббату-л-хазро	Qubbatu-l-khazrā	полионимия	1	229
124.	Кубо	Qubā	хоронимия	4	172, 172, 172, 172
125.	Кубо	Qubā	полионимия	3	173, 173, 173
126.	Кубон	Kubān	дромонимия	1	481
127.	Кӯксарой	Kōksarāi	комонимия	1	333
128.	Қум	Qum	хоронимия	4	222, 334, 378, 379
129.	Қуния	Quniya	полионимия	3	188, 191, 194
130.	Кӯхдистон	Kōhdistān	комонимия	1	137
131.	Куч	Kuch	комонимия	1	243
132.	Қушанқон	Qušanqān	комонимия	1	294
133.	Кӯшки зар	Kōški zar	хоронимия	1	378
134.	Ланбон	Lanbān	комонимия	1	157
135.	Лохур	Lāhur	хоронимия	1	148
136.	Чавна	Ĵavna	комонимия	1	372
137.	Чайхун	Ĵaihun	гидронимия	16	48, 74, 103, 115, 146, 148, 179, 218, 250, 256, 332, 333, 340, 382, 402, 438
138.	Чам	Ĵam	хоронимия	4	171, 279, 468, 492
139.	Чаношак	Ĵanāšak	оронимия	2	63, 483

140.	Ҷаҳон	Ĵahān	хоронимия	1	407
141.	Ҷелон	Ĵelān	хоронимия	1	324
142.	Ҷипол	Ĵipāl	комонимия	1	372
143.	Ҷифа	Ĵifa	комонимия	1	373
144.	Ҷокардиза	Ĵākardiza	некронимия	1	111
145.	Ҷоҷарм	Ĵāĵarm	хоронимия	3	264, 395, 483
146.	Ҷом	Ĵām	хоронимия	9	179, 266, 268, 272, 325, 352, 379, 446, 478
147.	Ҷӯбора	Ĵōbāra	комонимия	1	153
148.	Ҷувайн	Ĵuvain	хоронимия	9	114, 214, 262, 264, 319, 339, 381, 482, 482
149.	Ҷӯи Анҷил	Ĵōi anĵil	гидронимия	1	462
150.	Ҷӯйи Байлақо	Ĵōii bailaqān	гидронимия	1	125
151.	Ҷӯйи Мӯлиён	Ĵōii mōliiān	гидронимия	1	49
152.	Ҷурҷон	Ĵurĵān	оронимия	11	61, 62, 63, 69, 101, 226, 329, 353, 402, 486, 491
153.	Ҷушам	Ĵušam	комонимия	1	267
154.	Мағриб	Maġrib	хоронимия	2	224, 294
155.	Мадина	Madina	полионимия	1	22
156.	Макка	Макка	полионимия	1	92
157.	Марв	Marv	хоронимия	21	73, 74, 80, 85, 95, 96, 100, 102, 103, 107, 173, 219, 299, 393, 424, 449, 459, 477,

					479, 480, 490
158.	Мароға	Marāḡa	хоронимия	3	160, 168, 180
159.	Машхад	Mašhad	хоронимия	16	227, 260, 268, 270, 381, 384, 385, 387, 404, 407, 431, 435, 439, 464, 479, 493
160.	Миср	Misr	хоронимия	18	18; 80; 145; 173; 201; 211; 225; 226; 254; 285; 286; 291; 292; 302; 304; 304; 440; 463
161.	Михна	Mihna	хоронимия	3	94, 95, 96
162.	Мовароуннахр	Māvarāunnahr	хоронимия	23	49, 71, 79, 80, 115, 130, 137, 158, 171, 228, 302, 321, 332, 333, 338, 339, 392, 402, 437, 438, 439, 443, 477
163.	Мозандарон	Māzandarān	хоронимия	8	89, 120, 139, 140, 267, 316, 324, 486
164.	Моҳон	Māhān	комонимия	1	315
165.	Мосула	Māsula	полионимия	1	127
166.	Мочин	Māchin	хоронимия	1	82
167.	Муғиса	Muḡisa	комонимия	1	263
168.	Мукрон	Mukrān	дромонимия	4	149, 243, 350, 489
169.	Мўлтон	Mōltān	хоронимия	1	148
170.	Мўлтон	Mōltān	дромонимия	1	207
171.	Мурғоб	Murḡāb	хоронимия	1	486
172.	Назлобод	Nazlābād	полионимия	1	325
173.	Нарту	Nartu	оронимия	1	339

174.	Насаф	Nasaf	хоронимия	1	116
175.	Насо	Nasā	хоронимия	4	71, 329, 380, 424
176.	Насо	Nasā	дромонимия	1	423
177.	Наҳованд	Nahāvand	хоронимия	3	72, 138, 378
178.	Нигористон	Nigāristān	оронимия	1	86
179.	Нил	Nil	гидронимия	4	80, 226, 244, 440
180.	Нишопур	Nišāpur	хоронимия	11	46, 63, 75, 85, 102, 118, 139, 142, 172, 173, 325
181.	Нишопур	Nišāpur	полионимия	4	24, 120, 255, 399
182.	Ҳазорасп	Hazārasp	оронимия	1	101
183.	Ҳамдуниён	Hamduniīān	комонимия	1	135
184.	Оби Гачил	Ābi gaʿjil	гидронимия	2	292, 306
185.	Оби Қурҷон	Ābi ʿurjān	гидронимия	3	228, 490, 490
186.	Оби Равшан	Ābi ravšan	гидронимия	1	339
187.	Оби Сӯҷ	Ābi sōj	гидронимия	1	339
188.	Оби Чарандоб	Ābi Charandāb	гидронимия	2	292, 292
189.	Озарбойҷон	Āzarbāijān	хоронимия	43	119, 121, 121, 122, 125, 128, 136, 149, 150, 207, 213, 220, 250, 263, 287, 289, 291, 305, 309, 309, 309, 310, 310, 315, 323, 346, 363, 363, 364, 364, 364, 401, 422, 423, 423, 424, 427, 427, 439, 439, 478, 478, 489.

190.	Озарбойчон	Āzarbāijān	этнотопоним	1	358
191.	Озодвор	Āzādvār	хоронимия	3	114, 114, 114
192.	Омул	Āmul	хоронимия	3	73, 279, 357
193.	Омул	Āmul	полионимия	1	280
194.	Омул	Āmul	комонимия	1	74
195.	Панчоб	Panĵāb	гидронимия	1	402
196.	Пули Оби равшан	Puli ābi ravšan	гидронимия	1	340
197.	Пустфурӯш	Pustfurōš	комонимия	1	265
198.	Разон	Razān	комонимия	2	65, 68
199.	Рай	Rai	хоронимия	35	50, 58, 64, 90, 90, 90, 118, 118, 122, 136, 140, 141, 144, 158, 158, 164, 248, 249, 249, 250, 285, 316, 317, 333, 333, 352, 376, 378, 378, 378, 400, 427, 440, 469, 488
200.	Рай	Rai	оронимия	3	118, 122, 136
201.	Рашидия	Rašidiya	антропотопонимия	3	209, 306, 309
202.	Родикон	Rādikān	хоронимия	8	96, 181, 228, 264, 380, 380, 482, 483
203.	Рӯдак	Rōdak	комонимия	1	47
204.	Рум	Rum	хоронимия	28	30, 71, 143, 149, 165, 168, 175, 187, 188, 189, 191, 194, 195, 212, 218, 250, 259, 285, 288, 289, 304, 350, 364, 365, 68,

					387, 441, 448
205.	Рустамдор	Rustamdār	антропотопонимия	11	52, 52, 69, 69, 75, 140, 266, 266, 387, 387, 438
206.	Сабзавор	Sabzavār	комонимия	20	74, 117, 227, 255, 262, 263, 264, 265, 267, 269, 270, 271, 272, 397, 399, 408, 412, 429, 483, 491
207.	Сабзавор	Sabzavār	экклезионимия	1	118
208.	Сабзавор	Sabzavār	оронимия	1	267
209.	Саккокияи Симнон	Sakkākiyai simnān	экклезионимия	1	240
210.	Салома	Salāma	комонимия	1	243
211.	Самарқанд	Samarqand	хоронимия	28	74, 111, 137, 171, 268, 310, 311, 312, 318, 325, 330, 331, 332, 335, 341, 342, 348, 351, 354, 370, 382, 384, 391, 402, 437, 438, 439, 441
212.	Самарқанд	Samarqand	полионимия	5	272, 287, 338, 398, 478
213.	Самарқанд	Samarqand	оронимия	1	339
214.	Санги Буст	Sangi Bust	оронимия	1	463
215.	Санглидар	Sanglidar	оронимия	1	264
216.	Сангон	Sangān	комонимия	2	393, 395
217.	Сарахс	Sarakhs	хоронимия	8	47, 132, 216, 219, 255, 271, 315, 369
218.	Сарой	Sarāi	полионимия	4	146, 248, 306, 307
219.	Сарсар	Sarsar	комонимия	1	150

220.	Саҳанд	Sahand	оронимия	1	204
221.	Сичистон	Sijistān	полионимия	2	388, 439
222.	Симнон	Simnān	комонимия	5	226, 239, 244, 270, 329
223.	Синд	Sind	гидронимия	4	85, 148, 207, 490
224.	Сипоҳон	Sipāhān	полионимия	3	169, 212, 378
225.	Систон	Sistān	хоронимия	3	115, 116, 491
226.	Сова	Sāva	хоронимия	6	244, 245, 249, 251, 319, 381
227.	Сова	Sāva	полионимия	6	244, 245, 249, 251, 319, 381
228.	Солиҳия	Sālihiya	оронимия	1	209
229.	Сомира	Sāmira	хоронимия	2	80, 80
230.	Сорӣ	Sārī	хоронимия	3	267, 357, 386
231.	Соф	Sāf	оронимия	1	313
232.	Султон Аҳмади Хизравия	Sultān Ahmadi KHizraviya	некронимия	1	98
233.	Султондавин	Sultāndavin	антропотопо нимия	3	226, 227, 268
234.	Султония	Sultāniya	полионимия	1	220
235.	Султония	Sultāniya	антропотопо нимия	3	209, 243, 280
236.	Султонмайдо	Sultānmaidān	антропотопо нимия	1	264

237.	Султонобод	Sultānābād	антропотопонимия	1	402
238.	Сӯҷ	Sōj	гидронимия	1	340
239.	Сунқурӣ	Sunquri	экклезионимия	1	203
240.	Сурхоб	Surkhāb	гидронимия	6	93, 121, 142, 292, 306, 324
241.	Сӯфиобод	Sōfiābād	хоронимия	1	237
242.	Табаристон	Tabaristān	хоронимия	3	61, 62, 363
243.	Табас	Tabas	хоронимия	2	160, 271
244.	Табрез	Tabrez	полионимия	45	94, 94, 122, 122, 122, 143, 169, 170, 181, 181, 182, 191, 191, 191, 191, 191, 192, 192, 198, 205, 210, 211, 211, 244, 289, 291, 291, 292, 292, 292, 305, 305, 306, 306, 306, 307, 307, 309, 309, 309, 309, 323, 359, 336, 439.
245.	Таратус	Taratus	хоронимия	1	202
246.	Тахористон	Takhāristān	этнотопонимия	1	443
247.	Тирмиз	Tirmiz	хоронимия	6	80, 101, 102, 138, 119, 490
248.	Тирмиз	Tirmiz	оронимия	1	81
249.	Тирноб	Tirnāb	полионимия	1	339
250.	Толиқон	Tāliqān	полионимия	2	51, 82

251.	Тун	Tun	хоронимия	3	272, 406, 418
252.	Тур	Tur	оронимия	2	208, 374
253.	Туркистон	Turkistān	хоронимия	6	187, 282, 303, 364, 438, 443
254.	Туркистон	Turkistān	этнотопонимия	9	82, 115, 127, 138, 304, 332, 340, 392, 437
255.	Турон	Turān	хоронимия	11	78, 136, 144, 258, 261, 318, 319, 331, 419, 437, 438
256.	Туруқи Реваш	Turuqi Revaš	полионимия	1	358
257.	Туршез	Turšez	хоронимия	8	264, 266, 271, 358, 430, 478, 479, 491
258.	Тӯс	Tōs	хоронимия	27	66, 66, 66, 66, 67, 68, 68, 69, 69, 69, 69, 69, 85, 95, 173, 173, 181, 220, 255, 264, 267, 268, 268, 352, 391, 419, 463.
259.	Тус	Tus	полионимия	7	41, 52, 52, 110, 159, 271, 328
260.	Уммон	Ummān	гидронимия	4	280, 302, 331, 349
261.	Урдубозор	Urdubāzār	полионимия	2	154, 254
262.	Утрор	Utrār	хоронимия	2	17, 304
263.	Фарғона	Farġāna	хоронимия	5	74, 92, 127, 349, 443
264.	Фароҳи Систон	Farāhi sistān	хоронимия	1	490
265.	Фароҳон	Farāhān	хоронимия	1	222
266.	Фархор	Farkhār	хоронимия	1	82
267.	Фарходчирд	Farhādġird	антропотопонимия	1	380

268.	Фарюмад	Faryomad	хоронимия	3	259, 263, 264
269.	Фарюмад	Faryomad	комонимия	2	260, 262
270.	Фашорӯд	Fašārōd	комонимия	1	379
271.	Фирӯзганд	Firōzğand	хоронимия	1	498
272.	Фирӯзганд	Firōzğand	антропотопонимия	2	490, 493
273.	Фирузкӯх	Firuzkōh	антропотопонимия	2	26, 46
274.	Форёб	Fāriāb	гидронимия	2	118, 486
275.	Форс	Fārs	хоронимия	48	42, 149, 166, 174, 203, 203, 203, 203, 217, 220, 231, 276, 276, 277, 277, 280, 282, 285, 286, 289, 290, 290, 290, 314, 315, 328, 346, 346, 347, 349, 350, 354, 355, 355, 355, 378, 378, 380, 381, 388, 394, 394, 394, 401, 427, 440, 446, 489.
276.	Хабушон	Khabušān	хоронимия	3	101, 266, 329
277.	Хаварнақ	Khavarnaq	оронимия	1	435
278.	Халхол	Khalkhāl	полионимия	1	127
279.	Харчирд	Kharjird	комонимия	3	326, 327, 447
280.	Хатлон	Khatlān	хоронимия	6	82, 219, 305, 369, 438, 480
281.	Хизравон	Khizravān	комонимия	1	251
282.	Хито	Khitā	хоронимия	6	82, 217, 253, 304, 367, 465

283.	Ховар	Khāvar	хоронимия	2	77, 458
284.	Ховарон	Khāvarān	хоронимия	4	94, 95, 245, 392
285.	Хониқин	Khāniqin	хоронимия	1	45
286.	Хоразм	Khārazm	хоронимия	16	63, 75, 98, 100, 101, 103, 130, 131, 132, 136, 140, 304, 439, 443, 478, 479
287.	Хоф	Khāf	хоронимия	3	217, 243, 251
288.	Хузистон	Khuzistān	хоронимия	3	272, 350, 380
289.	Хўй	Khōi	оронимия	1	363
290.	Хуҷанд	Khuḡand	хоронимия	5	75, 264, 305, 305, 305
291.	Хуриён	Khuriiān	комонимия	1	351
292.	Хуросон	Khurāsān	хоронимия	170	32, 40, 47, 48, 50, 50, 51, 52, 55, 55, 55, 56, 56, 62, 62, 64, 64, 66, 70, 72, 72, 75, 75, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 80, 97, 97, 100, 100, 102, 103, 103, 103, 106, 106, 106, 108, 109, 109, 115, 118, 132, 132, 132, 133, 136, 138, 150, 159, 159, 160, 161, 163, 163, 166, 167, 181, 189, 191, 220, 220, 220, 228, 228, 236, 259, 259, 260, 260, 260, 262, 264, 265, 266, 267, 270, 272, 272, 272, 272, 296, 304, 309, 309, 310, 316, 317, 320, 324, 324, 326, 338, 338, 338, 338, 341, 347, 347, 350, 350, 352, 352, 352, 353, 364, 378, 379, 379, 379, 381, 381, 381, 386, 387, 421,

					423, 423, 428, 433, 434, 437, 437, 438, 438, 438, 438, 438, 439, 439, 440, 441, 442, 442, 463, 469, 476, 477, 477, 478, 478, 478, 478, 478, 478, 479, 479, 479, 480, 481, 482, 482, 482, 482, 482, 485, 487, 489, 489, 490, 491, 491, 492, 493
293.	Хуррамдара	Khurramdara	комонимия	1	101
294.	Хӯсф	Khōsf	комонимия	1	408
295.	Хутан	Khutan	хоронимия	3	255, 304, 316
296.	Ҳаётила	Haiātila	хоронимия	1	269
297.	Ҳазорасп	Hazārasp	хоронимия	2	100, 101
298.	Ҳамадон	Hamadān	хоронимия	7	93, 105, 121, 169, 206, 222, 378
299.	Ҳамадон	Hamadān	полионимия	4	123, 125, 142, 334
300.	Ҳарӣ	Harī	полионимия	6	20, 417, 464, 484, 485, 493
301.	Ҳичоз	Hijāz	хоронимия	6	40, 91, 108, 189, 189, 462
302.	Ҳимс	Hims	комонимия	2	41, 42
303.	Ҳинд	Hind	хоронимия	33	57, 58, 61, 68, 88, 105, 148, 175, 179, 195, 207, 212, 213, 217, 228, 229, 235, 244, 254, 274, 292, 304, 315, 316, 318, 373, 385, 401, 443, 446, 447, 488, 490
304.	Ҳирот	Hirāt	хоронимия	70	48, 49, 68, 87, 89, 138, 138, 142, 161, 166, 166, 173, 179, 207, 215, 216, 255, 256, 314, 316, 324, 324, 324, 324, 324,

					325, 328, 328, 331, 333, 339, 339, 357, 381, 381, 381, 384, 387, 396, 409, 423, 424, 428, 430, 430, 432, 432, 435, 437, 437, 437, 437, 477, 477, 478, 479, 479, 480, 481, 481, 481, 482, 483, 483, 483, 483, 484, 485, 489, 492.
305.	Ҳирот	Hirāt	полионимия	20	48, 142, 217, 217, 218, 218, 220, 254, 367, 368, 368, 378, 379, 379, 380, 380, 446, 462, 462, 486
306.	Ҳисор	Hisār	хоронимия	3	480, 486, 490
307.	Ҳувайза	Huvaiza	хоронимия	1	272
308.	Ҳурмуз	Hurmuz	хоронимия	3	209, 368, 428
309.	Чакмансарой	Chakmansarāi	комонимия	1	486
310.	Чаҳорработ	Chahārrabāt	дромонимия	1	381
311.	Чашмаи Гул	Chašmai gul	гидронимия	1	463
312.	Чашмаи Мурғоб	Chašmai murğāb	гидронимия	1	485
313.	Чашмаи Хизр	Chašmai khizr	гидронимия	1	170
314.	Чигил	Chigil	хоронимия	2	255, 366
315.	Чин	Chin	хоронимия	11	89, 255, 274, 367, 387, 398, 432, 436, 464, 465, 490
316.	Чин	Chin	оронимия	2	43, 463
317.	Чинорон	Chinārān	комонимия	1	381

318.	Шаққон	Šaqqān	оронимия	2	270, 271
319.	Шарвон	Šarvān	хоронимия	7	83, 84, 90, 91, 92, 93, 136
320.	Шероз	Šerāz	хоронимия	26	197, 197, 197, 198, 198, 198, 211, 231, 231, 244, 273, 276, 276, 276, 283, 285, 328, 341, 378, 378, 394, 394, 394, 394, 422, 424
321.	Шероз	Šerāz	полионимия	13	201, 202, 202, 202, 202, 203, 287, 289, 289, 290, 296, 307, 389
322.	Ширин	Širin	оронимия	1	46
323.	Шобурон	Šāburān	оронимия	1	92
324.	Шодёх	Šādiākh	полионимия	3	182, 183, 184
325.	Шом	Šām	хоронимия	17	22, 35, 39, 40, 108, 149, 188, 191, 192, 208, 285, 287, 302, 304, 364, 368, 448
326.	Шоҳҷон	Šāhjān	хоронимия	4	424, 477, 479, 480
327.	Шоҳрухия	Šāhrukhiya	антропотопонимия	2	439, 378
328.	Шубонкора	Šubānkāra	хоронимия	1	329
329.	Шуққон	Šuqqān	оронимия	1	480
330.	Эйлоқ	Eilāq	комонимия	1	168
331.	Эрон	Erān	хоронимия	29	51, 55, 57, 58, 78, 89, 122, 136, 137, 139, 144, 149, 160, 168, 181, 218, 219, 258, 261, 292, 318, 319, 331, 402, 405, 419, 423, 437, 442
332.	Юмгон	Yumgān	оронимия	1	77

333.	Юнон	Yunān	хоронимия	4	30, 153, 470, 476
334.	Язд	Yazd	дромонимия	4	181, 243, 277, 281
335.	Якалинг	Yakaling	комонимия	1	381
336.	Яман	Yaman	хоронимия	4	279, 455, 467, 469
337.	Ямома	Yamāma	хоронимия	2	21, 23